

TARTALOMJEGYZÉK

A SZÉCHÉNYI CSALÁD NEMZEDÉKEI

FAZEKAS ISTVÁN: Kivételes karrier? Szempontok Széchenyi György esztergomi érsek pályafutásához	123
KELEMEN ISTVÁN: Adatok a cenki kastélykápolna és remeteség történetéhez	136
KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA: A Széchenyi család levéltára és levéltárosai a 18–19. században	153
CSORBA LÁSZLÓ: A bizonyosság örök sóvárgása. Gondolatok Széchenyi búvköréről	171

MŰHELY

TÓTH IMRE: Széchenyi a “nemzeti és szocialista”? Seyß-Inquart birodalmi helytartó a legnagyobb magyar bécsi emléktáblájának felállításáról	188
BRUMMER KRISZTIÁN: A gróf Széchenyi István emlékének szentelt esztendő és Sopron	193
TÓTH IMRE: A Széchenyi Emlékév programjai a Nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban	200
Tóth Sándor: Kiigazítások és kiegészítések a brennbergbányai szénszállítás történetéhez	204

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TILCSIK GYÖRGY: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében. Szombathely, 2009. (ism. Dominkovits Péter)	208
HEGEDŰS ELEMÉR: A császári és királyi 9. huszárezred Sopronban. Sárvár, 2010. (ism. Dávidházy István)	211
KALOCSAI PÉTER: Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867–1914. Szombathely, 2011. (ism. ifj. Sarkady Sándor)	212

KÖZLEMÉNYEK

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	215
A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye	215

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

GENERATIONEN DER FAMILIE SZÉCHÉNYI

ISTVÁN FAZEKAS: Eine außergewöhnliche Karriere? Die Laufbahn des Graner Erzbischofs György Széchényi	123
ISTVÁN KELEMEN: Zur Geschichte der Nagycenker Schlosskapelle und der Einsiedelei	136
ÉVA VIRÁG-KÜNSTLER: Das Archiv der Familie Széchényi und seine Archivare im 18-19. Jahrhundert	153
LÁSZLÓ CSORBA: Das ewige Verlangen der Gewissheit. Gedanken über den Bannkreis von Széchényi	171

KLEINERE MITTEILUNGEN

IMRE TÓTH: Széchényi, der „Nationalist und Sozialist“? Reichsstatthalter Seyß-Inquart über die Errichtung einer Gedenktafel für den „größten Ungarn“ in Wien	188
KRISZTIÁN BRUMMER: Das Gedenkjahr des Grafen István Széchényi und Sopron	193
IMRE TÓTH: Programme des Széchényi-Gedenkjahres im Nagycenker István Széchényi Gedenkmuseum	200
SÁNDOR TÓTH: Korrekturen und Ergänzungen zur Geschichte des Kohlentransportes von Brennbergbánya	204

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: György Tilcsik: Der Handel und die kommerzielle Bedeutung von Szombathely in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Szombathely, 2009.	208
ISTVÁN DÁVIDHÁZY: Elemér Hegedüs: Das kaiserliche und königliche 9. Husarenregiment in Sopron. Sárvár, 2010.	211
SÁNDOR SARKADY JR.: Péter Kalocsai: Öffentlicher Verkehr in den Städten Westungarns, 1867-1914. Szombathely, 2011.	212

MITTEILUNG

Mitteilung des Ödenburger Rudschau-Stiftung und der Ödenburger Museum Stiftung	215
--	-----

A SZÉCHÉNYI CSALÁD NEMZEDÉKEI

FAZEKAS ISTVÁN

Kivételes karrier? Szempontok
Széchényi György esztergomi
érsek
pályafutásához

A magyar múltból jó néhány ragyogó életpályát lehet felsorolni, több olyan személyét, akik saját képességeikre támaszkodva futottak be kiemelkedő karriert. Elég legyen itt Bakócz Tamás, Esterházy Miklós, Szelepcsényi György, Grassalkovich Antal pályájára utalni. E pályák közé tartozik Széchényi György (1605 k.–1695) esztergomi érsek pályája is, aki Szécsényben egy nem nemes katona fiaként látta meg a napvilágot és mint a magyar katolikus egyház feje fejezte be pályáját, megteremtve családjá felemelkedéséhez a hátteret. Életpályáját nem oly régen Koltai András foglalta össze az esztergomi érsek életrajzát tartalmazó gyűjteményes kötet számára.¹ Annak nem látom értelmét, hogy megismételjem az ott olvasható adatokat, bár talán nem árt újra leírni, hogy Széchényi György nem 1592 körül született, hanem jó pár évvel később, 1605 körül, és így nem volt 103 éves halála idején, hanem csak 90, ami akkor is, ma is, tisztos életkornak számított. A következőkben inkább megpróbálok annak utánajárni, hogy mennyire tekinthető Széchényi György karrierje egyedinek, hogy viszonyul egykorú társai karrierjéhez, illetve, hogy minek köszönhette sikereit.

Sajnos a Szabó/Széchényi család korai történetéről nagyon kevés forrás áll rendelkezésre. Így arról a közegről, amelyben György felnőtt nem sok konkrétum tudható.

A család vagyoni helyzete, rokoni kapcsolatai, továbbá Szécsény és Gyöngyös mező-városokon belül elfoglalt társadalmi helye egyelőre ismeretlen.

Az ifjúságára vonatkozó legkorábbi adat szerint 1622-ben lépett az esztergomi káptalan Nagyszombatban működő szemináriumába a fiatal György, aki ezt követően a szeminárium növendékeként néhány éven át a nagyszombati jezsuita gimnáziumot látogatta.² Pályaválasztása nem volt egyedi döntés. Szécsény, de a Hódoltság jelentős katolikus centrumának számító Gyöngyös is számos papot és szerzetest adott az ekkoriban még súlyos paphiánnyal küzdő katolikus egyháznak.³ Ennek oka részben egy elkötelezetten megélt katolicizmusból fakad,

¹ Koltai András: Széchényi György. In: Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 310–318. (=Koltai 2003.) (további irodalommal).

² Iványi Béla: A gróf Széchényi-család leszármazása. In: Turul 41 (1927) 76–83., (=Iványi 1927.) 83.

³ Gyöngyösről: Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005. (METEM Könyvek; 49.)

részben abból, hogy számos tehetséges ifjú számára az egyetlen felemelkedési útként az egyházi pálya kínálkozott. A Nagyszombatban eltöltött évekről (1622–1625) szintén csak szűkös információk állnak rendelkezésre. A nagyszombati jezsuita gimnázium anyakönyvében ezekből az évekből csupán az 1625. év diáknévsora maradt meg.⁴ Innen lehet tudni, hogy a gimnázium utolsó előtti ún. poeta osztályát látogató György harmincheted magával próbált a latin költészet rejtelmeibe behatolni. Osztálytársai közül néhányval a pályája később is összekapcsolódott. Büki Istvánnal, Jankovics Mártonnal és Szucsányi Mártonnal később több éven át együtt tanult a bécsi Pazmaneumban.⁵ Sylla Gáspár az esztergomi káptalanban volt kanonoktársa,⁶ Péchy Andrással pedig mint a pozsonyi káptalan tagjával találkozhatott újra, ha Pozsonyban járt.⁷ Társai közül ketten, Helesfényi Pál és Magula János a jezsuita rend tagjai lettek.⁸ Fontos társadalmi kapcsolatok teremtésére nem kínálkozott lehetőség, osztálytársai között ugyan kilenc nemes is akadt, de kivétel nélkül a széles nemesi réteg alsó feléből származó kismemes családok sarjairól van szó, főnemes nem volt közöttük.

Az esztergomi főegyházmegeye tehetséges kispapjait hazai felsőfokú intézmény hiányában külföldre küldte tanulni. Többségük a főegyházmegeye bécsi papnevelőjébe, a nem sokkal korábban megnyitott (1623) és alapítójáról Pazmaneumnak nevezett intézetbe került, míg a legkiválóbbak Rómába utazhattak, ahol a Collegium Germanicum et Hungaricum alapítványi helyei tették lehetővé tanulmányaikat. Széchényi Györgynek nem sikerült a Rómában tanulók exkluzív társaságába bekerülnie.⁹ Ennek valószínűleg elég prózai okai voltak. Egyszerűen akkor, amikor felmerült a lehetőség, hogy külföldre menjen tanulni, Rómában nem állt rendelkezésre üres hely. Az esztergomi káptalan néhány hónappal Széchényi György Bécsbe küldése előtt (1625 február), 1624. decemberében küldte Rómába a gyöngyösi születésű Mihályi Istvánt. Ezt követően csak jó két évvel később nyílt lehetőség arra, hogy nagyobb számú magyar növendék mehessen az Örök Városba, 1627 szeptemberében azután nem kevesebb, mint tíz kispap érkezett egy időben oda, köztük öten Pázmány Péter esztergomi érsek ajánlásával (csupán zárójelben tesszük hozzá, hogy köztük volt egykori osztálytársa Péchy András).¹⁰

⁴ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára Batthyány-gyűjtemény Cat. IX. Tit.I. f. „Matricula Gymnasii Tyrnaviensis (1616–1695)” Az 1624/25. évi poeta tanulók névsora. fől. 12rv.

⁵ Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban; 8.) Nr. 24., Nr. 21., Nr. 29.

⁶ A római Collegium Germanicumban et Hungaricumban tanult Sylla 1636–1640 között volt esztergomi kanonok. Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1000–1900. Esztergom, 1900. (=Kollányi 1900.) 248.

⁷ Rimely, Carolus: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Poseniensis ad S. Martinum. Posonium, 1880. 270.

⁸ Lukács, Ladislaus: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I–II. 1551–1640. Romae, 1978. II. 616. és 665.

⁹ A Pazmaneum történetére: Rimely, Carolus: Historia Collegii Pazmaniani. Viennae, 1865.; Fazekas István: A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784). In: A bécsi Pázmáneum. Szerk.: Zombori István, Budapest, 2002. 9–177. (=Fazekas 2002.) A Collegium Germanicum et Hungaricumra: Bitskey István: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest. 1996; Steinhuber, Andreas: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. I–II. Freiburg in Breisgau, 1895.

¹⁰ Veress Endre: A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest,

Az esztergomi érsek tehát 1625. február elején Széchenyi Györgyöt Bécsbe, a Pazmaneumba küldte, ahol a következő hat és fél évet filozófiai és teológiai tanulmányokkal töltötte. Társai többségének nem adatott meg, hogy a teljes filozófiai és teológiai kurzust (három év filozófia, négy év teológia) végig tanulják, a nagy paphiány miatt legtöbbjüket a legfontosabb gyakorlati ismeretek megszerzése után, amelyre három-négy év elegendő volt, felszentelték és plébániára küldték. Széchenyi György azon kevesek közé tartozott, akinek lehetősége volt arra, hogy módszeres teológiai ismeretekre tegyen szert, és a négy éves kurzust látogassa. Ennek köszönhetően előbb filozófiai bakkalaureátusi fokozatot szerzett (1627. április 21.), majd a doktori fokozatnak számító magiszteri fokozattal (1628. augusztus. 17.) zárta le tanulmányait ezen a téren két tanulótársával, Senkviczy Márkkal és Fejérvári Mihállyal egyetemben.¹¹ Mindhárom növendék sikeresen haladt előre teológiai stúdiumaiban, ennek köszönhetően mindegyiküknek lehetősége nyílt arra, hogy a teológia első tudományos fokozatáért, a borostyánkoszorúsi fokozatért harcba induljanak. Ennek érdekében téziseket kellett összeállítaniuk, majd ezeket a téziseket nyilvános disputáción kellett a kar doktorai előtt megvédeniük. Ha ezen az akadályon sikerrel túlestek, szigorlati vizsgát kellett tenniük, ami azt jelentette, hogy Szent Tamás Summájából egy órán át vizsgáztatták őket. Sikeres szigorlat után már nem volt hátra más, mint az ünnepélyes avatás, amely alkalmával az avatandónak vendégül kellett látnia a kar doktorait.¹² Széchenyi György és két társa ezen az akadályokon 1631. július-augusztusában sikeresen túl is esett, augusztus 5-én (más forrás szerint) augusztus 10-én már sor is került avatásukra.¹³

A teológiai fokozatszerzésnek, még ha nem is doktori fokozatról volt szó, azért volt jelentősége, mert a korabeli magyar teológusok többségének erre, részben a rövid tanulmányi idő, részben anyagi okok miatt nem volt lehetősége. A püspök kinevezésekkor szokásos kánoni eljárás során gyakran került jegyzőkönyvbe a jelölt hiányzó teológiai fokozatai magyarázataként, hogy Magyarországon ennek megszerzése nem szokás.¹⁴ A fokozatszerzéssel járó tekintélyes költségeket sok esetben a jelölt patrónusa, többnyire megyéspüspöke vállalta magára. Sajnos Széchenyi esetében nem tudható, hogy a költségeket családja fedezte-e, vagy pedig esetleg ordináriusa, Pázmány Péter nagylelkű-sége tette lehetővé a borostyánkoszorú elnyerését. Mindenképpen figyelemreméltó a tény, hogy fokozatot szerzett, mert bár tudományos működést soha nem folytatott, teológiai bakkalaureátusa kiemelte társai közül, tekintélyt

1917. 28–32.

¹¹ Széchenyi György sajátkezű feljegyzése tanulmányai éveiről: Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki Széchenyi-család története. I. 1252–1732. Budapest, 1911. (=Bártfai Szabó 1911.) 124. A három növendék magiszteri vizsgájáról: Historia Collegii Pazmaniani ab A(nno) 1623 usque Annum 1761, Primási Levéltár, Esztergom, Donationes Nr. 4. pag. 7. Személyükre: Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban; 8.) (=Fazekas 2003.) Nr.6. (Apáthy), Nr. 11. (Fejérvári), Nr.19. (Széchenyi).

¹² Fazekas 2002. 96–98.

¹³ A teológiai kar anyakönyve szerint augusztus 5-én, Széchenyi előbb idézett feljegyzése szerint erre 10-én került sor. Universitätsarchiv Wien (Wien), Th 16 Acta Facultatis Theologicae 1569–1666. fol. 253v–254r.

¹⁴ Galla Ferenc: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1935. 38.

teremtett számára, és talán nem tévedünk, ha gyors előmenetele egyik fontos komponensének tekintjük.

A Bécsben eltöltött évek még egy jelentős eseményt hoztak Széchényi György, sőt az egész Széchényi család életében. 1629. november 26-án Bécsben II. Ferdinánd Széchényi György, a hét szabad művészetek és a filozófia doktora, édesanyja, Bán Sára, és testvére Széchényi alias Szabó (Szabófi) Lőrinc számára címereslevelet állított ki.¹⁵ A címereslevél sajnos nem ad közelebbi felvilágosítást arról, hogy vajon Széchényi György milyen érdemek alapján nyerte el a nemességet, csupán az ekkor használatos formulával adta vissza érdemeit, a koronának és az uralkodónak tett szolgálatokat emlegetve. A nemeslevél arra nézve sem ad felvilágosítást, hogy ugyan ki segíthette a kiváltságlevél megszerzését. Lehetséges, hogy az akkor hivatalban lévő kancellár, Sennyei István váci (majd győri) püspök volt a támogató (kancellár 1625–1635 között) de lehetséges, hogy más nagyúri ajánló áll a háttérben. Bár Pázmány papnevelője alapítólevelében megtiltotta, hogy kispapjai magyar főurak ügyes-bajos intézését vállalják fel, nem kizárt, hogy a fiatal Széchényi valami ilyesmibe bonyolódott, amelynek ellenszolgáltatásaként jutott hozzá a címereslevélhez.¹⁶

A nemesítés ténye több okból is fontos. Egyrészt pontosan mutatja, hogy az ifjú Széchényi mindkét lábával a valóság talaján áll. A megszerzett címereslevél ugyanis a feudális társadalom kiváltságos csoportjába emelte őt és családját. Bár az újabb történeti kutatások egyre inkább azt jelzik, hogy a feudális társadalom törésvonalai nemcsak a rendi kiváltságok mellett futottak, ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy a privilegiális rendhez tartozás megkönnyítette a karriert. Bár ezen a téren kutatások alig történtek, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a magyar katolikus egyház a 16–17. században nyitott volt, a társadalmi felemelkedés egyik fontos csatornáját képezte, azonban az is látható, hogy a 17. század során elsősorban már azok futottak be karriert, akik a kiváltságos osztályhoz, a nemességhez tartoztak. Felemelkedés tehát elsősorban a társadalmi osztályon belül volt lehetséges. Ez a megállapítás teljes mértékben egybevág Wolfgang Reinhard más európai országok egyházi vezetőrétegéről tett megfigyeléseivel.¹⁷ A nemeslevél megszerzése legalább olyan fontos alapot jelentett egy majdani sikeres karrierhez, mint a teológiai fokozat.

Néhány mondat erejéig érdemes még a Pazmaneummal foglalkozni. Ezekben az években 35–40 fő között mozgott a szeminárium létszáma, évente 6–10 kispapot szenteltek föl, akiknek a helyét újabb növendékek foglalták el.¹⁸ Így bécsi évei alatt tekintélyes számú szeminaristával került Széchényi György kapcsolatba. Társai közül többekkel az esztergomi káptalanban találkozhatott újra. Így Apáthy Mártonnal (esztergomi kanonok 1631–1642), a vele együtt fokozatot szerző Fejérváry Mihállyal (esztergomi kanonok 1634–1638), a gyöngyösi Baghy Józseffel (esztergomi kanonok 1630–1642), ill. Pálfalvay Jánossal

¹⁵ Bártfai Szabó 1911. 674–676. + hasonmása a 126. oldal után.

¹⁶ Fazekas 2002. 19.

¹⁷ Wolfgang Reinhard: Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft. In: Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität. Hrsg. von Winfried Schulze unter Mitarbeit von Helmut Gabel. München, 1988. 333–351.

¹⁸ Fazekas 2002. 143.

(esztergomi kanonok 1632–1656), a későbbi váradi püspökkel és szepesi préposttal is.¹⁹ A közösen eltöltött tanulmányi évek a későbbi pálya, főleg a szoros kapcsolattal járó káptalani lét esetében kellő alapot jelenthettek alkalmi vagy tartósabb együttműködésekhez, egymás segítéséhez.

A bécsi egyetemen ezekben az években tanuló magyarországi hallgatók névsorát lapozgatva számos névvel találkozhatunk, akinek a pályája később metszhette főhősünk pályáját. Ekkoriban tanult Bécsben a Lengyelországból nem sokkal korábban visszahozott Homonnai Drugeth János gróf (1624), Bosnyák István báró, későbbi nyitrai püspök és magyar kancellár (1624), Luzsénszky Joachim későbbi váradi püspök (1624), Pálffy Mátyás heiligenkreuzi ciszterci szerzetes, későbbi pannonthalmi főpát, Orossy György későbbi kancelláriai titkár (1625), felbukkantak Bécsben rövid időre Erdődy Gábor és György grófok (1628), és egy rövid ideig együtt tanult Lászlóffy Pál későbbi kancelláriai regisztrátorral is (1630).²⁰ A felsoroltak többsége és főhősünk közötti szorosabb kapcsolatot egyelőre nem lehet kimutatni, kivéve Luzsénszky Joachimot és az utoljára említett Lászlóffy Pált, akiket 1646-ban tanúként hallgatták ki Széchényi György pécsi kánoni perében, ahol mindketten úgy vallottak, hogy diákkoruk óta ismerik az eljárás alanyát, ez főleg a lengyel születésű Luzsénszkyre állhat, aki hét éven át volt tanuló társa, és akivel később Pázmány érseki aulájában is együtt szolgált.²¹

Kapcsolata a Pazmaneummal később sem szakadt meg. Győri püspökként alapítványt tett, amelynek segítségével kezdetben tizenkettő, később tíz győri kispap tanulhatott Bécsben a Pazmaneumban.²² 1681-ben, amikor fényes külsőségek között megtartotta aranymiséjét a bécsi akadémiai templomban, az akkori pazmanisták metszetet készíttettek tiszteletére.²³

Saját feljegyzése szerint hat és fél év után 1631. augusztus 25-én hagyta el a császárvárost, és néhány nap múlva, 1631. szeptember 9-én Lóssy Imre váradi püspök, esztergomi nagyprépost, érseki helynőktől megkapta kinevezését a sellyei plébániára.²⁴ Nem sok időt töltött azonban plébánián, mert már 1634. február 8-án Pázmány a távozó Pyber János utódként esztergomi kanonokká nevezte ki.²⁵ Ezzel Széchényi György az egyházi középélet tagja lett, méghozzá azon káptalan tagjaként, ahonnan a legtöbb lehetőség nyílt további emelkedésre.

Széchényi György 1632-es kinevezését követően tizenhat éven át volt az esztergomi káptalan tagja. E másfél évtized során a 23-24 stallumból álló testület legfontosabb tagjai közé emelkedett, 1644-ben olvasókanonoki kinevezést kapott, kanonok-

¹⁹ Apáthy: Fazekas 2003., Nr.6.; Kollányi 1900. 236. – Fejérváry: Fazekas 2003.. Nr.9., Kollányi 1900. 250. – Baghy: Fazekas 2003. Nr. 17., Kollányi 1900. 236. – Pálfalvy: Fazekas 2003. Nr. 26., Kollányi 1900. 243., Temesváry János: Erdély választott püspökei 1618–1695. I–II. Szamosújvár, 1913–1914. II. 35–42.

²⁰ Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban; 13.), 82–87.

²¹ Iványi 1927. 80. Luzsénszky személyére: Kollányi 1900. 251. Luzsénszky 1624-ben iratkozott be a bécsi egyetemre mint „Neoforensis Polonus”. Die Matrikel der Universität Wien. Bd. IV. 1579/II–1658/59. Bearb. von Franz Gall und Hermine Paulhart. Wien–Köln–Graz 1974, 123. Lászlóffy Pál: Koltai András: A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól. Magyar Könyvszemle 124 (2008), 93–110.

²² Fazekas 2002. 34.

²³ Fazekas 2002. 86. A metszet reprodukciója: Bártfai Szabó 1911. 161.

²⁴ Bártfai Szabó 1911. 124., Iványi 1927. 81–82.

²⁵ Iványi 1927. 82.

sága utolsó éveiben pedig mint érseki helynök gyakorlatilag az egyházmegye irányításában is kulcsszerephez jutott.²⁶ Mivel a katolikus megújulás korabeli magyarországi egyházi középréteg vizsgálatát még nem végezték el, a megkérdőjelezhetetlen megállapításokkal ezért még egyelőre várni kell.²⁷ Jelenleg úgy tűnik, hogy a későközépkori helyzethez képest számban megfogytakozott kanonoki réteg bázisát az intézmény környezetét képező város polgársága, ill. a környék nemessége adta. A javadalmat nyert kanonokok többségét nem annyira az intellektuális munka, hanem jóval inkább gazdasági tevékenység és a káptalanra háruló jogi (hiteleshelyi) feladatok elvégzése kötötte le, jöllehet a sikeres kanonoki pályához hozzátartozott a magasnak nevezhető iskolázottság. A római Germanicumbeli végzettség, ill. a bécsi Pazmaneumbeli tanulmányok segítettek a gyorsabb stallumhoz jutást. Ugyanakkor a kanonokok katolikus reform munkájába való bekapcsolódása igen vontatottan történt meg.

A fentebb vázolt képet mutatja az esztergomi káptalan is Széchényi György belépésekor 1632-ben. Az akkori kanonokok közül többen végeztek Rómában (hat fő), míg mások Bécsben az esztergomi káptalan által igazgatott ösztöndíjas helyeken tanultak (öt fő), ill. megjelentek az első pazmaniták is (négy fő), ketten Grazban, egy valaki pedig Olmützben tanult.²⁸ A belépési életkort vizsgálva, bár ezen a téren csak hozzávetőleges életkor állapítható meg, jól látható, hogy ebben az időszakban az érsek tudatosan sok fiatal, a papnevelőből éppen kikerült, vagy csupán néhány éves lelkipásztori működést felmutató személyt neveztek ki a káptalanba. A néhány főnemesi származású egyházi szinte azonnal tagja lett a testületnek, Jakusith György báró már 23 évesen (1631), Bosnyák István báró 29 évesen azonnal a Germanicum elvégzése után tagja lett a testületnek (1635), mint ahogy hozzá hasonlóan Pálffy Tamás gróf is az iskolapadból egyenesen a kanonoki stallumba érkezett (1645). De akadnak még villámkarrieres a nem főnemesi származékok között is. Lippay János személynök fia, az előkelő hivatalnoknemes családból származó Lippay György 25 évesen (1625), az erdélyi születésű Pálfalvai János 26 évesen (1632) kapott kinevezést. Széchényi György a maga hozzávetőleges 27–28 évével egyáltalában nem tekinthető egyedüli esetnek. A számos fiatal kanonoki kinevezése világosan mutatja, hogy az érsek nem volt megelégedve az idősebb generáció teljesítményével, és a fiatalítással új szemléletet kívánt a testületben meghonosítani, amely azután hosszú távon meghozza majd a maga gyümölcsét. A kanonokok származásáról átfogó kutatások hiányában nem lehet képet alkotni. A rendelkezésre álló adatok alapján a nemesség alsó része, és városi-mezővárosi polgárság katolikusnak maradt csoportjai adták a kanonokokat leginkább. Egyébként nem Széchényi György az egyetlen, aki hódoltsági kapcsolatokkal rendelkezik, egykori bécsi tanulótársa, a már emlegetett Baghy József gyöngyösi, Bordács Gergely kecskeméti (1631), Mihályi István gyöngyösi származású volt (1632).

²⁶ Iványi 1927. 83.

²⁷ A legjobb összefoglalás a témáról: Molnár Antal: A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. (METEM Könyvek 56) 13–37.

²⁸ Az esztergomi káptalan vizsgálatának alapját Kollányi Ferenc fentebb már többször idézett monográfiája képezte.

Későbbi kanonoktársai közül érdemes Bosnyák István (kinevezve 1635) későbbi nyitrai püspök, kancellár, Szelepcsényi György (1636) esztergomi érsek, Szegedy Ferenc (1644) későbbi egri püspök, kancellár, Pálffy Tamás (1645) egri püspök, kancellár nevét megjegyezni, velük majd a következő évtizedekben többször is kapcsolatba fog kerülni.²⁹

Széchenyi György kanonoki működéséről nem sok tudható. Az egyelőre rendelkezésre álló adatok szokványos kanonoki pályát rajzolnak fel. Miközben lassan araszol előre a ranglétrán, kanonoktársaihoz hasonlóan igyekezett további javadalmakat szerezni. Így jutott hozzá a Thurzó család kihalása után ismét katolikus kegyurak által adományozott vágújhelyi prépostsághoz 1638. március 22-én.³⁰ Az esztergomi káptalan egy 1646-os igazolásából („erkölcsi bizonyítványa”) lehet tudni, hogy ekkoriban hat éven át a Szent István szemináriumot is vezette, közben, 1635-ben tornai főesperes, 1641-ben pedig zólyomi főesperesi kinevezést nyert.³¹

A török előrenyomulás következtében több püspökség területe került oszmán uralom alá, székváros és komoly jövedelem hiányában e püspöki címeket – ilyennek számított a csanádi, a pécsi, a váradi, az erdélyi és többé-kevésbé a váci is – többnyire a káptalanok méltóságviselői nyerték el. Ily módon az egyházi közép réteg felső része és a főpapság alsó része egybeolvadt, közöttük folyamatosság alakult ki. A püspöki cím emelte a közép réteg reprezentánsai tekintélyét, ugyanakkor azzal a fejleménnyel járt, hogy ezen püspöki címek elnyerése nem garantálta automatikusan, hogy viselőjük a valódi, egyházmegyével rendelkező főpapi csoport része lesz. A főpapi réteg 16–17. századi története éppúgy feldolgozatlan, mint a közép rétegé, így ismét csak kellő óvatossággal vonhatók le következtetések.³² Az egyházi társadalom ezen csoportjába Széchenyi György 1643. november 20-án lépett, amikor is az uralkodó, III. Ferdinánd csanádi püspökké nevezte ki.³³ Mint jelzésre került, püspöki kinevezése után nem hagyta el a káptalant, sőt újabb javadalomhoz jutott, az egri nagypréposti javadalmat nyert és az egri káptalanba távozó Pálfalvay János utódaként 1644. január 27-én olvasókanonoki kinevezést nyert.³⁴ Ezzel a kinevezéssel a káptalan legfontosabb tagjai közé emelkedett.

Bár a csanádi püspöki cím csak cím volt, nem hozott több jövedelmet, mint néhány száz forintot, és a néhány évtizeddel korábbi viták után kétségessé vált a pápai kinevezés, mégiscsak belépést jelentett a magyar püspöki karba, amelyhez

²⁹ Kollányi 1900. 244–245. (Bosnyák), uo. 245–248. (Szelepcsényi), uo. 259–260. (Szegedy), uo. 261–263. (Pálffy).

³⁰ Iványi 1927. 82–83.

³¹ Iványi 1927. 83.

³² Az utóbbi időben Tusor Péter kutatásainak köszönhetően kezd a 17. századi főpapság története feltárulni, bontakoznak azok a körülmények, amelyek elősegítették és amelyek akadályozták a magyar katolikus reform kibontakozását: Tusor Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században.* Budapest–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae; 3.); Uő: *A magyar hierarchia és a pápaság a 17. században (Problémák és fordulópontok).* Századok 136 (2002) 527–545.; Uő: *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja).* Századok 134 (2000), 431–459.

³³ Magyar Országos Levéltár (=MOL) A 57 Libri regii 9. köt. pag. 564–565.

³⁴ Iványi 1927. 83.

hagyományosan társult a magyar tanácsosi cím is. Ráadásul mindezt Széchényi György viszonylag fiatalon, negyven éves kora alatt szerezte meg. A püspöki kinevezések általában bonyolult hatalmi játék eredményeként következtek be, amelynek során mindenki igyekezett minél befolyásosabb támogatót, egyházi vagy világi személyt felvonultatni. Egy-egy üresedés általában láncreakciót vált ki, mert a megüresedett hivatal betöltése ritkán történt újonccal, hanem egy már érdemesült személy lépett előre egy jobban jövedelmező, magasabb megbecsülést jelentő hivatalra.

1643 nyarán Nagyszőlősi Gergely váci püspök halála váltott ki mozgást a magyar főpapságon belül. A váci püspöki széket Püski János csanádi püspök kapta meg, akinek a helyére viszont Szelepcsényi György lépett elő (1643. július 15.), de közben meghalt Czegléd Albert egri nagyprépost, pécsi püspök, így Szelepcsényi rövid időn belül még egy lépést tehetett előre és 1643. november 20-án pécsi püspök lett.³⁵ A megüresedett csanádi püspökséget kapta meg Széchényi György. A közel egykorú, nagyjából hasonló származású Szelepcsényi, mint fentebb láttuk, néhány évvel Széchényi után került a káptalanba, mégis gyorsabb volt előmenetele (már 1642 végén elnyerte a novi püspöki címet). A gyors felemelkedés Szelepcsényi diplomáciai szolgálataival magyarázható, ezekben az években több alkalommal kapott konstantinápolyi küldetést, amelyet eredményesen oldott meg.³⁶ Diplomáciai megbízatásai ugyanakkor arra is módot adtak, hogy saját kapcsolatokat építsen ki a Habsburg-birodalom és az uralkodói udvar irányítóival, amely pályáját elősegítette. Egy az Esztergomi Prímási Levéltárból származó levél szerint Széchényi Györgyöt Bosnyák István veszprémi püspök, kancellár, egykori kancellártársa támogatta. Lippay érsekhez írt levelében dicsérte tudományát, jó erkölcsét, magaviseletét, és úgy vélte „tehetsége is nagyon annyi, hogy böcsületesen elviselheti a püspökséget”.³⁷ Kinevezése nem következhetett volna be Lippay érsek támogatása nélkül, aki ekkoriban úgy az egyházi, mint a politikai életre nagy befolyással bírt.³⁸ Az érsek iránta megnyilvánuló bizalmát mutatja nem sokkal később bekövetkezett olvasókanonoki és minden bizonnyal erre az időre datálható helynöki kinevezése.

³⁵ Tuszor Péter: Szelepcsényi V. György. In: Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. (=Tuszor 2003.) 304., MOL A 57 Libri regii 9.k. pag. 562–563. (Pécs),

³⁶ Diplomáciai küldetéseiről 1683-as bécsi ostrom után elkobzott ingóságai érdekében írt folyamodványában maga így vallott: a trigesimo octavo supre millesimum sexcentesimo anno... semper in continuis Maiestatum Sacrarum laboribus desudaret, et primo quidem, dum tempore comitorum, coronationisque Augustissimae Imperatricis Mariae, in publico, communis boni servitio a Sua Maiestate gloriosae memoriae Ferdinando III Romam ablegatus fuisset, post vero 1639 et 1640 necnon duobus subsequentibus, ut pote 1642 ac 1645 annis Constantinopolim ad portam Othomannicam missus exstitissem, inibique cornua rebellis senioris Rakoczy infregissem, ac postmodum redux, cancellariatus officio oneratus in diversis periculosissimis, tam in Transylvaniam, quam Poloniam ablegationibus, ac in imperio negotiationibus, indefesso semper labore, singularique fidelitate, operam meam impendissem, denique quadraginta quinque annos vitae meae in Augusta aula consumpsisse....“ . Österreichisches Staatsarchiv Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn r. Nr. 295. Konv. 1684. jan. fol. 153–55.

³⁷ Bosnyák István levele Lippay Györgyhez, Bécs, 1643. XI. 8. Prímási Levéltár, Esztergom Archivum Saeculare Classis X. Nr. 196. Missiles 1642. XI-1643, pag. 182–184..

³⁸ Lippay személyére további irodalommal: Tuszor Péter : Lippay IV. György. In : Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 296–303.

Néhány hónappal később, 1644 nyarán Telegdy János lemondásával megürült a nyitrai püspökség, ami újabb mozgást indított meg a magyar katolikus hierarchián belül, ugyanis a püspöki székre viszonylag gyorsan régi ismerősünk, Bosnyák István kancellár kapott kinevezést (1644. június 24.), de nem sokkal később augusztus elején váratlanul elhalálozott.³⁹ Így furcsamód éppen egyik jóakarója halála nyitotta meg az újabb előrelépés lehetőségét Széchényi György előtt. A nyitrai püspökségre ekkor Püsky János váci püspököt nevezték ki, a Bosnyák után még üresedésben lévő veszprémi püspökségre Szelepcsényi György került, a váci püspökséget pedig Kopcsányi Mihály szerémi püspök nyerte el.⁴⁰ Szelepcsényi megüresedett javadalmát, a pécsi püspökséget Széchényi György kapta meg, míg a szerémi püspöki cím Kisdy Benedek esztergomi nagypréposté lett.⁴¹ E kinevezési sornál már jól látszott Szelepcsényi György befolyása. Lippay érsek eredetileg, betartva az előmeneteli sorrendet, Püsky János váci püspököt javasolta a veszprémi püspökségre, Szelepcsényi Györgyöt pedig a vácira. Szelepcsényi potenciális vetélytársának, Püskynek a jobb javadalmat jelentő nyitrai püspökséget járta ki, ily módon magának meg tudta szerezni a vácinál komolyabb jövedelmet biztosító, nagyobb presztízzsel rendelkező veszprémit.⁴² Szelep-csényi ugyanakkor elérte azt is, hogy magyar udvari kancellárrá nevezzék ki, amely jóllehet komoly adminisztratív feladatot jelentett, ugyanakkor biztosította a közvetlen érintkezés lehetőségét a birodalom vezetőivel, sőt magával az uralkodóval is, nem is beszélve a kancelláriai illetékekből húzható bevételekről.

1646–1648-ban újabb jelentős változások zajlottak le a magyar püspöki karon belül, amikor egymásután több magyar főpap halálozott el. 1646 márciusában elhunyt Kopcsányi Mihály váci püspök, pozsonyi prépost. A megürült püspökségért harcba indult Széchényi György is, akinek érdekében Forgách Ádám fordult az uralkodóhoz, érdemei közül külön kiemelte, hogy az 1644–1645-ös erdélyi támadás során személyesen harcolt.⁴³ Forgách fellépése azt mutatja, hogy Széchényi György kapcsolatrendszere a világi arisztokrácia felé is szélesülni kezdett, és már a főúri rétegen belül is tudott támogatókat felmutatni. Ez talán összefüggött az előbb említett Rákóczi-féle támadás idején tanúsított magatartásával is. Forgách fellépése azonban eredménytelen maradt. Ezúttal Lippay érsek akarata érvényesült Forgách Ádám és Pálffy Pál elképzelésével szemben (utóbbi Kisdy Benedeket támogatta), aki az előbb említett erdélyi akció során a Szepességből elűzött Hosszuthóthy László váradi püspököt, szepesi prépostot kívánta valamilyen módon kárpótolni.⁴⁴ A két hoppon maradt aspiráns

³⁹ MOL A 57 Libri regii 9. köt. pag. 597–598.

⁴⁰ Szelepcsényi pécsi p. kinevezése veszprémi püspökké 1644. VIII. 7. MOL A 57 599–600. Püsky Jánost nyitrai kinevezése, 1644. IX. 13.: MOL A 35 Conceptus expeditionum 238 ex 1644. Kopcsányi váci püspöki kinevezése, 1644. IX. 13.: uo. MOL A 35, 240 ex 1644.

⁴¹ Széchényi pécsi kinevezése, 1644. IX. 23.: MOL A 57 Libri regii 9. köt. pag. 601–602. Kopcsányi szerémi kinevezése: uo. pag. 609–610.

⁴² Lippay György propozíciója az uralkodóhoz, 1644. VI. 7. MOL A 32 Litterae archiepiscoporum Fasc. 1. Nr. 181.

⁴³ Forgách Ádám III. Ferdinándhoz, 1646. III. 29. Érsekújvár. MOL A 32 Litterae privatorum I. Nr. 550.

⁴⁴ Lippay György levele III. Ferdinándhoz, 1647. IV. 8. Pozsony. MOL A 30 Litterae archiepiscoporum Fasc. 1.

azért kapott kárpótlást, a pozsonyi prépostság Kisdy Benedeknek jutott, aki egyébként Hosszúthóty utóda lett a váradi püspökségben, Széchényi Györgyöt pedig a Bosnyák István halála után üresedésben lévő bozói prépostsággal elégitették ki.⁴⁵ Ez a megoldás azt mutatja, hogy a klérus esetében ugyanaz a bonyolult, kapcsolati rendszerre, személyes súlyra tekintettel lévő előmeneteli rendszer működött, amely megfigyelhető majd évszázadokon át a Habsburg-birodalom állami vezetése esetében.

Az előbbi események után nem sokkal újra mozgásba kellett hozni a pártfogókat, mivel 1647. november 21-én váratlanul elhunyt a mindössze 38 éves Jakusith György egri püspök, 1647 decemberében a 60 éves Bodán Márton zágrábi püspök, 1648 elején pedig az idős beteges, 64. évében járó Hosszúthóty László váci püspök. Mivel a zágrábi püspökség betöltése a horvátországi klérus tagjaival történt, a magyar főpapok törekvései a váci és az egri püspökség megszerzésére korlátozódtak. Ha teljes mértékben nem is látható a megmozgatott pártfogók sora, ill. a különböző elképzelések, a bekövetkezett események azt mutatják, hogy Szelepcsényi György befolyása néhány év alatt tetemesen megnőtt, Draskovitch János nádor Ferdinand Jakob Kurtz birodalmi alkancellárhoz írott két levele legalábbis ezt mutatja. Szelepcsényi ezúttal a nyitrai püspökséget nézte ki magának, amely több jövedelmet hozott, mint a török által részben meghódított, részben folyamatosan veszélyeztetett veszprémi püspökség, ennek érdekében kész volt a néhány évvel korábban kinevezett nyitrai püspököt, Püsky Jánost a váci püspökség mellett a kalocsai érseki címmel kárpótolni, ill. kiegészítésként a pozsonyi prépostságot és a sági prépostságot neki megszerezni. A megüresedett egri püspökség Szelepcsényi számára nem jött szóba, mivel messze feküdt Béctől, emiatt nem tudta volna azt ellátni.⁴⁶ Szelepcsényi végül elnyerte a vágyott nyitrai püspökséget, míg Püsky visszakerült a váci püspökségre és megkapta mellé a pozsonyi prépostságot.⁴⁷ Az ügylet másik haszonélvezője Széchényi György lett, aki Szelepcsényi utódként veszprémi püspöki kinevezést kapott, és ezzel „valódi” püspökké vált (1648. április 18.). A kinevezést követően lemondott esztergomi káptalani javadalmairól – vágújhelyi és a bozói prépostságot megtartotta –, és Sümegre költözött.⁴⁸ Ezzel kezdődött meg működésének az a szakasza, amely nevét a magyar egyház- és művelődéstörténelem számára olyan emlékezetessé tette.

Az ok-okozati összefüggések bűvöletében élő történész nehezen ismeri el, hogy egy-egy karrier alakulásában a szerencse is szerepet játszik, pedig tagadhatatlan. Széchényi György előtt a felemelkedést a vele közel egykorú (szül.

Nr. 206. Pálffy Pál ajánlása Kisdy Benedek részére, 1646. III. 30. MOL A 33 Propositiones et opiniones 1646. Nr. 24.

⁴⁵ Kisdy Benedek pozsonyi préposti kinevezése, Bécs, 1646. IV. 23. MOL A 57 Libri regii 9. köt. Pag. 712. – Széchényi bozói préposti kinevezése: Uo. pag. 712.

⁴⁶ Draskovich János két levele Kurtz alkancellárhoz, Pozsony, 1648. III. 5. és III. 27. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten Allgemeine Akten (= ÖStA HHStA UA AA) Fasc. 176. Konv. A. fol. 1–2, 3–4.

⁴⁷ MOL A 57 Libri regii 10. köt. pag. 108–109.

⁴⁸ MOL A 57 Libri regii 10.köt. pag. 109–110. (fogalmazványa: MOL A 35 Conceptus expeditionum 140 ex 1648.)

1606) Bosnyák István és a nála fiatalabb Jakusith György (szül. 1609) halála nyitotta meg. Mindketten arisztokrata származásukkal messze jobb kilátásokkal rendelkeztek, mint a frissen nemesített Széchényi György.

További kérdés, hogy mennyire tekinthető egyedinek főhősünk karrierje. Sajnos a korai újkori főpapi réteg módszeres vizsgálata, mint jelzésre került, még várat magára. A rendelkezésre álló adatok alapján. Az 1637–1685, tehát Pázmány halála és Széchényi esztergomi érseki kinevezése között hivatalt viselő 45 püspök adatait elemezve néhány megállapítás mégiscsak megkockáztatható.⁴⁹ A püspökök többsége a nemesi rendből került ki, közülük heten főnemesek voltak. Talán néhányan a polgári-mezővárosi rétegből származtak, de ezt olyan sikeresen titkolták el az utókor elől, hogy egyelőre nem lehet biztosan eldönteni származásukat (pl. Bőjthe Miklós, Fólnay Ferenc). Végzettségüket tekintve 17 fő tanult a római Collegium Germanicum et Hungaricumban, 7 fő a Pazmaneumban, további hárman a bécsi egyetemen jártak, egy személy tanult Bolognában, egy másik Grazban, hárman pedig a hazai egyetemen, Nagyszombatban jártak. Mint látható a római tanulmányok jelentették a legjobb kiindulópontot a karrierhez, amelyet Széchényi anyaintézménye, a Pazmaneum követett.

A püspökök kinevezési életkorát szemügyre véve jól látható, hogy a főpapok egyik csoportja életpályája jutalmaként került főpapi székbe, pl. Bőjthe Miklós kb. 57 évesen, Mokcsay András kb. 60 évesen, Pálfalvay János 53 évesen, Szenthamássy Máté 62 évesen, Zongor Zsigmond 63 évesen lett püspök. A püspökök egy másik csoportja viszonylag fiatalon jutott a magas méltósághoz, különösen igaz ez a főnemesi származású klerikusokra, pl. Bosnyák István 33 éves, Kollonich Lipót 35 éves, Pálffy Tamás 29 éves, Sennyey István 32 éves kinevezésekor. Széchényi György e két csoport között foglalt helyet, mintegy tizenöt éves szolgálat után nyerte el első püspöki kinevezését. Hozzá hasonló korban jutott püspöki méltóságba Püsky János (kb. 40 éves), Szelepcsényi György (39 éves), Szentgyörgyi Ferenc (42 éves).

Összesen 11 olyan főpap volt, aki legalább kétszer került áthelyezésre, és mindössze hárman voltak, akik négy alkalommal váltottak püspökséget (a kalocsai érseki címet csupán címnek tekintve). A három személy Püsky János, Szelepcsényi György és Széchényi György, akik közül az utóbbi kettő az esztergomi érseki székig is eljutott. Ez az utóbbi adat azt mutatja, hogy az alulról jövő személynek jó egészséggel kellett rendelkeznie, ha karriert akart csinálni. A jó egészség Szelepcsényi Györgyre és Széchényi Györgyre is jellemző volt, hisz Szelepcsényi a nála öt évvel idősebb Lippait közel húsz évvel élte túl, a vele körülbelül egykorú Széchényi György pedig közel tíz esztendővel élt tovább nála.

Ha karrierjét párhuzamba próbáljuk más korabeli karrierekkel állítani, az előbb emlegetett Szelepcsényi kínálkozik a legjobb párhuzamnak.⁵⁰ Nagyjából egyidősek, társadalmi származásuk között addig áll fent különbség, amíg Széchényi nem szerezte meg a címereslevelet, tanulmányi helyük eltér, míg

⁴⁹ A püspökökre vonatkozó adatok az egyes egyházmegyék történeti schematismusai, püspökéletrajz-gyűjtemények, ill. a Magyar Katolikus Lexikon életrajzi szócikkei alapján kerültek összeállításra.

⁵⁰ Szelepcsényi legutóbbi, gondolatébresztő életrajza további irodalommal: Tusor 2003. 303–310.

azonban Széchényi Bécsbe került, addig Szelepcsényinek Róma jutott osztályrészül, ahol azonban fokozatot nem szerzett. Széchényihez hasonlóan meglehetősen gyorsasággal, két év plébánosság után lett esztergomi kanonok (1636). Ettől a ponttól kezdve azonban karrierje gyorsabban halad, már 1642-ben novi püspök, majd 1644-ben veszprémi püspökként egyházmegyével rendelkező megyéspüspök lett, ugyanezen évben magyar királyi kancellár lesz, amely posztot esztergomi érseki kinevezéséig, sőt néhány hónappal még azután is betöltötte (1666). A magyar politikai élet tevékeny részese, aki közben több diplomáciai küldetést is ellátott, ahogy már említésre került. Ez utóbbi vonás lényeges különbség közte és Széchényi György között, aki politikailag ritkán lépett előtérbe. 1648 elején ugyan néhány héten át helyettesítette a kancellárt a Prágába utazó uralkodó mellett, ez azonban csupán alkalomra szóló kancellárhelyetteség (substitutus cancellarius) volt, később e minőségében nem működött, bár figyelemre méltó, hogy a karrierje szempontjából döntő veszprémi kinevezése ezekben a hónapokban fut (!).⁵¹ A 17. században nem volt szokás valódi alkancellárok kinevezése, helyettük az egy-egy alkalomra szóló kancellárhelyettesek alkalmazása került előtérbe. Valószínűleg az agilis, pénzt nem megvető Szelepcsényi sem vette volna jó néven, ha vetélytársa akad az udvari befolyás és a kancelláriai jövedelmek terén. A politizáló Szelepcsényivel szemben Széchényi György a gazdálkodást és mellette az egyházszervezést helyezte előtérbe, bár a pénzt és a vagyont ő sem vetette meg. Személyükben tehát két egymástól eltérő főpapi típus fogható meg. Talán a jövőbeni kutatások tisztázni fogják a kettejük közötti viszonyt is. A fentebb vázolt események azt jelzik, hogy az 1640-es évek végére együtt-működés alakult ki közöttük, de nem kizárt, hogy kapcsolatuk időnként konfliktu-sokkal is terhelve volt.

Széchényi György főpapi pályája során még két fontos állomás volt. Az első a győri püspöki szék elérése, amelyre Püsky János győri püspök és kalocsai érsek halála után 1658-ban került sor (kinevezése 1658. január 25.), a másik az esztergomi érseki szék megszerzése volt 1685 elején (kinevezése 1685. március 21.). Sajnos ezúttal kevesebb forrás áll rendelkezésre, mint korábbi előlépései esetében. Győrt már megpróbálta korábban megszerezni, 1656 elején kíséreltet tett arra, hogy Püsky Jánost lemondassa, ami azonban sikerült Szelepcsényi Györgynek, az nem sikerült Széchényi Györgynek, a győri püspöki székre egyelőre még várakoznia kellett.⁵² A megüresedett esztergomi székre még két név merült fel az övén kívül, Kollonich Lipót bécsújhelyi püspöké és Sennyey László jezsuitáé.⁵³ Valószínűleg magyar volta mellett egyházkormányzati tapasztalata, és talán az előző években megtapasztalt lojalitása döntött Széchényi György mellett, bár nem kizárt, hogy magas kora is szerepet játszott kinevezésében, az udvar átmeneti jelölttel kívánta a problémát megoldani, aki már csak kora miatt sem képes konfliktusok sorát kezdeményezni.

Széchényi György pályájáról írva nem lehet nem érinteni vagyonszerző működését, amelyből egyaránt profitált családja, továbbá az általa tett

⁵¹ 1648. II. 13. MOL A 35 Conceptus expeditionum 56 ex 1648. 1648. II. 27. Prága, uo. ad 75 ex 1648.

⁵² Kollányi 1900. 240.

⁵³ Koltai 2003. 314.

alapítványokon át az egész magyar katolikus egyház és a magyar társadalom. Bár kisebb birtokokat már korábban szerzett, elképesztő gazdasági érzékét győri püspöki kinevezése után kezdte kamatoztatni. Vásárlások és zálogügyletek bonyolult láncolatát hajtotta végre a következő években. Már a legfontosabbak felsorolása is jól illusztrálja tevékenysége volumenét. Első nagyobb vásárlása az 1658-ban megvett rárói birtok volt (Győr megye), amelyet más nyugat-magyarországi birtokok követnek, köztük a Moson megyei Nezsider és Nyulas (1665), a szentgotthárdi apátság zálogbirtoka (1675). Több birtokot szerzett meg az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc javaiból, így a Sopron megyei borsmonostori apátságot (1676 zálog), az egervár-pölöske-szentgyörgyi uradalmat (1677 vásárlás), a Fejér megyei Csókaköt (1678 vásárlás), a sárvár-felsővidéki uradalmat (1678 zálog, majd tulajdon), a kapuvári uradalom egy részét (1680 zálog), Zala megyei Belatinczot (1682 vásárlás) és a Sopron megyei Széplakot (1682 zálog), végül a Sopron megyei Szarvköt és a Nyitra megyei Csejtét (1685 zálog).⁵⁴ Birtokvásárlási és zálogügyleteinek részletei még feltárára várnak. Sikerei hátterében szigorú gazdálkodásán, nagyfokú takarékoságán kívül talán az a tény áll, hogy a (már akkor) készpénzhiányos Magyarországon, mindig képes volt a szükséges pillanatban készpénzt letenni, amikor más pályázóknak ez nem sikerült.

Ami társai fölé emelte, hisz szép számmal lehet párhuzamokat felsorolni, akik hasonló lendülettel gyűjtöttek vagyont, elég legyen itt Bakócz Tamásra vagy éppen Szelepcsényi Györgyre gondolni, az káprázatos alapítási kedve, amellyel egyházi intézmények sorát hozta létre, illetve támogatta. Kortársa Szelepcsényi György elsősorban magának gyűjtött, Széchényi viszont nem. Korabeli összeállítások szerint közel négymillió forint értékben tett egyházi alapítványokat, huszonnégy különböző helyen legalább negyvenhat intézményt részesítve támogatásban.

Alapított akadémiát (Buda), papnevelőt (Buda, Győr), több nemesi konviktust (Buda, Győr, Lőcse, Trencsén), különböző székhelyein rendbehozott székesegyházakon kívül számos rendet támogott, így a szervitákat (Eger), domonkosokat (Nagyszombat, Vasvár), ferenceseket (Eger, Sümeg, Szécsény, Vágújhely), kapucinusokat (Buda), karmelitákat (Pozsony, Sümeg), minoritákat (Vimpác), pálosokat (Pozsony, Sopronbánfalva, Sümeg), trinitáriusokat (Illava, Sümeg), és természetesen a jezsuitákat (Buda, Győr, Kőszeg, Pécs, Szokolca).⁵⁵ Alapítványai közül különösen fontosnak bizonyultak az oktatási intézmények, a budai jezsuita kollégium és akadémia, a kőszegi és pécsi jezsuita kollégium, a jezsuiták győri működését megalapozó székház, a győri szeminárium és a három nemesi konviktus, amely szegény sorsú nemesifjak tanulmányait tette lehetővé.

Bár Sopron számára nem tett alapítványt, a közeli Fertőrákoson, amely győri püspöksége idején szíves tartózkodási helye volt, rendbe hozatta a templomot és átépíttette a püspöki kastélyt. A győri püspökség is bőven profitált főpásztora

⁵⁴ Koltai 2003. 313–314.

⁵⁵ „Synopsis seu brevis narratio vitae celsissimi condam principis, domini domini Georgii Szecsényi archiepiscopi Strigoniensis et bonorum ejusdem operum“. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 199. Konv. A. fol. 353–354. Bártfai Szabó 1911. 198–201.

alapítási kedvéből. Első nagyjelentőségű tette a győri jezsuita kollégium épületének átépítése volt (1665), majd rendbe hozatta a győri székesegyházat (1681), újjáalapította a győri szemináriumot (1684), nemesi konviktust hozott létre (1684), megalapította a kőszegi jezsuita kollégiumot (1674), alapítványt tett az elagott győri egyházmegyés papok (1684) számára.⁵⁶

Az egyház javára tett alapítványok mellett bőkezűen gondoskodott családjáról is. A Széchényi familia hódoltságból való kiköltözködését 1649-ben Galgócon Forgách Ádámtól vásárolt két ház tette lehetővé, majd családja számára szerezte meg a Győr megyei Rárót. Később bőkezűen gondoskodott unokaöccseiről is. A pálosnak induló Széchényi Pál (1645–1710) gyors karrierjét – már 31 évesen püspök – nyilvánvalóan nagybátyjának köszönhette.⁵⁷ Másik unokaöccse, a később örökösévé tett Széchényi György (1656–1732) tanítatásáról is gondoskodott, majd egy ideig mintegy titkárként maga mellett tartotta.⁵⁸ Mindez persze nem jelentette, hogy viszonyuk felhőtlen lett volna, „az öreg úr önkényes hajlamai őt is érték néha”, írta viszonyuk kapcsán a család egyébként jóindulatú monográfusa.⁵⁹

Nem Széchényi György volt az egyetlen a koraiújkori főpapok közül, aki sok szeretettel gondoskodott családjáról, Pázmány Péter legalább olyan figyelemmel kísérte unokaöccse, a jezsuitának induló Pázmány Miklós pályáját, vagy legyen itt elég Lippay Györgyre és családjára utalni, vagy éppen Szelepcsényi Györgyre és a rokonságát képező Maholányiakra.⁶⁰ Ez utóbbi családok számára különböző okok miatt nem sikerült a megkapaszkodás a magyar főnemességben. Hogy a Széchényi család az lett a magyar történelemben, ami lett, az már a későbbi generációk érdeme. Széchényi György érsek csupán az alapot vetette meg, igaz e nélkül az alap nélkül nem lett volna felemelkedés.

Széchényi György karrierjét lehet kivételesnek nevezni, még ha nem is volt egyedül. A koraiújkori magyar egyháztörténet több hasonló pályafutásról tud. Ahhoz, hogy ezt a fényes pályát befussa több tényezőre volt szükség. Mindenekelőtt arra, hogy a magyar katolikus egyház a társadalmi felemelkedés egyik csatornájaként működjön, akkor is, ha a felemelkedés elsősorban társadalmi renden belül volt lehetséges, a széles nemesi réteg miatt ez más országokénál komolyabb mozgási lehetőséget biztosított. Fontos tényező volt Széchényi György tehetségén kívül jó gyakorlati érzéke, amellyel fiatalon felismerte a sikeres pálya két alapelemét, a magas iskolai végzettséget és a nemesi rendhez tartozást. Mindehhez jó szerencse és jó egészség is párosult, e két dolog nélkül nem juthatott volna a magyar egyház élére. Egyéni tulajdonságai közül remek gyakorlati érzékét kell

⁵⁶ Bártfai Szabó 1911. 151–162.

⁵⁷ Bártfai Szabó 1911. 205–353., Márki Sándor: Széchényi Pál életrajza. Pozsony, 1884.

⁵⁸ Bártfai Szabó 1911. 379–429.

⁵⁹ Bártfai Szabó 1911. 382.

⁶⁰ Pázmány Miklósra: Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 91–185, 156–157., Ötvös Péter: Pázmány Miklós gróf könyvei. In: Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk. Jankovics József. Budapest, 1994. 344–364. A Lippayakra: Soós István: Lippay György és a pozsonyi pénzverde. In: Numizmatikai Közöny 94–95 (1995–1996), 39–47. A Maholányi családra: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII. Pest, 1857–1868, VII. 243–244.

kiemelni, amely lehetővé tette, hogy nagy vagyont gyűjtsön, amelynek tekintélyes részét azonban nem öncélokra, hanem egyháza támogatására fordította.

KELEMEN ISTVÁN | Adatok a cenki kastélykápolna és remeteség történetéhez

A gróf Széchényi család Kiscenken emelt házi kápolnájának története a mai kastély megépítését megelőző időkre nyúlik vissza. Széchényi Zsigmond halála után négy fia, Antal, Ignác, Zsigmond és László osztozkodott a család birtokain. A Széchényiek férfiágának birtokosztálya 1741. február 25-én, a család első Sopron vármegyei otthonában, a széplaki kastélyban történt meg. Ennek során Széchényi Antal grófnak (1714–1767) jutott többek között Nagy- és Kiscenk.¹ Antal még ebben az évben átköltözött feleségével, gróf Barkóczy Zsuzsannával Kiscenkre. Átmenetileg a majorház („nagyház”) szolgált lakóhelyül számukra. A helytörténetírásban vitatott, hogy a mai kastély helyén állt-e korábban valamilyen kúria.² Véleményünk szerint nem létezett ilyen kuriális épület. A birtokosztály előkészítése során összeírták a család sárvár-felsővidéki javait, részletezve a földesúri kompetenciába tartozó épületeket is. Míg Széplakon és Horpácson részletesen leírták az ottani kastélyt, Kiscenken semmilyen említés nem történt kúriáról, hanem csak a helység „fölső végén nap nyugatrul” álló majorházzal.³ Ugyanakkor zavart okoz, hogy már 1742 februárjától egyes okiratok keltezési helyükként a kiscenki kastélyt jelölik meg.⁴ Ez nem lehetett a mostani épület, hiszen az csak 1750 körül épült meg.⁵ Magyarázata az lehet, hogy a grófi familiának otthont adó épületet már akkor is kastélynak titulálták.

Új otthonában, a majorházban a grófi pár nemsokára kialakított saját használatára egy udvari kápolnát. Groll Adolf győri püspök (1733–1743) 1741.

¹ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet 1733–1820. Budapest, 1913. 513–514. A birtokosztály vonatkozó része: 576–577.

² A park közepén álló kúria mellett érvelt pl. Kriszt György (Nagycenk. Budapest, 1982. 5.) és a község monográfusa, Keszei Dénes (Nagycenk múltja és jelene. [Sopron], 1983. 50., 182.). A család történetírója, Bártfai Szabó László ugyancsak a kastély kibővítéséről és lakhatóvá tételéről ír Széchényi Antal kapcsán; „az amúgy is csak ideiglenes tartózkodásra berendezett ház ugyanis szűk volt, olyan jobbmódú köznemesi család kúriájához hasonlított” (im. 163.). Ő tehát a kúria szót a majorház jellemzésére használta. Széchényi Viktor ugyanakkor családtörténeti munkájában nem ír a mai kastély helyén álló épületről. Szerinte Antal kezdetben „valami gazdatiszti lakban tanyáztatott Kiscenken”, majd új kastélyt építtetett. (Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 158.).

³ Magyar Országos Levéltár (MOL), P 623. Széchényi család iratai. X. kötet. Gazdasági iratok. 381. (k). Conscriptio Bonorum, seu Dominij Sárvári Feölseö-Vidékiensis de A[nn]o 1741. 92.

⁴ MOL, P 623. X. kötet. 383. cs. Protocolum Venditionum, Cambialium, Pignoratitium in Dominio C[omitis] Antonii Széchényi ab Anno 1742. – usque Annum 1780 interventum. Folio 10.

⁵ A középizalait domborművének jobb alsó sarkában az építés idejét jelző évszám (MDCCL) világosan kivehető. Mivel azonban az írástábla jobb oldala csonkának tűnik, nem tudhatjuk, hogy az 50-es számot jelentő „L” után állt-e korábban további római szám. Úgy tűnik, mintha szerepelne még egy megcsonkult „V”.

október 19-én engedélyezte szentmise bemutatását ebben a nemrégiben kialakított házi kápolnában (*in Capella sua Domestica David Czenkiensi*).⁶ A háziaknak és vendégeiknek egyaránt misézhetett itt világi pap vagy szerzetes, kivéve karácsonykor, újev napján, vízkeresztkor, húsvétkor, pünkösdkor, Nagyboldogasszony ünnepén, úrnappor és a templom búcsúján, mert ilyenkor a plébániatemplomban kellett részt venniük szentmisén. Az engedélyt – szinte szó szerinti szövegezéssel – 1743. augusztus 2-án Stehenics János székesegyházi kanonok, püspöki helynök újra kiadta.⁷ Az 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Antal gróf kiscenki házi kápolnáját a Sérelem nélkül való Anyáról (Szeplőtelen Szűz, *Mater Immaculata*) nevezték el. A szükséges felszerelésekkel megfelelően el volt látva.⁸

A mai kastélyegyüttes főépülete (a keleti gazdasági szárnyal, valamint a főépülettől nyugatra álló vörös kastéllyal és a későbbi Széchenyi István-szárny magjával együtt) az 1750-es években készült el. A barokk főépület keleti végében kapott helyet a kétszintes kastélykápolna, mely végső, 1945-ig fennálló formáját 1799–1800 között nyerte el, amikor gróf Széchenyi Ferenc a soproni Ringer József építésszel klasszicizáló későbarokk stílusban átalakíttatta és kibővítette kastélyát.⁹

A kastélykápolna a Szent Kereszt titulust kapta. Jelentőségét nagyban növelte, hogy VI. Pius pápa (1775–1799) búcsút engedélyezett számára.¹⁰ A búcsúról két pápai bréve rendelkezett. Mindkettő 1775. július 12-én kelt Rómában. Az egyik, *Universis Christifidelibus* kezdetű okirat szerint búcsút nyert az, aki a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén, szeptember 14-én (*die festo Exaltationis S[anc]tae Crucis*) szentmisén vett részt a kápolnában.¹¹ A másik okiratot a Széchenyi-archívum családi rendezése során tévesen a nagycenki mauzóleum (családi sírbolt) iratai közé sorolták. Ez, az *Ad futuram rei memoriam* kezdetű bréve szerint az az elhunyt személy, akinek a lelkéért a temetésétől számított 8 napon belül minden nap a kastélykápolna oltáránál világi vagy szerzetes pap misét celebrált, bűnbocsánatot nyert és megszabadult purgatóriumi büntetéseitől.¹² A

⁶ Egyházmegyei Levéltár, Győr (GyEL). A győri püspökség levéltára (PL). Acta Parochialia (Parochialia). VII. doboz. Dávidcenk.

⁷ GyEL, PL Parochialia. VII. doboz. Dávidcenk.

⁸ GyEL, PL Canonicae Visitationes (Can. Vis.). vol. 43. (Locsmándi alsó kerület, 1748.) 17. „Capellam in filiali memorata Kiss Czenk domesticam Matri Immaculatae dicatam, habet Ill[ustriss]mus D[omi]nus Comes Antonius Szécseni apparamentis sufficientibus est dotata.”

⁹ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. II. kötet 1733–1820. Budapest, 1913. 465–466.

¹⁰ Ezúton köszönöm meg Nemes Gábor levéltárosnak (GyEL) a brevék értelmezésében nyújtott szíves szakértői segítségét.

¹¹ MOL, P 623. VII. kötet. Családi iratok, családtagok iratai. 26. Egyéb családi alapítványok és iratok. 299. cs. 1. szám. Folio 3.

¹² MOL, P 623. I. kötet. Nevezetesebb családi iratok. 101. cs. 16. szám. Acta sacellum et cryptam exc[ellentissimae] familiae C[omit]is Széchenyi in Nagy Cenk concernentia. Folio 115.

privilegumokat a győri egyházmegye részéről 1776. február 26-án hirdették ki a híveknek Szentmiklóson.

Az 1780. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve pompás, nagy értékű, gazdagon felszerelt kastélykápolnáról számolt be. A szakrális hely kizárólag a grófi familia igényeit elégítette ki, az egyszerű nép nem látogathatta, mert az uradalom szigorúan megtiltotta az oda való belépést. A kápolnában az udvari káplán két szentséget szolgáltatott ki, a bűnbocsánat szentségét és az Oltáriszentséget. Vasárnap és ünnepnapokon mutattak be szentmisét, felolvasták az evangéliumot, de utána nem tartottak szentbeszédet.¹³ A Széchenyi István kegyurasága alatt végzett *canonica visitatio*k jegyzőkönyvében (1829, 1832) csak szűkszavú, többletinformációt nem hordozó feljegyzéseket találunk a kápolnáról.¹⁴

A kastélykápolna első ismert leltára 1783-ban kelt latin nyelven, abban az évben, amikor Széchenyi Ferenc Horpácsról Kiscenkre költözött.¹⁵ A leltári tételek közül csak néhányat emelnénk ki: az aranyozott, ezüsből készített monstranciát, cibóriumot és kelyhet, az ezüst pacifikálét, a Szent Kereszt egyik darabját magába foglaló ezüstkeresztet (ereklyetartót), az ezüstözött füstölőt és tömjéntartót, végül pedig az oltár előtt függő ezüstlámpást (örökmécses). A következő, német nyelvű inventárium keltezetlen, valamikor 1790 körül állíthatták össze.¹⁶ Ekkortájt készült az a szintén németül írt kastélyleltár, amely ugyan mellőzte a kápolna leírását – talán éppen az előző inventárium megléte miatt – de megemlítette az emeleti részen kialakított oratóriumot.¹⁷ A részletében közlésre kerülő, magyar nyelven összeállított inventárium 1792. október 1-jén készült a cenki kastély egészére kiterjedő hatállyal.¹⁸ Közel egy év múlva a kastélyleltárt újra felvették, ezúttal német nyelven, az előzővel szinte azonos tartalommal.¹⁹ Itt jegyezzük meg, hogy az ismertetett valamennyi inventárium feldolgozása már folyamatban van.²⁰

¹³ GyEL, PL Can. Vis. vol. 50. (Locsmándi alsó kerület, 1780.) 289., 297.

¹⁴ GyEL, PL Can. Vis. vol. 73. (Széplaki esperesi kerület, 1829.) 171.; vol. 38/8. (Széplaki esperesi kerület, Nagycenk, 1832.) 6.

¹⁵ MOL, P623. II. kötet, 4. sz. Possessio Kis Cenk. 117 C Acta urbarialia, oeconomica et colonos concernentia. Conscriptio Paramentorum aliarumque appertinentiarum Capellae Kis Czenkiensis. A külteten: Inventarium Capellae Aulico publicae Kis Czenkiensis; Conscriptum per Patrem Azariam Die 2da Januarij Anno 1783. Folio 27., 29.

¹⁶ Uo. Inventarium deren, in der Klein Zinkendorfer Capeln befünd[iche] Geräthschaften. A külteten: Inventarium Sacelli Kis Czenkiens[is]. Folio 28.

¹⁷ Uo. Inventarium deren befindlichen Mobillien so sich in der Herrschaftl[ichen] Casteln zu Klein Zinkendorf befinden. Folio 8.

¹⁸ Uo. Folio 246–267. A kápolnára vonatkozó rész: folio 247, az oratóriumra: folio 255.

¹⁹ Uo. Anno 1793. den 7ten Octobr[is] sind in der Klein-Zinckendorffer Kastellen die Herrschaftlichen Mobilien beschriebten, und von selben folgendes Inventarium errichtet worden. A külteten: Zinckendorffer Conscriptio, in sich begriffend die an Herrn Kamerdiener Jacob Ertl, Herrn Horpácsner Schaffer Michael Galavich und Herrn Zinckendorffer Kastner Cáspar Vlaskóczi resignierte Herrschaftliche Meubel und Gerathschaften. Öszveírása a kiss-czenki kastélyban találtott minden nemű ingóságoknak 1793^{dik} esztendőben. Folio 214–244. A kápolnára vonatkozó rész: folio 215–216, az oratóriumra: folio 221.

²⁰ A források közzététele, idézése az átíró közlés alapján történt. A központosítását, a kis- és nagybetűket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően alkalmaztuk. Betűhíven közöltük a család- és földrajzi neveket. A

Anno 1792. die 1ma Octobr[is] czenki kastélban conscribált mobiliáknak inventariuma.

	darab
<u>Az kápolnában.</u>	
Maghas oltár	1.
A tabernaculum-alatt kép	1.
Ezüst lámpás	1.
Meg-aranyozott ezüst szentség tokjával	1.
Meg-aranyozott ezüst ciborium /monstrancz/ ²¹	1.
Meg-aranyozott fa dgyértya tartó	6. ²²
Czin tányér 2 ampulával /egyik el törött/	1.
Csengető /egyik falba van/	3.
Fa schamerl	1.
Kereszt particula az oltáron /erekle/	1. ²³
Meg-aranyozott rámás irtt kép /Canon tábla/	3.
Kék vászon oltár terítő	1.
Oltár vánkos	2.
Rosz avétt Abstauber	3.
Orgona	1.
Hátos szék az orgonánál	1.
Réz-szentelt víz-tartó /borostyával/	2.
Lánczos oltár füstölő	1.
Tömjén tartó /Weyrauchfaß/	1.
Meg-aranyozott ezüst kehl	1.
Lámpás, vörös nyéllal együtt	6.
Ostyanak valo bágyog pixis	1.
Olajnak valo bágyog pixis	1.
Crucifixus	1. ²⁴
Statua kép a segestyébe	3. ²⁵
Romlott bágyog kis lámpás	1.
Fekete rámás kép /1 kitsin/	4.
Fa-láda canapeé	1.

magánhangzók hosszúságának vagy rövidségének jelölése során a kéziratnak megfelelően jártunk el, de annak következetlenségeit (lefelejtett, rossz helyre rakott ékezetek, tollhibák) kijavítottuk. Így szükség esetén az „a”-t „á”-ra, az „e”-t „é”-re, az „o”-t „ö”/”ó”-re és az „u”-t „ü”/”ű”-re írtuk át. Mivel az ü/ű és az ö/ó esetében a hosszúság jelölése nem volt egyértelmű, az átírás mai szabályok szerint történt. Ezúton fejezem ki köszönetemet Krisch András főlevéltárosnak (Soproni Levéltár) a német szöveg összeolvasásában nyújtott segítségével.

²¹ A zárójelben szereplő „monstrancia” tévesen kerülhetett ide, hisz az előző sorba tartozik.

²² Az 1793. évi leltár szerint ezek az oltáron álltak. 1783-ban még 8 darab gyertyatartót említettek.

²³ Az 1793. évi leltár szerint aranyozott (Kreutz Partickl vergoldet, auf dem Altar).

²⁴ Az 1793. évi leltár szerint fából készült.

²⁵ Az 1793. évi leltár szerint kőből voltak.

Misse-mando könyv	4.
Szent olajnak ezüst pixis	1.
Imádkozó fa schamerl	3.
Magyar és németh evangelium könyv	2.
Rituale könyv	2.
Nagy Aufsatz olmariom	1.
Dgyértya oltó	1.
Olom lávor	1.
Föl támadó X[=Krisz]tus statua képe fábul	1.
Rosz partvisch NB. <i>esztendöt által el-romlott</i> ²⁶	1.
Fa-fáklya rövid darabb viasz dgyértyákal	6.
Meg aranyozott dgyértya tartó	2.
Nap-ora	1. ²⁷
Vörös bárson baldachin arany tzafrongra	
5 darabbul álló / der Him[m]el/	1.
Ahoz fa-rám	1.
Ahoz meg aranyozott fa-nyél	4.
Egész ornát ruha, melly áll egy misse-mandó ruhából,	
2 lent ruhából és egy vesperás kepenyegbül,	
arany poszomántra 7 czafranggal	1.
Misse mandó ruha	4. ²⁸
Humerale	10. ²⁹
Alba	6. ³⁰
Aranyal vörös selyem eöff	1.
Fehér czirnából eöff	2.
Purificatoria	16.
Oltára való abrosz	5.
Corporale az kehre	6. ³¹
Rochetum	2.
Superpelliceum	1.
Handtüchel	3.
Velum arany tzafrangra	1.
Quadrát	3.
Kék ministráló ruha	4.
Fehér Chor-Röckl	4.
Roth Tücherne Mantl	4.
Corporale az oltár keöre	6.

²⁶ A döntbetűs részt utólag írta ugyanaz a kéz.

²⁷ Az 1793. évi leltár szerint kőből készült (Steinerne Sonnen Uhr), 1783-ban és 1790 körül a sekrestye ablakában tartották.

²⁸ Később rávezetve: „1 köröshegyi templomnak adatott”. A Somogy vármegyei Kőröshegyről van szó, mely a Széchényiek marcali uradalmához tartozott.

²⁹ Később rávezetve: „1 köröshegyi templomnak adatott”.

³⁰ Később rávezetve: „1 köröshegyi templomnak adatott”.

³¹ Később rávezetve: „1 köröshegyi templomnak adatott”.

Gyontató szék	1.
Templomba való szék	12.
Alabasztrum statua	1.
Lauretana harang az udvaron	1. ³²
[...]	

Az oratoriumba.

Sárgha nád szék	6.
Térdepülő hoszu fa schámerli meczett bársonra	1.
Szentelt viz tartó cserép aranyozott rámára	1.
Benne valo ezüst pohár	1.
Pökő láda	2.
Könyv-tartó 1 nagy, 1 kitsin puha fa stellage	2.
Téli ablak	1.
Schalu gätter	1.

Gyontató rekesztben.

Gyontató szék	1.
Magdolna képe	1.
Türdepülő schamerli kemény fábul	1.
Schalu gätter	1.
[...]	

A kastély padlásán.³³

Nagy ütő romlott ora	1.
Ahoz való szalamia /metallene/ harang	2.
Meszé szolló bágyog töltsér /Sprachrohr/	1.
Christus koporsója hozzá valo statuákkal 2 Verschlagba	1.
Csörgető /Ratschen/ fábul	1.

³² Az 1793. évi leltár szerint a sekrestye ablakában volt (Laurter Glocken bey Sakristey Fenster). Azonos lehetett azzal a haranggal, mely 1944-ben a kastély udvari falán, az eresz alatt függött. Nem volt rajta évszám, Szűz Mária képe díszítette. Méretei: magassága 31 cm, átmérője 22 cm. Súlyja: 11 kg. A nagyecenki plébánia 346/1944. sz. irata. Nagyecenk, 1944. augusztus 19.

³³ Az 1783. évi latin és az 1790 körüli német inventáriumból tudjuk azt, hogy a kastély padlásán tárolt szentsír (*sepulchrum Christi, Grab Christi*) a kápolnához tartozott. Csörgetőnek a nagyhéten fontos szerepet játszó kereplőt nevezték. Az 1793. évi leltár szerint az óra negyedeket és egészeket ütött. Az említett két harang az óraszerkezethez tartozott, mellette voltak felszerelve. A kisebbiket 1766-ban öntötték, egyik oldalát kereszt, másik oldalát angyal képe díszítette. Méretei: magassága 34 cm, átmérője 39 cm. Súlyja: 44 kg. A másik, mely jelenleg a nagyecenki templom tornyában lóg, 1762-ben (nem pedig 1767-ben) készült, egyik oldalán kereszt, a másik oldalán egy szentnek a képével. Méretei: magassága 44 cm, átmérője 47 cm. Súlyja: 81 kg. A nagyecenki plébánia 346/1944. sz. irata. Nagyecenk, 1944. augusztus 19. A harang felirata: IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM / GOSS ANDREAS KLEIN IN WIENN ANNO 1762. Itt köszönöm meg Nagyecenki Sándor templomatyának, hogy lehetővé tette a harang megtekintését.

[...]

Hogy ezen inventariumban meg írtt kastélybéli mobiliák eképpen találtak légyen p[rae]sentibus bizonyítottom. Kiss Czenk die 1^a Octobris Anno [1]792. Kovács Pál mp.

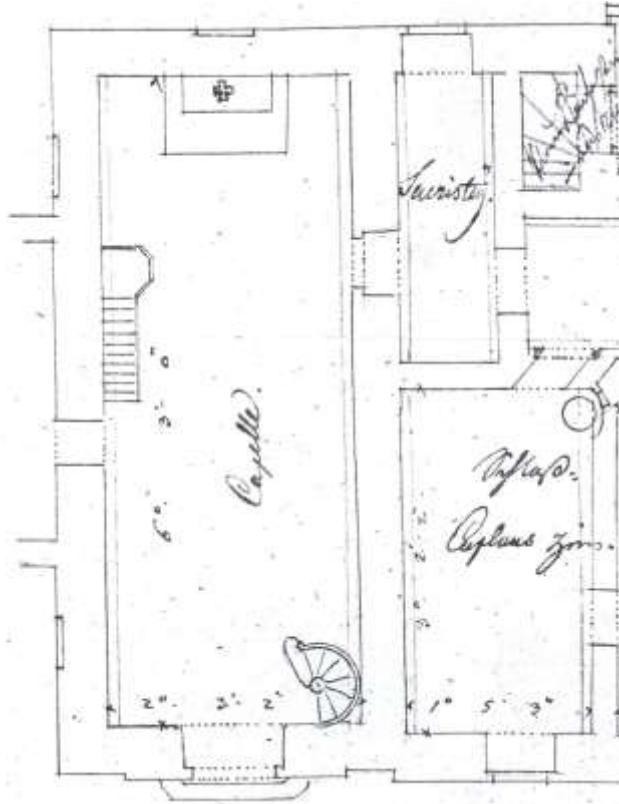
A külzeten: Öszveírása a czenki kastélbéli mobiliáknak. Költ Czenken 1^{so} Octobr[is] 1792. évben.

A cenki plébánia halotti anyakönyvi bejegyzései szerint a Széchenyi családnak 39 éven át (1743-tól) volt folyamatosan udvari káplánja (*capellanus aulicus*) Tóth Ince ferencrendi szerzetes, aki 74 éves korában, 1782. január 29-én hunyt el a kastélyban. Testét már az új nagycenki temetőben temették el, az ottani Fájdalmas Szűz szobra elé.³⁴

Sajnálatos módon a kápolna 19. századi történetére vonatkozó források hiányoznak a Széchenyi család Magyar Országos Levéltárban őrzött nemzeti levéltárából. Pótolhatatlan veszteséget okoz, hogy a cenki kastély berendezése a könyvtárral és a levéltárral együtt 1945–1946-ban szinte teljesen elpusztult. Az egykori archívumból csak töredékeket őriz a Soproni Levéltár és a Soproni Múzeum, melyeket még a kastély romjai közül sikerült kimenteni. Még a rendkívül hiányos anyagban is akad figyelemre méltó dokumentum. Ilyen a kastély földszinti alaprajza, melyet 1836. február 20-án készített Ferdinand Hild soproni építész a főépületről, gróf Széchenyi István megrendelésére.³⁵ A gróf a kastély szárazzá tétele érdekében szellőzőpincét kívánt kialakítani a főépület (a „középső kastély”) alatt. A fordított tájolású alaprajzon jól látható, hogy a kápolna (*Capelle*) bejárata az északi oldalon nyílt, vele szemben állt az oltár, balra a szószek. A bejárat mellett csigalépcső vezetett fel a kis karzatra. A kápolnától jobbra helyezkedett el a sekrestye (*Sacristej*), attól északra a káplán szobája (*Schloß-Caplans Zim[mer]*) (1. kép). Az oratórium az emeleten, a sekrestye fölött lehetett.

³⁴ Szántó Antal: A nagycenki plébánia története. Nagycenki füzetek 1. Nagycenk, 2008. 18. GyEL PL Plébániai és espereskerületi levéltárak. Nagycenki plébánia iratai. Vegyes anyakönyv III. Halottak 1744–1788.

³⁵ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL), XII. 17. A Széchenyi család nagycenki levéltárának iratai. 7. doboz. Előzetes költségvetések. Uiberschlag. Uiber die herzustellende Arbeite an dem Mittlern Schloß-Gebäude, hinsichtlich der Trackenheit nehlich das untere Geschoß hohlmachen, und mit Dippelböden zubelegen, nach der beigefüg[en] Skizze.

1. kép. A kastélykápolna, a sekrestye és a káplánszoba, 1836. Részlet a főépület alaprajzáról (Soproni Levéltár)

Csatkai Endre művészettörténész az 1930-as években tekintette meg a kápolnát. Sopron környékének műemlékeit tárgyaló munkájában mégis alig tett említést róla. Saját szerzői példányának végére illesztett kéziratos kiegészítései³⁶ és a nagycenki Széchenyi-emlékekkel foglalkozó írása³⁷ azonban újabb adalékokat szolgáltatnak. A keskeny, magas, téglalap alakú kápolna berendezése a rokokó stílust követte. Oltárát Csatkai a dénesfai Cziráky-kastély kápolnájának oltárához hasonlította. A menza felett a Fájdalmas Szűz képe helyezkedett el. A

³⁶ Csatkai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. Szerzői példány. Soproni Múzeum Könyvtára. 11525 Cs.2255.

³⁷ Csatkai Endre: Széchenyi-emlékek Nagycenken. In: Soproni Szemle 316–327. A kápolnáról: 317–318.

nagyméretű, feszületet ábrázoló oltárképet jó munkának tartotta, míg a szószéket gyengébb kivitelűnek. Kiemelte az oltár előtt függő, rokokó stílusú ezüst örökmécsest, mely 1762-ben készült Bécsben (mesterjegye: I I K). A kápolnát szép padok díszítették, a liturgia ünnepélyességét kis rokokó orgona emelte. Az oratórium mögötti vezeklő fülkében Bűnbánó Magdolna képe függött, mely a 17. században készült olasz földön. Az 1956-ban megjelent műemléki topográfiájában Csatkai már csak mint egykor létező kápolnáról írhatott. Az 1945-ös események során erősen sérült és időközben a plébániatemplom sekrestyéjében elhelyezett oltárképet 1760 körülire datálta.³⁸

Ugyancsak szemtanúként állította össze 1940-ben Szántó Antal nagycenki esperes plébános (1935–1965) a plébánia leltárának részeként a kastélykápolna fontosabb ingóságainak jegyzékét. Ezek: oltár tabernákulummal, oltárkép (Krisztus a kereszten; Szántó szerint állítólag Van Dyck műve), szószék, orgona, ezüst örökmécsest (1762), padok. Látta a 18. századi inventáriumokban szereplő barokk misekelyhet, áldoztató kelyhet és szentségmutatót (monstrancia). Mindháromról megjegyezte, hogy olyan stílusban készültek, mint a nagycenki templom monstranciája. A sekrestyében „szépmívű” szekrény állt, régi liturgikus könyvekkel. Külön érdekességre tarthat számot az egyik bútordarab: „Imazsámoly abból a karszékéből, melyben Gróf Széchenyi István meghalt.” Ez lett tehát sorsa a „*Sorgenstuhl*”-nak, melyben a gróf gyakran elmélkedett, sok éjszakát átvirrasztott és amelyben élete utolsó pillanatát töltötte.³⁹ A család több évtizeden át őrizte ereklyeként Széchenyi halálának néma tanúját.

Szántó Antal 1951. április 1-jei keltezéssel aktualizálta az 1940. évi plébánialeltárt. Feljegyezte, hogy a kastélykápolna a nagycenki csata (1945. március 30.) után a kastéllyal együtt elpusztult. Berendezésének töredékeit még 1945-ben átszállították a templomba, az oltár és a szószék a templom padlására került. A barokk gyertyatartók jó állapotban vészték át a megpróbáltatásokat. Két kisebb kánontábla a templom evangéliumi (azaz: bal) oldali mellékoltárán kapott helyet. Az oltárképet a sekrestyében helyezték el. Ide került az ezüst örökmécsest egy darabja és a liturgikus könyvek egy része is. Az orgona és az imazsámoly elpusztult. Egy padot a temetőkápolnába vittek át az oltár elé, a többi a visszavonuló szovjet csapatok 1945 nyarán elégették. A barokk kelyheket és monstranciát a Széchenyi család Pestre szállíttatta.⁴⁰ Az 1960-ban összeállított plébánialeltár szerint a hat barokk gyertyatartó, az ereklyetartó ereklyével, az oltárköz szintén ereklyével, valamint egy vörös és egy fehér miseruha ugyancsak a sekrestyében nyert elhelyezést.⁴¹ Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ jóvoltából szakszerű leírás készült a 18. század második feléből való ereklyetartóról: „Aranyozott réz. Ovális talp, tagolt peremmel, magas boltozatán

³⁸ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Sopron, 1956². 564.

³⁹ GyEL, PL Templom- és plébánialeltárak. A nagycenki plébánia leltára, 1940.

⁴⁰ A nagycenki plébánia iratai.

⁴¹ GyEL, PL Templom- és plébánialeltárak. A nagycenki plébánia leltára, 1960. 8.

trébelt kagylós, oszloptagos, volutás díszítés. Öntött, kagylós vázanódusz, ovális sugárkoszorús hátlapja előtt trébelt kagylódíszes, levélfüzéres lemez, fölül üveg alatt kereszteteklye, alatta kerek kivágásban pecsét. Fölötte külön applikált drapériás, kagylódíszes baldachin, három fehér kövel.” Talpzaró lemezére tussal feljegyezték, hogy a kastélykápolna oltáráról mentették meg az angolszász repülőgépek légbombázásakor 1944. december 6-án.⁴²

1971–1973 között az Országos Műemléki Felügyelőség múzeum céljára helyreállította a végső pusztulásnak indult kastély főépületét. A falkutatást és az egyes építési periódusok meghatározását Gerőné Krámer Márta, Dávid Ferenc művészettörténész és Mendele Ferenc építész közösen végezte. A kápolna falán előkerült a szószék lenyomata, az átmeszelések alatt 1860 körüli festést találták.⁴³ A teljesen elpusztult kápolnateret nem lehetett hitelesen helyreállítani.⁴⁴ Egységes, kétszintes légtérét kettéosztották, bejárati ajtaja helyére ablak került. Az egykori sekrestye napjainkban raktárként funkcionál, a káplánszoba kiállítótérként hasznosul, a kápolna földszinti részében többek között műhely és konyha működik. Az emeleti részben közösségi teret alakítottak ki.

Napjainkban az egykori kápolna felszerelése közül a Soproni Múzeum Iparművészeti Gyűjteményében található a már említett hat aranyozott fa gyertyatartó, a tabernákulum-szekrény konzollal, egy füstölő és egy aranyozott fadaragvány. Négy gyertyatartó homlokoldalát rocaille-os faragás díszíti, hajlított szárukon kagyló- és növénydíszek futnak fel. Csöpögtető tányéruk csipkézett.⁴⁵ Kettőnek egyenes a szára, három volutás lábuk van, gerincükön levéldísz fut végig. A lábak közötti mezőt kagylók díszítik. Felemelkedő száruk nódusz-szerű leveles részben folytatódik, ebből nő ki a kehelyszerű felsőrész.⁴⁶ A fehér színű tabernákulum-szekrényt gipszből öntötték, belsejét bordó bársonnyal vonták be. Két oldalán rocaille-os faragásból két-két gyertyatartó nyúlik ki, egymáshoz képest némileg eltolva; közülük az alsó kisebb, a felső nagyobb ívben hajlított. A gyertyatartók szárait nagyon kecses leveles és virágos faragvány díszíti.⁴⁷ A tabernákulum-szekrény faragott, aranyozott tartókonzolját két kiálló borda három részre tagolja, melyeket gyöngysor díszít. A mezőket levél- és kagylódíszrel látták el. A konzol alulso, függő tagozatát kagylószerű levélcsoom alkotja.⁴⁸ A füstölő rézből készült. Egyenes talpából kehelyforma indul ki, melynek alsó részén körbefutó levelek, majd kagylóval keretelt, domborított

⁴² Méretei: magassága 24,5 cm, szélessége 11,8 cm, talpátmérője 10,5 x 9,4 cm. A nagyeceni plébánia iratai.

⁴³ Gerőné Krámer Márta: Adatok a nagyeceni volt Széchenyi kastély építéstörténetéhez. In: Építés-Építészet-Tudomány. Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. V. kötet. 3-4. szám. Budapest, 1973. 485–486.

⁴⁴ Kriszt György: A nagyeceni Széchenyi-kastély helyreállítása. In: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. 276–277.

⁴⁵ Magasság: 67 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.20.1-4.

⁴⁶ Magasság: 78,5 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.21.1-2.

⁴⁷ Magasság: 66 cm, szélesség: 37 cm, legnagyobb szélesség: 75 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.22.1.

⁴⁸ Magasság: 50 cm, mélység: 32 cm, szélesség: 50 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.22.2.

mezők láthatóak. Három oldalán egy-egy kerubfej tartja a füstölő láncait. Felsőrésze sima karimájú, majd mély horonyból kiemelkedő, kagylókkal keretelt, domborított rész következik, amit a horonyban lévő nyílássor és a lezárás követ.⁴⁹ Az aranyozott fafaragvány – mely egy dúsan faragott, erőteljesen mélyített levécsoport – párkány vagy az oltárszegély maradványa lehetett.⁵⁰

Az oltár és a szószék ma is a nagycenki templom padlásán várja, hogy méltó helyre kerüljön. A menza előlapját színes Széchényi- és Barkóczy-címer díszíti, utalva Antal grófra és nejére, az oltár állíttatóira.⁵¹ A megsérült későbarokk oltárképet restaurálták, majd 1990-ben a templom jobb oldali kereszthajójának falára került.⁵²

A remetekápolna

A családi hagyomány szerint a kastély körüli barokk franciakerthez szervesen kapcsolódó kettős hársfasort Barkóczy Zsuzsanna grófnő telepíttette az 1750-es évek közepén.⁵³ Az allé végén, az úgynevezett Kiserdőben a korabeli főúri ízlésvilágnak megfelelően remetelakot, majd ahhoz később remetekápolnát építtetett. A remeteséget (*eremitorium*) és a remetét (*eremita*) a köztudat manapság is a „cenki” jelzővel illeti. Valójában az eremitázs már hidegségi területen feküdt, ahogyan azt az 1780. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv helyesen meg is jegyzi.⁵⁴

A Széchényi család levéltárnoka, Paur Iván 1883-ban írta meg történeti munkáját a kiscenki remetéről.⁵⁵ Közölt egy, a Széchényiek nemzetségi levéltárában őrzött, a remete élmezését biztosító, német nyelvű okiratot. Ha alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy ez két különböző irat kompilációja. Napjainkban mindkét dokumentum a Magyar Országos Levéltárban található, a Széchényi család iratai között. Közülük az első 1764. június 1-jén kelt, rajta „Susanna Gräfin Szécsény” saját kezű aláírása szerepel. Ez kizárólag a Barkóczy Zsuzsanna által alapított kiscenki ispotályban (*Spital*) élő öt szegény ellátásáról szól.⁵⁶ Ennek az iratnak a megerősítő záradékát, keltezését és aláírását csatolta hozzá Paur az általa – egyébként nem teljes egészében – közölt, keltezetlen és aláírás nélküli, második forráshoz, annak utolsó négy soraként. Ez a második okirat az ispotályban eltartott öt szegény sorsú személy (alafások) és a remete (*Einsidler*) ellátásáról rendelkezik.⁵⁷ Mint említettük, keltezést nem tartalmaz, de a

⁴⁹ Magasság 29 cm, átmérő: 14 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.23.1.

⁵⁰ Hosszúság: 38 cm, szélesség: 21 cm. Leltári szám: SOM-IP.73.26.1

⁵¹ A menza szélessége: 234 cm, magassága 96 cm, mélysége 62,5 cm.

⁵² Keszei Dénes: Régi és újabb történetek Nagycenk múltjából. [Nagycenk], [1991]. 70.

⁵³ Bartha Dénes: Hársak a kertépítészetben – A nagycenki hársfasor. In: Soproni Szemle 48 (1994/2). 194.

⁵⁴ A remetesség az 1780. évi jegyzőkönyvben Nagycenknl szerepel, de 1829-ben, 1832-ben és 1873/1875-ben már Hidegségnél tüntették fel.

⁵⁵ Paur Iván: A kiscenki remete. In: Századok 1883. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1883. Függelék. 101–104.

⁵⁶ MOL, P623. II. kötet, 4. sz. Possessio Kis Cenk. 117 F Acta xenodochium concernentia. Folio 11–12.

⁵⁷ Uo. Folio 13–14.

nemzeti levéltár rendezése során a külföldre vezetett feljegyzésben 1773-ra datálták.

Paur nem tesz említést az alábbi forrásról, mely a Széchenyi nemzetségnek Hidegség községre vonatkozó iratai közt található.⁵⁸ A dokumentum 1773. szeptember 11-én kelt, német nyelven íródott és a remete eltartásáról rendelkezett. A jegyzék az uradalom részéről a remete megélhetéséhez biztosított élelmiszereket sorolja fel: marhahúst, szalonnát, lisztet, sót, zsírt, sajtot és bort. Külön kitér a böjti időszakban az előírt húsfogyasztási korlátozások miatt szükséges eltérő ellátásra. A kulcsárság szükség szerint utalt ki kenyeret, gyertyát, káposztát, répát és tűzifát.

Passirung

Vor dem Eremiten, welcher in Klein Wärtl wohnhaft, was denen allmonathlich zu verabfolgen komet als

Rind Fleisch altäglich	1/2 H ⁵⁹
speckh monathlich	2 H
Mehl	3 mäsl
Unterschiedliche zu gemäß in die Kuchel	2 mäsl
Saltz	2 H
Shof ⁶⁰ schmaltz	2 H
Käß	1 H
Altäglich in Wein	1/2 halb

Item an Brodt, Kertzen, Krauth, Ruben und Brenholtz d[a]ß Benötigte abfolgen wird auf der Beschliesserey.
Zur Fastens Zeit aber anstadt obbemelten 1/2 H Fleisch, und 2 H speckh, wird denen 2 H Shmaltz erfolget werden.
Kraft diesser Comission wird allobriges Benantes den Eremiten auf hohen Befehl S[eh]l^z Excell[enz] abgegeben werd[en]. Sigl[atun] K[lein] Zinkendorff

Sigl[atun] Czinkendorff d[en] 11ten 7[=Septem]^{br[is]} [1]773.

Susanna

Gräfin Szécsényi mp.

A győri egyházmegye 1773-as sematizmusában szerepel először cenki remete, Astion Liebig fráter személyében.⁶¹ 1775-ben Josephus Dröschel frátert említik,

⁵⁸ MOL, P623. II. kötet, 7. sz. Possessio Hidegség. 121 B Acta urbana, dimensionalia, oeconomica. Folio 49.

⁵⁹ A latin libra (font) rövidítése, értsd: Pfund.

⁶⁰ Értsd: Schaf.

⁶¹ Győri Egyházmegyei Könyvtár. Calendarium Diocesanum V[enerabilis] Cleri Jaurinensis (továbbiakban: Sematizmus) 1773. 97.

aki két évvel azelőtt még Dörfelben [ma: Dörfel, A.] remetéskedett.⁶² 1776 és 1778 között ismét Astion Liebig (Liebich) lakott a hársfasor végén.⁶³ A cenki remeték Remete Szent Pál regulája szerint, laikus testvérként (fráterként) éltek magányos életüket.

A környéken ebben az időben még Kópházán és Kövesden működött remetesség.

A remetelak mellett álló kápolna 1774-re készült el. Megáldását Zichy Ferenc győri püspök 1774. október 8-án engedélyezte.⁶⁴ A benedikálási engedély szerint a közkápolnát a remetesség számára Széchényi Antal özvegye, Barkóczy Zsuzsanna emeltette saját költségén. Kötelezettséget vállalt maga és minden örököse nevében az épület fenntartására, valamint arra, hogy minden szükséges dologgal ellátja azt.

Gottfried Edler von Rotenstein neves pozsonyi utazó feljegyzései szerint⁶⁵ a remetesség ajtaja fölött a következő szöveg állt: „Ich will sie führen in die Einöde, oder in die Einsamkeit des Gemüths und Herzens. Jerem. 12.” Ezzel kapcsolatban két megjegyzést kell tennünk. Az egyik az, hogy valójában Jeremiás próféta könyve 2. fejezetének 6. verséről van szó, másfelől pedig az említett szöveg nem ószövetségi idézet, hanem a Szentírás alapulvételével megfogalmazott jelmondat, applikáció (szabad idézet).⁶⁶ Az épület másik oldalán Rotenstein a következőt olvasta: „Allhier hab ich meine Ruhe”. A leírásból nem derül ki, hogy az idézett feliratokat a remetelakon vagy a remetekápolnán helyezték-e el. Rotenstein megemlítette még a liget kőpadjait és megjegyezte, hogy a terület „valóban kedves hely elmélkedésre”.

Az 1780. évi püspöki egyházlátogatás idején a remetét Günter (Guntherus) Simerlnek hívták, laikus volt, de egyedülálló. Mivel újonnan helyezték ide, Jugovits István nagycenki plébános (1768–1799) még nem ismerte, életmódjáról és erkölcsösségéről nem tudott felvilágosítást adni. A remete köteles volt minden nap a kastélykápolnában megjelenni és ministrálni. Az uradalomtól élelmet és ruhát kapott. Kastélybeli teendői miatt a plébániatemplom számára semmilyen hasznos szolgálatot nem tudott teljesíteni.⁶⁷

II. József 1782. január 26-án kiadott szekularizációs rendeletében feloszlatta a remetesség intézményét.⁶⁸ Valószínűleg Simerl volt az utolsó cenki remete, mert az ő neve szerepel az 1782. évi sematizmusban (Astion ekkor már Dörfelben

⁶² Sematizmus 1775. 103.

⁶³ Sematizmus 1776. 104., Sematizmus 1777. 131., Sematizmus 1778. 98.

⁶⁴ MOL, P623. 117 F Acta xenodochium concernentia. Folio 6.

⁶⁵ Rapaics Raymund: Magyar kertek. [Budapest], [1940]. 119.

⁶⁶ Jer 2.6 „Még csak azt sem mondták: Hol van az Úr, aki felhozott minket Egyiptom földjéről; aki átvezetett a sivatagon, a kietlen és pusztá földön, a szomjúság és a halál árnyékának földjén, amelyen senki sem jár, és ember sem lakik?” Katolikus Biblia. Szent István Társulat, 1996. Köszönöm Reisner Ferenc címzetes kanonok hegykői plébánosnak a bibliai hely azonosításában nyújtott segítségét.

⁶⁷ GyEL, PL Can. Vis. vol. 50. (Locsmándi alsó kerület, 1780.) 293., 305.

⁶⁸ Velladics Márta: A szerzetes rendek felszámolása II. József korában. In: Egyháztörténeti Szemle 2/1. szám (2001). <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm>

működött).⁶⁹ Csatkai Endre szerint a remeteség eltörlése után Simerl a kiscenki ispotályba vonult be felügyelőnek.⁷⁰ Egy korabeli okirat arról tanúskodik, hogy 1790 táján ismét remete lakta az eremitázt.⁷¹ Az okirat a sárvár-felsővidéki uradalomnak a Sággy Dániel általi haszonbérleti időszakából való, és a remete éves szintű élelmezéséről rendelkezik.

Kiss czenki eremitoriumb[an] lakó remethének egész esztendőbeli konyha
intertentiója:

1 ^o	36 pint liszt, a d[énár] 16	f[orint] 5 d[énár] 40	
2 ^o	24 pint lencse vagy borsó, a xr [=krajcár] 8	f 3	d 20
3 ^o	28 H ki fűzött vaj, a d 23	f 6	d 44
4 ^o	24 H sóó, a d 4 ½	f 1	d 8
5 ^o	12 H sajt, a xr 5	f 1	d -
6 ^o	Minden huss evő napra ½ H tehén huss és így egész esztendőre 96 ½ H, a d 6		
		f 5	d 79
7 ^o	72 darab officier kenyér, a xr 6	f 7	d 20
8 ^o	6 akó bor helett kész pénz	f 18	d -
9 ^o	6 öll tűzre való fa, a f 2	f 12	d -
	Sum[m]ja	f 60	d 11

Más kézírással:

Ezen kívül a ruhája, a mint mondgya a kasznár, bele tellik esztendőnként 20 f[orin]tokb[a].

Gróf Széchényi Ferenc kézírásával:

Requiráltatik Sággyi ur, hogy ezen sum[m]át az említett remetének, az arandá (!) sum[m]ábul, számomra füzesse ad inputa[ti]one. Széchényi

A remetekápolna berendezését a már említett, a cenki kastélyról 1793-ban készült, német nyelvű összeírás ismerteti.⁷² Az inventárium ugyanis kiterjedt a hárfasor északi végén álló hajdani remeteségre is. Az összeírók a remetelakban áttört, kecskelábú karosszékeket, asztalokat, bőrpárnákkal ellátott szofát és egy kis írópultot találtak. Az erdőben négy kőkanapé és egy árnyékszék helyezkedett el.⁷³ A kápolna vörösre festett tornyában harang lógott, amit harangkötél segítségével lehetett megszólaltatni. Az oltáron fából készült, ülő Krisztus-szobor állt, fején töviskoszorúval (Ecce homo). Az oltárt zöld színű vászonterítő fedte. A

⁶⁹ Sematizmus 1782. 71.

⁷⁰ Csatkai Endre: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936. 64.

⁷¹ MOL, P623. II. kötet, 1. sz. Dominium Sárvári Felső vidék in concreto. 112 O Acta contractum arendatitium inter C[omitem] Franciscum Széchényi et Danielem Sággy arendatorem... initum et processus inde enatos concernentia. Folio 190.

⁷² MOL, P623. 117 C Acta urbarialia, oeconomica et colonos concernentia. Folio 235–236.

⁷³ Napjainkban az erdőben két kőpad található, kettő pedig a hársfasornak a kastély felőli végén áll. Elképzelhető, hogy így kell érteni a négy darabot.

szenteltvíztartó vörösrézből készült, a csengettyű sárgarézből. A berendezéshez hozzátartozott két aranyozott falikar és három aranyozott keretű kánontábla. A kápolna két ablakát drótból készült rács fedte, ajtajának két szárnya volt.

In der Klein-Zinckendorffer Eremitage

Im kleinen Lust Wald

Steinerne Canapé
Schildte Hauß artige Retirade

In der Filagaré

Durchgebrochene holzerne Sessel mit Geiß Fuß
Spiel Tischl vom weichen Holtz
Detto vom harten Holtz
Sopha
Drauf schwarz lederne lange Bölster
D[jett]^o schwarz lederne kleinere Bölster
D[jett]^o schwarz lederne voll-Bölster, 2 schlechte
Kleines Schreib-Polt vom weichen Holtz ohne Schluß
Versperte Thüren auf 2 Flügel
Taffel Fenster auf doppelte Flügel und doppelte Fenster-Laden
Uhr Blatt

In der Capelle

Glocke im rothen Thurm sammt Seil
Sitzende Christus Statue auf dem Altar mit einer dornen Crone
Vergoldete Wandleichter, einer ist abgebrochen
Canon-Taffel mit vergoldeter Raum
Altar Convert-Decken von grüner Leinwand
Altar Bolster von Türkischen Teppich
Altar Tücher
Messingenes Meß-Glöckl
Ovale blechernes Schüssel
Kupferner Weich Brun Kessel
Weich Brun Wadl
Vor der 2 Fenster drathene Gatter
Thür mit 2 Flügel

A remetelakot a 19. század elején már egy, az uradalom alkalmazásában álló személy lakta, akinek meghatározott feladatai voltak. Széchényi Ferenc 1804-ben adta ki utasítását Kocsy nevű strázsamesterének a cenki kastélyban teendőkről.

Az instrukció 6. pontja így rendelkezett: „Az ország utyán tul levő ló here kertet, ugy az Eremitás erdejét és attul fogva egész le a Fertőig szolgállo utakat mind ugyan abban az Eremitásban lakó paraszt tartozik tisztán tartani.”⁷⁴ A cenki számtartónak adott utasítás szerint még 1823-ban is parasztember lakott az épületben.⁷⁵ A győri egyházmegyei sematizmusokban először 1814-ben jelenik meg a vadászház (*domus venatoris*) Hidegség plébánia filiájaként. Ekkor 5 katolikus személy lakta.⁷⁶

Az 1829-es *canonica visitatio* szerint a kápolnát Krisztus kínszenvedésének tiszteletére nevezték el (*Dedicata est honoribus Sanctissimae Passionis D[omini] Nostri*). Valószínűleg már megépítésétől kezdve ez volt a titulusa, hisz említettük, az oltáron a tövissel megkoronázott Krisztus szobra foglalt helyet. A hidegségi plébániához tartozó kápolna ekkor üresen állt, mellette a hajdani remetelak vadászházként működött.⁷⁷ Az 1832-ben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy az uradalom nemrégiben renováltatta a kápolnát, de szentmisét továbbra sem tartottak benne.⁷⁸ Legkésőbb 1870-re változás történt, az oltárral és portatílével felszerelt kápolnát ismét szakrális célokra használták: a keresztjáró héten szentmisét tartottak falai között.⁷⁹ 1872-ben gróf Széchenyi Béla alaposan felújította az épületet. A misézés azonban ismét megszűnt, miután a kegyúr feleségét, Erdődy Hanna grófnőt a kápolna közelében temették el (1872).⁸⁰ Paur Iván szerint a jó karban tartott kápolna még 1883-ban is „látogatott imahely [volt] a mezei munkát végzett nép részéről”.⁸¹

Hidegség 1856. évi kataszteri térképén (2. kép)⁸² jól látható a keleti fasor északi (Fertő felőli) végén, annak keleti oldalán emelkedő remetekápolna. A kápolnától nem messze, déli irányban helyezkedett el a téglalap alaprajzú vadászház. A ház végében, észak felé egy kis melléképület figyelhető meg. Ha egészen precíznek akarunk lenni, akkor azt kell mondanunk, hogy a remeteség tulajdonképpen nem a hársfasor végén, hanem annak a végétől induló, szűkebb kettős fasor végén állt. A hársfasor és az utóbb említett fasor középvonala egybeesett. A térkép alapján

⁷⁴ MOL, P623. 117 C Acta urbarialia, oeconomica et colonos concernentia. Folio 118–125. Idézett rész: folio 122.

⁷⁵ GyMSMSL, XII. 17. 7. doboz. Zinkendorfer Schloß Rechnungführers Instruction. A külteten: Instruction des Zinkendorfer Schloß-Rechnungführers. 5. b) pont.

⁷⁶ Sematizmus 1814. 88.

⁷⁷ GyEL, PL Can. Vis. vol. 73. (Széplaki esperesi kerület, 1829.) 120.

⁷⁸ GyEL, PL Can. Vis. vol. 38/7. (Széplaki esperesi kerület, Hidegség, 1832.) 8.

⁷⁹ Keresztjáró napoknak (*dies rogationum*) az áldozócütörtök előtti hétfőt, keddet és szerdát nevezik. GyEL, PL Templom- és plébánialeltárak. A hidegségi plébániatemplom leltára, 1870.

⁸⁰ GyEL, PL Can. Vis. 39. cím. Széplaki esperesi kerület. Hidegség. 4.

⁸¹ Paur Iván: A kisczenki remete. In: Századok 1883. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1883. Függelék. 103.

⁸² MOL, S 78. Kataszteri térképek. Sopron vármegye, Hidegség, 5. sz. térképlap. Andrae-Klein. W. C. XXIV. 30. Section. ag. A kataszteri térképek digitális változatban is hozzáférhetők. Georeferált Vármegyei Kataszteri Térképek. Győr, Moson, Sopron (1856-1857) 1:2880 georeferált. DVD, Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2009.

az is egyértelmű, hogy tévesek azok a megállapítások, miszerint Széchenyi Bélának és nejének, Erdődy Hannának a síremlékét a remeteszög helyére építették fel (3. kép).⁸³

2. kép. A remetekápolna és környezete Hidegség kataszteri térképén, 1856

3. kép. A remetekápolna alaprajzának rávetítése egy mai térképre (Készítette: Kiss Melinda)

Örsi Károly közléséből ismerjük a remetelak 1760–1770 körül készített alaprajzát és homlokzati nézetét.⁸⁴ A tervező egy szabályos hatszög alaprajzú, pagoda-szerű épületet rajzolt a papírra, egyik helységébe a „*Capeln*” német szót írta. Amíg nem épült meg a remetekápolna, ez a belső kápolna szolgálhatott szakrális térként a remete számára. Történeti források alapján nem állapítható meg, hogy végül ebben a formában került-e kivitelezésre az épület. Az említett kataszteri térképen már téglalap alaprajzú építmény került rögzítésre. Elképzelhető, hogy a hatszög alaprajzú remetelakot valamikor a 18–19. század fordulóján lebontották és helyére négyszög alapú vadászházat emeltek.

⁸³ Pl. Rapaics Raymund: Magyar kertek. [Budapest], [1940] 120. A síremlék az osztrák Karl Kundmann (1838–1919) munkája 1878-ból. Deutsche Biographie (<http://www.deutsche-biographie.de/sfz47020.html>).

⁸⁴ Örsi Károly: Győr-Sopron megyei történeti kertek és az első, történeti kertekkel foglalkozó nemzetközi kollokvium. In: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. 293., 296. Véltetően a Széchenyi család tervtárából származik. MOL T 21 A Széchenyi család levéltárának tervrajzai.

A rokokó stílusú kápolnát 1902-ben bontották le.⁸⁵ 1900 körül fénykép készült az épületről, amit a plébániatemplom sekrestyéjében őriztek (4. kép).⁸⁶ Ezt a fotót tette közzé Csatkai műemléki topográfiájának első, 1953-as kiadásában.⁸⁷ Az épület lebontásakor a szenvedő Krisztus fából készült, életnagyságú szobrát a kegyúr 1903-ban a cenki templomba vitette. Jelenleg is ott található, a jobboldali mellékoltár mellett.⁸⁸ A homlokzat kettőskeresztjét és a kápolna bejárati vasrácsát a nagyecenki plébánián őrzik.⁸⁹ Az egykori remetelakból kialakított, azóta átépített és kibővített vadászház ma is áll.

4. kép. A remetekápolna, 1900 körül. Soproni Múzeum, Történeti Fényképtár, Csatkai-hagyaték

⁸⁵ Keszei Dénes: Nagycenk múltja és jelene. [Sopron], 1983. 54. Az 1901. évi győri egyházmegyei sematizmusban még szerepel („Cap[ella] Passion[is] Dom[ini]”, 95.), az 1903-asban (95.) már nem.

⁸⁶ GyEL, PL Templom- és plébánialeltárak. A nagyecenki plébánia leltára, 1940.

⁸⁷ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953¹. 458.

⁸⁸ A szoborról: Csatkai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. 40. Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956². 560. (fényképpel). Csatkai a szobrot a 18. század első felére datálta.

⁸⁹ Horváth Rezső (Nagyecenk) közlése alapján. A kereszt magassága: 116 cm, szélessége 51,5 és 38,8 cm. A kétszárnyú vasrácsos ajtó 224 cm magas, teljes szélessége 134 cm.

A síremléktől nem messze, északnyugati irányban egy különös kőszobor bújjik meg az erdőben (5. kép).⁹⁰ Az említett kataszteri térkép – Boz külterületén – feltüntette.⁹¹ Csatkai Endre 1932-es munkájában nem szerepelt, de szerzői példányának végén, kézzel írt kiegészítései azt bizonyítják, hogy később mégis tudomást szerzett róla: „Hidegség. A Széchenyi síremlék közelében, ívelt talapzata igen jó, de kissé már töredékes Sz[en]t Mihály szobor. 1750 körül”.⁹² Ennek ellenére műemléki topográfiájába nem került be. A szobor a remeteség idejéből származhat, Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, amint legyőzi a sátánt.⁹³ Elhagyatott fekvése miatt a feledés homályába merült. Napjainkban romos állapotban állít mementót az itteni remeteség letűnt korszakának.

⁹⁰ A szoborra Huiber Edit (Soproni Múzeum) és Horváth Rezső (Nagycenk) hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.

⁹¹ MOL, S 78 Kataszteri térképek. Sopron vármegye, Boz, 7. sz. térképlap. Holling. W. C. XXIV. 30. Section. ag.

⁹² Csatkai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. Szerzői példány. Soproni Múzeum Könyvtára. 11525 Cs.2255.

⁹³ Fodor Pál hidegségi plébános (1926–1946) a Kiserdőben Szent György-szobrot említ. A hidegségi plébánia iratai. Fodor Pál: Hidegség gazdasági, családi és egyházi története. Kézirat. Hidegség, 1943. 323.

5. kép. Szent Mihály arkangyal szobra, 18. század dereka (Bolodár Zoltán felvétele)

KÜNSTLERNÉ VIRÁG | A Széchényi család levéltára
ÉVA | és levéltárosai a 18–19.
században

A Széchényi család levéltárának kialakulására és történetére vonatkozóan bőséges eredeti forrás és ezekre épülő alapos, jóllehet ma már korszerűtlennek tűnő szakmunka áll rendelkezésünkre. A levéltárról szóló első ismertetést Révész Kálmán adta közre a Századokban, a Magyar Történelmi Társulat 1883. évi soproni kirándulását követően.¹ A mindössze egyoldalas, szűkszavú ismertetés néhány

¹ Révész Kálmán: Jelentés a Magyar Történelmi Társulat soproni kirándulásáról. Sz 17. (1883) 66. (=Révész 1883.)

jelentősebb dokumentum kiemelésével sejtetni engedte a Széchényi levéltár gazdagságát. Részletesebb, a levéltár kialakulásával kapcsolatos, néhány kiemelkedő fontosságú forrást teljes terjedelmében közlő tanulmány látott napvilágot Áldásy Antaltól 1902-ben.²

A Széchényi család monográfiájától, Bártfai Szabó Lászlótól származik a következő ismertetés, aki családtörténetében szintén szentelt néhány oldalt ennek a témának.³ 1933-ban Széchényi Viktor adott ki egy kisebb lélegzetű művet,⁴ amelynek VII. fejezetét egy rövid levéltár-történeti összefoglaló képezte.⁵ Erről a szakmunkáról írt recenziójában Iványi Grünwald Béla külön hangsúlyozta a levéltárra vonatkozó rész fontosságát.⁶ Nem hagyható ki a felsorolásból a Bakács István által összeállított levéltári repertórium, amelynek bevezetője szintén áttekintést nyújtott a levéltár kialakulásának és felállításának történetéről.⁷

A fenti bibliográfiai hivatkozások látszólag azt sugallják, hogy a levéltár történetével kapcsolatban nincsenek tisztázatlan kérdések, homályos foltok. Ennek ellenére mégsem haszontalan a 21. században ismét felhívni a történészt, levéltáros szakma figyelmét a Széchényiek levéltárára. Különösen szerencsés, hogy erre éppen egy, a Sopron Megyei Levéltárhoz erősen kötődő szakfolyóiratban kerülhet sor. Bízunk benne, hogy ezzel ösztönzést adunk további kutatásokra is, hiszen az Északnyugat-Dunántúl, benne a soproni régió történetére vonatkozó gazdag forrásanyagot tartalmazó archívumról van szó, amely a térséget érintő számos, eddig még fel nem tárt adatot, közzé nem tett információt nyújthat.

Mielőtt a tulajdonképpeni levéltártörténetbe belekezdenénk, szükséges néhány mondattal vázolni a levéltárképző család történetét is. A család első, történelmünkben ismert alakja, aki a család tekintélyét, hírnevét megalapozta, birtokait és vagyonát megszerezte, Széchényi György (1605–1695) volt. Vélhetően Pázmány Péter hathatós támogatásának köszönhető, hogy II. Ferdinánd magyar király 1629-ben nemesi rangra emelte.⁸ Páratlan pénzügyi érzékeről tesz tanúbizonyságot, hogy míg 1639-ben első birtoka, a veszelei (ma: Veselé,

² Áldásy Antal: A gróf Széchényi család levéltára. Magyar Könyvszemle, 10. (1902) 285–318. (=Áldásy 1902.)

³ Bártfai Szabó László: A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchényi család története. III. kötet. 1820–1920. Budapest, 1926. (=Bártfai Szabó 1926.) 44–45.

⁴ Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 216–225. (=Széchényi 1933.)

⁵ Széchényi 1933. 215–227.

⁶ Iványi Grünwald Béla [ismerteti:] Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933.

⁷ Bakács István: A Széchényi család levéltára. Bp., 1958. (Levéltári Leltárak; 5.) 3–7.

⁸ II. Ferdinánd magyar király nemességet és címet adományoz Széchényi Györgynek, valamint általa anyjának, Bán Sárának, és testvérének, Széchényi, másképp Szabó Lőrincnek. Bécs, 1629. november 26. Magyar Országos Levéltár (=MOL) P 623 Széchényi család levéltára (=P623) I. kötet. 2. szám. I. csomag. 2. szám Közzölve: Bártfai Szabó László: A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchényi család története. I. kötet. 1252–1732. Budapest, 1911. (=Bártfai Szabó 1911.) 674–677

Szlovákia), csupán 12 jobbágytelkes zálogbirtok,⁹ addig élete végén már igen tekintélyes méretű, 416.000 holdnyi földterület képezte a tulajdonát. Közé tartozott a Vas vármegyei Egervár, a Zala vármegyei Pölöske, Szentgyörgyvár, Somogyban Marcali, Csokonya, továbbá a sárvár-felsővidéki birtokok Sopron, Vas és Zala vármegyei helységekkel, valamint Tolna vármegyében Nagydorog dominium. A birtokkomplexum elaprózódásának megakadályozása érdekében 1665. szeptember 17-én Guricán (ma: Gurica, Szlovénia) kelt magyar, latin, majd 1679. január 13-án Rákoson kelt latin nyelvű végrendeleteiben¹⁰ a fiúági majorátusi örökösödés jogát rendelte el. Így unokaöccse, Széchényi II. György (1656–1732), Egervár, Pölöske és Szentgyörgyvár örökös kapitányának kezébe került a hatalmas vagyon, aki a török elleni felszabadító háborúban, Buda ostrománál, Székesfehérvár, Kanizsa és Sziget visszafoglalásánál tanúsított hősiességére való tekintettel 1697-ben grófi rangot kapott.¹¹

Tulajdonképpen a birtokok megszerzésével és megszervezésével egyidejűleg kezdődött a levéltár kialakulása is a 18. század első felében. Nem annyira az iratok iránti féltő szeretet és nagy tisztelet sarkallta a kor nemeseinek buzgalmát irataik megőrzésére, mint inkább az a tény, hogy birtokjogaik egyedüli biztosítékát irataik fennmaradása jelentette. Különösen fontos volt ez egy olyan időszakban, amikor a Rákóczi szabadságharcot követően, az 1688-ban létrehozott osztrák császári tanácsadó szervezet, a Neoacquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) megkezdte a birtokadományok felülvizsgálatát. Ezért már György gróf és testvére, Pál (1645–1710) kalocsai érsek (1696–1710) megkezdte a jogbiztosító iratok összegyűjtését, amelynek során 94 darab iratot vetettek jegyzékbe.¹² 1720-ban a herceg Esterházy családtól 1682. május 10-én Bécsben zálogba vett Széplakon (ma: Fertőszéplak),¹³ György fiának, I. Zsigmondnak (1681–1738) a lakásán őrizték az iratokat, amelyek száma rohamosan gyarapodott. Zsigmond

⁹ Bártfai Szabó 1911. 467. Széchényi György 1639. június 14-én az esztergomi káptalan előtt 2000 forintért vette zálogba gr. Forgách Ádámától a Nyitra vármegyei Veszelén lévő 12 jobbágytelket.

¹⁰ Dpositio Testamentaria Interimalis Domini Georgii Széchényi Archiepiscopi Anno 1665 die 17 Septembris . MOL P 623. I. k. 3. sz. I. cs. 1 sz. Régi az ún. „Dallos-féle jezete: Caps. B. No 1 Fasc. 4 ¹⁰Hitelesítés módja: a 3. lap alján és a külteten Széchényi család címere rányomott gyűrűs főpapi viaszpecsétje. Felirata: G[eorgius] S[zecheni] E[piscopus] W[espremiensis] Széchényi György a veszprémi püspöki tisztséget 1648–1658-ig töltötte be. Ennek ellenére a fenti pecsétet használja még 1665-ben kalocsai érsekként is!

1679. január 13. Rákos „bona, una cum utraque domo scilicet Poseniensi et Jauriensi, similiter pagum Öteven, Sziget, lego nepoti meo Martino Szecseni et heredibus ipsius masculini sexus; Ita tamen ut sit in iis bonis, quod sit in Germania Maioresco, nempe primogenitus.” Külteten: „Testamentaria Dispositio Archiepiscopi Coloeche Georgii Szetsen A° 1679 die 13 Januarii” MOL P 623. I. k. 3. sz. I. cs: 2 sz. Régi az ún. „Dallos-féle jezete: Caps. B. No. 3. Fasc. 4 ¹⁰ N 18. Hitelesítés módja: rányomott papírfelzetes főpapi viaszpecsét. Kórirata: G[eorgius] S[zecheni]:Arch[iepiscopus]:[Col]ocensis

¹¹ Lipót magyar király grófi rangot és címert adományozó oklevele Széchényi II. Györgynek, valamint általa feleségének, Mórocz Ilonának, továbbá gyermekeik, Zsigmond, Julianna és Judit részére. 1697. március 20. Bécs. MOL P 623 I. k. 2. sz. I. cs. 31. sz. Közölve: Török János: Magyarország primása, közjogi és történeti vázolat. 1 köt. Pest, 1859. 164–167., Bártfai Szabó 1911. 720–727.

¹² Bártfai Szabó 1926. 45. A jegyzék sajnos jelenleg már nem található meg a Széchényi család levéltárában.

¹³ Pignoratitiae Litterae Pauli Princ. Eszterházy Bona Széplakiensia in 20. 000 florenis Georgio Széchényi Archiepiscopo oppignorantis. Viennae 10. Maii 1682. MOL P 623 II. k. 10. sz. I. cs. 8. sz.

gróf négy fiának – Ignácnak (1712–1777), Lászlónak (1713–1760), Antalnak (1714–1767) és II. Zsigmondnak (1720–1769) – már a dokumentumok rendeztetéséről is gondoskodnia kellett. Az első feladat a levéltárba tartozó iratok összegyűjtése volt, hiszen azt a négy testvér saját rezidenciáján, az 1741. február 25-én Széplakon végbement birtokosztály alkalmával¹⁴ neki jutott uradalmi központban őrizte: Ignác Egerváron, Antal Cenken (ma: Nagycenk), László Horpácson (ma: Sopronhorpács), II. Zsigmond pedig Széplakon.¹⁵

A birtokosztály (*litterae divisionales*) tartalmazza a Széchényi család jelenleg ismert legkorábbi levéltári szabályzatát. Meglepő, hogy a levéltár történetének korábbi kutatói, jóllehet látszólag alapos munkát végeztek, mégis elsiklottak e kiemelkedő, mondhatni egyedülálló forrás felett. Mentségükül szolgálhat, hogy a szabályzat nem önálló irat, hanem az osztálylevél része, s így némileg rejtve maradhatott.

Ezt a szokatlannak tűnő eljárást az a figyelmen kívül nem hagyható tény indokolta, hogy a négy testvér között megosztott birtokokra vonatkozó, javarészt élő jogot tartalmazó jogbiztosító iratok szakszerű tárolását, megőrzését és használatát a négy, egymástól viszonylag távol fekvő uradalmi központban egyaránt biztosítsák. Ugyanekkor állapodtak meg az elsőszülött Ignác gróf felügyeletére bízott, Sopronban alapítandó levéltár működésének szabályozásáról is. A szabályzat a következőképpen rendelkezett:

1. Minden fontosabb iratot 5 példányban kell kiállítani, amelyeket mind a négy testvérnek alá kell írnia.
2. Az öt példányból egyet Sopronban, „*in Conservatorio Relicto*” kell őrizni.
3. A fennmaradó négy példányból a négy testvér 1–1 példányt kapjon.
4. A Sopronban „*in Conservatorio Relicto*” őrzött egy példányt Ignác gróf, az elsőszülött testvér felügyelje.
5. A soproni levéltárnak 2 kulcsa közül az egyik legyen Ignácnál, a másikat testvérei felváltva tartsák maguknál. Az iratanyag biztonsága, másrészt pedig egymás ellenőrzése céljából ennek megfelelően két testvér csak együtt léphetett be a levéltárba.¹⁶

¹⁴ Acta divisionem bonorum inter C. Ignatium, Ladislaum et Sigismundum Széchényi effectuatam concernentia. Külzeten: Divisionales inter CC. Ignatium, Antonium, Ladislaum et Sigismundum Széchényi coram Judicio Compromissionali Dto Széplak 25. februar 1741. MOL P 623 I. kötet 4. sz. I. cs. 4. sz.

¹⁵ Az uradalmi központok felsorolását lásd MOL P 623 I. kötet 4. sz. I. cs. 4. sz. a birtokosztály 1., 2., 3., 4. pontja alatt.

¹⁶ „Litterarum conservationem quod concernit, cum earum Registratio iam inchoata esset, ideo illa quanto cuius ex integro perficienda erit, eaque in quinque exemplaribus expedienda et per omnes quattuor comites subscribenda, unaque exemplari in Conservatorio Relicto, in reliquis quattuor exemplaribus, quattuor comitibus pro directione sua assignanda veniet. Ipse autem litterae et litteralia instrumenta sub conservatione quidem domini comitis Ignatii, ut fratris natu maioris in loco Sopronii destinato manebunt, taliter tamen, ut conservatorium eorum Sopronii destinatum, duabus seris distinctis sit firmatum, duabusque clavibus provisum quarum unam dictus domines comes Ignatius, alteram reliqui domini comites dividentes apud se habeant, ita ut, quotiescumque inspectio litterarum necessaria videbitur, semper duo comites conveniant, conservatorio aperiant, inspicienda inspiciant, ac si quae excipi debuerint loco eiusmodi excipiendarum litterarum, Reversales

6. Nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy ez a rendkívül körültekintő és szigorú levéltár-használati szabályozás – Magyarországon legalábbis – mind tartalmát, mind formáját tekintve a legkorábbiak közül való.¹⁷

A szabályzat megalkotásával szinte egy időben megkezdődött az idegenekhez került családi dokumentumok összegyűjtése is. 1752. április 28-án Zalahídvégen kelt az a bizonyáglevél, amely szerint Széchényi II. Zsigmond figyelmeztette volt fiskálisának és meghatalmazottjának, néhai Skublics Sándornak az özvegyét, lukafalvi Zarka Máriát a nála maradt Széchényi vonatkozású iratok büntetés terhe mellett történő visszaadására.¹⁸ Ugyancsak ő intette meg 1766. november 18-án Varasdon kelt levelében néhai Horváth György Varasd városi (ma: Varaždin, Horvátország) tanácsos és ügyvéd özvegyét a Széchényi familiát illető levelek átadására.¹⁹ Az özvegy közölte, hogy természetesen átadja az iratokat, amennyiben az elhunyt férje szolgálatai fejében járó 500 forintot Széchényi Ignác megfizeti. Széchényi Ignác életmódja és megbízhatatlansága miatt a testvérek végül a levéltár felügyeleti jogát fiatalabb László testvérüknek engedték át, odaadva neki a még náluk lévő iratokat, azzal, hogy gondoskodjék rendbetételükről és jegyzékbe vételükről.

A László gróf felügyelete alatt az 1750-es évek első felében kezdődött rendezési munkálatok, mindenekelőtt Ignác és II. Zsigmond halogatása miatt, nem folytak kellő ütemben. Ezt nehezményezte Antal a II. Zsigmondnak 1754. június 29-én Göncről írt levelében,²⁰ az alábbiak szerint: „*Archívumnak mindazon által mind eddig rendetlen állapotján valóban meg ütköztem, minthogy oly hosszú idő*

excipientium ibi reliquendae veniunt, usquedum exceptae denuo ad locum suum repositae extiterint. MOL P 623 I. kötet 4. sz. I cs. IV. sz. Acta divisionem bonorum inter C. Ignatium, Ladislaum et Sigismundum Széchényi effectuatam concernentia. Külzeten: Divisionales inter CC. Ignatium, Antonium, Ladislaum et Sigismundum Széchényi coram Judicio Compromissionali Dto Széplak 25. februar 1741.

¹⁷ A Festetics család esetében például a segédletek tanúbizonyága szerint első levéltárosuk működése csak 1770-től igazolható. Bakács István: Festetics család készthelyi levéltára. Budapest, 1955. (Levéltári Leltárak; 1.) 8. A Batthyány család levéltárának szakszerű rendezését Csepreghy Mihály kezdte meg 1751-ben. Zimányi Vera: A Herceg Batthyány család levéltára. Repertórium. Budapest, 1962. (Levéltári Leltárak; 16.) 9. A Forgách család 1761-ben kezdte meg iratainak rendezését. Pap Gáborné – Pataky Lajosné: A Forgách családi levéltár. Repertórium. Budapest, 1977. (Levéltári Leltárak; 69.)

¹⁸ Admonitio C. Sigismundo Széchényi contra Nobilem Mariam Zarka Alexandri condam Skublics relictam viduam in facto repetitiones Litterarum et Litteralium Instrumentorum in manus praenoncupati mariti sui, qua fiscalis Dornialis, et respective Plenipotentiarum Domini Comitis admoneri curantis deventorum. Régi jelzet: No. 461–et–265 B. Hitelesítette: Koltaj László I. N. Szala vármegyének esküttje mp. Rányomott vörösviasz gyűrűs pecsét nyoma. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 1. sz.

¹⁹ Testimoniales Joannis Jacobi Fritz et Mathiae Beszedits Senatorum L. R. qua Civ. Varasdiensis super eo, quod inter Acta et Scripta Georgii Horváth Senatoris Varasdinensis et Advocati remansa nulla Documenta familia Comitum Széchényi concernentia reperta fuerint, sed vidua Georgii Horváth asserat, aliqua in Cista Sopronii sequestrata forte reperibilia esse. Varasdini 18. Oct. 1766° Hitelesítik. Joannes Jacobus Fricz Liberae Regiae Civitatis Varasdiensis Capitaneus et juratus senator velut eatenus exmissus. Mpp. Rányomott vörösviasz címerpecsétje. Mathias Beszedics prae attactae Civitatis Varasdiensis juratus senator eoque magis naturaliter exmissus mp Rányomott vörösviasz címerpecsétje. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 3. sz. Régi jelzet: No 35–N 56 57. No 29.

²⁰ Felszólítása Gróf Széchényi Antalnak Gróf Széchényi Sigmund fivéréhez, mely szerint a Közös Családi levéltárt Köz-egyezség szerint rendbehozni sürgeti. MOL P 623 k. 14. sz. I. cs. 2. sz.

alatt egy ország archivuma is rendbe helyezettett volna”.²¹ Majd a következőképpen folytatja: „nem egyebet irtt felöled László Eöcsém, hanem hogy nálad lévő leveleket magadnál akartad tartóztatni”... nem látom okát, miért oly nagy idő vesztéssel az archivum Széplakra, s onnan meg még Sopronyba hurczoltassék...” A fiatalabb testvéreit túlélő Ignác, Zsigmond öccsének 1769. október 19-én bekövetkezett halálakor deklarálta, hogy a „Familiánkat illető archivum conservatioja csupán engem illet”, és ezért felszólította elhunyt öccse özvegyét, Cziráky Máriát (1727–1787), hogy „méltóztassék Artner Farkas nevű Fiscalisom által az Széplakon lévő Archivumot bepöcsétöltetni”, és azt részére átadni.²² A kérésnek az özvegy nem tett eleget. Ignác, László és Antal grófoknak fiú örökösei nem lévén, Cziráky Mária grófnő bölcs előrelátással a felügyeletet fenntartotta magának, illetve két fiának, József és Ferenc grófoknak. József (1751–1774) korai, ráadásul fiú utód nélkül történt halála miatt a családi birtokok és a levéltár ismét egy kézben, Ferenc kezében összpontosulhattak.

²¹ „ország archivuma” fontos egykorú utalás a Batthyány Lajos nádor által létrehozni kívánt „Archivum Regni”-re. Az intézmény megalapításának terve e szerint, a művelt és tájékozott főnemesei körében már ekkor is ismert volt. Az Archivum Regni alapító okiratának Batthyány Lajos nádor 1756. 03. 01. Pozsonyban kelt Csintó Imre, a Helytartótanács kancellistája számára kiadott utasítását, valamint 1756. 03. 02. Pozsonyban kelt kinevezését tekintjük. MOL N Archivum Regni Lad. F. Fasc. F. No. 1. Csintó Imre N Archivum Regni Lad. F. Fasc. F. No. 1/a. Vö. Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története. Budapest., 2006. 33.

²² Declaratio C. Ignatii Széchényi qua declarat fiscalis suo Volffgango Artner comissum esse, decendente fratre suo Sigismundo, ut Archivum familiae suae obsigillet. Sopronii 19. Oct. 1769. P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 4. sz.

1. kép. Dallos Márton címere (MOL A 57 45. k. 24.)

Ferenc (1753–1824) a családi birtok és gazdaság rendbetétele mellett szívügyének tekintette a családi levéltár rendeztetését is. 1771. február 16-án a család a levéltárral együtt a széplaki kúriából Horpácsra költözött át.²³ Itt kezdett bele a rendezés munkálataiba sarródi Dallos Márton, oly módon, hogy az iratokat településenként csoportosította, jelzetként pedig a „*tomus*” „*pars*” „*no*” megjelöléseket használta. 1771-ben készült el az első lajstromkönyvvel, amely 9

²³ Contractus inter C. Mariam Cziráky C. Sigismundi Széchenyi viduam et Princ. Nicolaum Eszterházy intuitu remissionis Bonorum Széplakiensium erga depositionem 39.000 florenorum initus. Széplak. 22. nov. 1770. Széplakot a hg. Esterházy család visszaváltotta a zálogból. A család ezért költözött át Horpácsra. MOL P 623 II. k. 10. sz. I. cs. 98. sz.

zsákban tárolt 800 iratot vett nyilvántartásba.²⁴ A jogi végzettségű sarródi Dallos Márton 1752-ben állt Széchényi László szolgálatába, amint erről 1800. január 3-án kelt, Széchényi Ferenchez írt leveléből értesülhetünk.²⁵ Egy személyben látott el ügyvédi, titkári és levéltárosi teendőket. Talány, hogy a herceg Esterházy uradalmakhoz tartozó Sarródon élő Dallos miért nem a befolyásosabb Esterházyakat választotta munkaadójául. Választása azonban őt igazolta, hiszen pártfogói közbenjárására Mária Terézia királynő 1758. április 29-én nemességet és címert adományozott részére (1. kép).²⁶ Ezért aztán rendíthetetlen hűséggel és odaadó szorgalommal végezte ügyvédi és levéltárosi feladatait.

Széchényi Ferenc 1783-ban a számára kedvelt Cenkre tette át lakását, és ide hozatta át a levéltári anyagot is Horpácsról. Az időközben több tapasztalatot és a levéltárosi munkában nagyobb jártasságot szerző Dallos – aki ráadásul ekkor már Sopron vármegye aljegyzői tisztét is betöltötte²⁷ – Cenken fogott hozzá a levéltár átrendezéséhez. Megtartotta a korábban kialakított, helységek szerinti csoportosítást, de most már az egyes helységek iratanyagát irattípusok szerint fasciculusokba sorolta. A fasciculusok az egész levéltáron végigfutó sorszámozást kaptak, majd terjedelem alapján capsulákba osztotta be őket. Egy-egy capsula esetenként több tárgyi csoportot, több községre vonatkozó iratot foglalt magába. A rendezéssel párhuzamosan természetesen újabb lajstromköteteket (2. kép),²⁸

²⁴ Elenchus Litteralium Instrumentorum I. Familiae Szecsenianae. Az elenchusban szereplő legkorábbi irat egy 1278-ban kelt oklevél, a legkésőbbi pedig 1752-ben keletkezett. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 78 sz. A család levéltárából kiemelt oklevelek a MOL Mohács előtti Gyűjteményében kerültek elhelyezésre. Az 1278-as oklevél ma a DL 105155 szám alatt található.

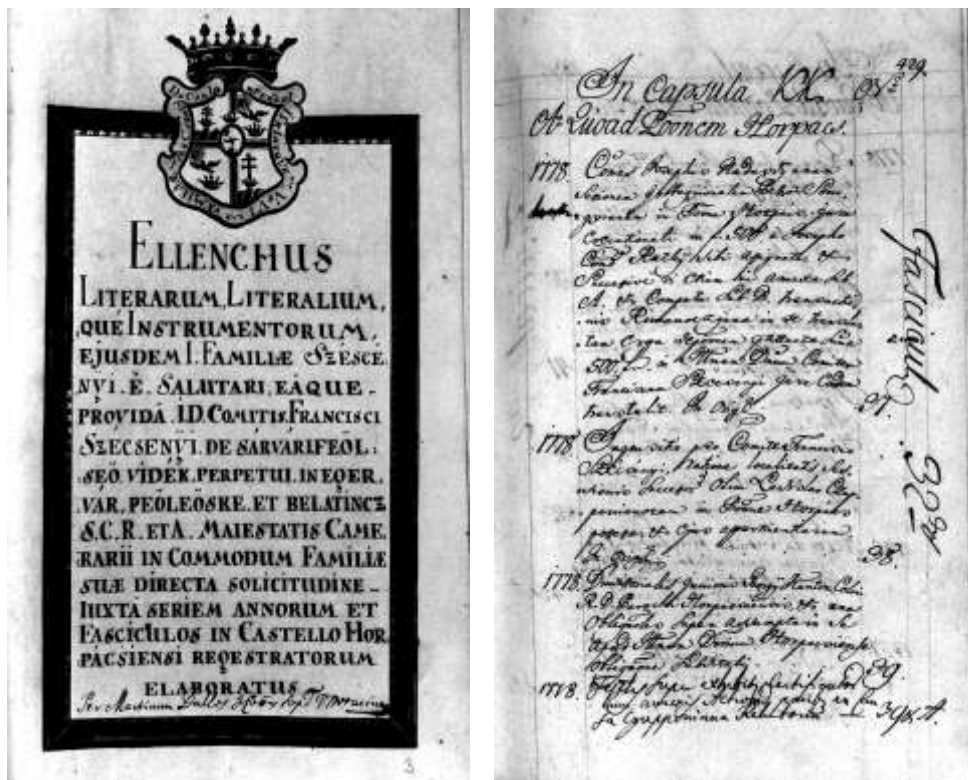
²⁵ „én már Istenben Kegyelmeből a negyven nyolcadik esztendőben lévén miulta elsőben üdvözült Gróff Szechenyi László szolgálattában secretariussi és rész szerént fiscalissi szolgálatot viseltem, s az után ugyan ezen nagy Méltósághu Ház szárnya alatt holy egy s holy máss alkalmatosságban ámbár végtére a publicumnak is szolgáltam.” MOL P 623 VIII. k. 7. cs. 1–2. fol.

²⁶ MOL A 35 Magyar Kancellária Levéltára, Conceptus expeditionum (=A 35) – 1759 január – N° 124. Dallos Márton címerkérő folyamodványa és nemeslevele. A 57–45. kötet 24.; 25.; 26.; 27. oldal Dallos Márton címeres nemeslevele, amelyben az alábbi címet kapta: „Scutum videlicet militare erectum prius horizontaliter, exposit a superiori adhuc perpendiculariter bipartitum. In prima aurei coloris area protenditur dextram versus brachium humanum caeruleo amictu pennam scriptorium manu ducens, in huic adhaerente altera area superinductus est baltheus dextro diagonalis argenteus inscriptus ordine tribus caeruleis liliis, in inferiore cyanei coloris area graditur tygris naturaliter effigiata, rictu hiante, lingua exerta et cauda ad tergum reflexa, pedum anteriorum dextro ad rapiendum protenso. Ipsum scutum premit galea tornearia clathrata, seu aperta, coronataque situ pro more ad dexteriam obliquo nobilibus propria, iugo alarum complicatarum rubro superinducto baltheo scutario fastigiata, laciniis, seu lemniscis hinc aureis et cyaneis, illinc vero argenteis et coccineis a sumitate galeae in latera scuti large fluitantibus. A vágott és felül hasított pajzs 1. számú mezejében tollat tartó kar a címerszerző foglalkozására, jegyzői és levéltárosi tevékenységére utal.

²⁷ 1773–1787, valamint 1793–1809 között állt Sopron vármegye alkalmazásában eleinte második aljegyzőként, majd levéltárosként. Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának történetéből. Levéltári Híradó, 6. (1956) 56–112. (=Sümeghy 1956.)

²⁸ Elenchus literarum, literaliumque instrumentorum ejusdem I. familiae Széchényi etc. MOL P 623 XII. k. 529.–535 k. A 19. század második felében folyó átrendezés következtében ezek a segédkönyvek elavultak. Az 529. kötetben a Caps. A. Fasc. Primo No. 1. jelzetű dokumentummal, a Széchényi család legkorábbi, azaz 1565. évi adománylevelével kezdődik. „Maximilianus secundus Romanorum Imperator et Rex Hungariae Michaeli vice Capitaneo Papensi et Thomae Szécényi possessiones Alsó Szécény et Betske Comitatus Neogradiensium in gremiatas confert”. A dokumentum mai jelzete: I. k. 2. sz. I. cs. No. 1.

ehhez pedig a könnyebb eligazodást segítő hely- és személynévmutatót is készített.²⁹

2. kép. Dallos Márton lajstromkötetének címlapja és egyik oldala (MOL P 623 XII. k. 529. k.)

Az újonnan keletkezett iratokkal, valamint a Széchényi Ignác halála után titkáránál, Kalina Ferencnél maradt nagy mennyiségű irat 1797-ben történt visszaszerzésével tetemesen megnövekedett a levéltár anyaga.³⁰ Emiatt Széchényi Ferenc ismét új helyet volt kénytelen biztosítani a családi levéltár számára. A célra leginkább a soproni Széna téri (Heuplatz, ma Széchényi tér) ingatlanon található épület tűnt a legalkalmasabbnak. A Széchényi család az itt lévő telkeket

²⁹ Elenchus generalis personarum et possessionum is Archivo I. Familiae Comitum Szécsényi ex inivatione Elenchorum Litalium Instrumentorum ejusdem Familiae, juxta seriem Annorum ordinem Alphabetico reperibilium in 1783 elaboratus. A kötet 617 számozott oldalt tartalmaz. MOL P 623 XII. k. 528. k.

³⁰ Bizonyítvány Gróf Széchényi Ferencz által Kalina Ferenc mint néhai Gróf Széchényi Ignác titkoka ellen a nála lévő Grófi családi irományoknak a kiadása végett végbevitetett tör. intésrül, és erre adott feleletrül. Költ Szombathelyen Decemb. 18-án 1796. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 9. sz. Missiles Francisci Kalina in 64. fasciculus Actorum post C. Ignatium Széchényi remansorum restitutionem offerentis 1797. 21. Martii. P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 10. sz.

a rajtuk lévő épületegyüttesekkel (Greiner Ferenc soproni postamester háza, Erdődy János palotája, Kund-féle palota) együtt három részletben vásárolta meg 1765–1810 között.³¹ A Széchenyi Ferenc által a soproni házon végeztetett felújítási és átalakítási munkálatok 1799-ben fejeződtek be.³² Ekkor az egész levéltári anyagot Cenkről Sopronba szállították át. Dallos Márton továbbra is fíradhatatlanul végezte a rendezési és segédletkészítési munkákat. 1800-ból, majd 1806-ból fennmaradt levelei egyértelműen jelzik: csak az a cél lebegett előtte, hogy „*Gratiáját Excellentiádnak a Czenki Archivumának továbbá is életem fottaig helyes és igazi jó rendben tartásával megh érdemleni igyekszek*”, továbbá „*az Excellentiád Nagy Böcsös Czenki Archivumát tisztan, és jó rendben, igazán tartani: a bele hozando irássokat gyökeressen ki vontatni; megh jegyezni; és annak rendi, s modgya szerént az őket illető helyeire bé helhezetni iparkodom*.”³³ Járandóságáról is a Széchenyi Ferencnek 1807. december 2-án Sopronból írt leveléből értesülhetünk: „*Excellenciád commissioja által képeess árun hat forintokban tett meghatározást az én mostani élelmemre kívántató szükségemre nézvést*”. Ezen felül egyébként még évente két öl fát is kapott.³⁴

A Sopronban 1808-ban pusztító tűzvész az óvintézkedések ellenére a levéltárat sem kímélte. A jelentős hiányokat szenvedett levéltár helyreállításában azonban az öregedő Dallos betegeskedése, majd 1809 őszén³⁵ bekövetkezett halála miatt már nem tudott részt venni. Utóda kocsobai Tibolth Mihály lett. Tibolth 1788-ban Széchenyi Ferenc elsőszülött fiának, Lajosnak (1781–1855) a nevelőjeként kezdte pályafutását,³⁶ majd 1791–1792-es szicíliai követi útja alkalmával titkári minőségben kísérte el Széchenyi Ferencet. Tevékeny részt vállalt Széchenyi Ferenc könyvgyűjtő akcióiban, asszisztensként pedig intézte a különféle adminisztrációs ügyeket. Nevéhez fűződik a létrehozott könyvtár első katalógusának elkészítése.³⁷ Odaadó familiárisa volt a családnak. Önéletrajzi írásnak is beillő, 1792. július 2-án Sopronból Széchenyi Ferencnek küldött leveléből³⁸ derül ki, hogy szülei, Tibolth János és Éva szombathelyi polgárok voltak. Tanulmányai végeztével két évig a Pesti Királyi Gimnáziumban tanított, majd innen került Lajos gróf mellé nevelőnek. Bátyja, Ferenc, a szentgotthárdi uradalom kasznárja volt. Az említett levelében nemesi címe megszerzéséhez kért segítséget. Befolyásos pártfogójának köszönhetően a hön áhított nemesi címmel I.

³¹ Széchenyi Antal 15.000 guldenért megvásárolja Greiner Ferenc Xavér soproni postamester lakóházát. 1765. december 5. MOL P 623 II. k. 29. sz. I. cs. 2. sz. et H.; Széchenyi Ferenc adásvételi szerződése gr. Erdődy Jánossal a soproni palota megvételéről. 1792. november 26. MOL P 623 II. k. 29. sz. I. cs. 3. sz. et A 7–8. fol.; Testimoniales super fassione domus ab hereditibus Kundianis auctione publica per C. Ludovicum Széchenyi emanata. 1810. február. 19. MOL P 623 II. k. 29. sz. I. cs. 9. sz. et A 22–23. fol.

³² Az épület felújítását Ringer József soproni építész végezte. Thirring Gusztáv: A Széchenyi-család soproni házai. SSz. 3 (1939), 5–6.

³³ Dallos Márton levele Széchenyi Ferenchez. Sopron, 1800. január 3. MOL P 623 VIII. k. 7. cs. 1–2. fol.

Dallos Márton levele Széchenyi Ferenchez. Sarród, 1806. október 23. MOL P 623 VIII. k. 7. cs. 3. fol.

³⁴ MOL P 623 VIII. k. 7. cs. 20. fol.

³⁵ Sümeghy 1956. 74.

³⁶ Kollányi Ferenc: A Széchenyi-Országos Könyvtár megalapítása. Magyar Könyvszemle 10 (1902), 257.

³⁷ Berlász Jenő: Az Országos Széchenyi Könyvtár története 1802–1867. Budapest, 1981. 33., Zeitschrift von und für Ungarn (1803:3) 121., (1804:6) 204. l.

³⁸ MOL P 623 I. k. I. cs. 9. sz. 55. tétel 1–4. fol.

Ferenc magyar király 1799. január 18-án Bécsben kiállított oklevelében adományozta meg,³⁹ és ugyanekkor birtokadományt kapott az Arad vármegyei Kocsobán (ma: Cociuba, Románia), ahonnan majd 1825-től előnevét⁴⁰ is kapta családjá. A Lajos gróf melletti tanári teendők és a könyvtárral kapcsolatos feladatok megszűntével 1803-ban új munkakörbe lépett, uradalmi jószágigazgatóként dolgozott tovább. Miután 1809-ben Dallos Márton elhunyt, a megüresedett levéltárosi állást is megkapta. Valamennyi feladatkörét nagy hozzáértéssel és páratlan szorgalommal végezte. Széchenyi Ferenc ezt honorálta, amikor végrendeletében 20.000 forintot hagyományozott rá.⁴²

A múzeum- és könyvtáralapító Széchenyi Ferenc számára a családi levéltár ügye is kiemelkedő fontossággal bírt. Célja szerint a levéltárat új épületben, a soproni kisebb házban (a Kund-féle palotában) külön helyezte volna el. Több tervet is készített a levéltárnak szánt épületről,⁴³ életében azonban már nem nyílt alkalma megvalósítani ezt az elképzelését. A végrehajtást végrendeletileg három fiára – az elsőszülött, már említett Lajosra, Pálra (1789–1871) és Istvánra (1791–1860) – bízta. 1820. december 20-i halála előtt néhány nappal, december 11-én készült el új végrendelete, amelynek 16. és 17. pontjában rendelkezett a levéltárról.⁴⁴ Ennek értelmében a sorshúzás útján az iványi majorátus birtokába jutó fiú tartozott az uradalomhoz tartozó kisebb soproni házat az archívum részére és a levéltáros lakóhelyéül megépíttetni. A költségeket a bozi pincékben lévő bor eladásának bevételeiből kellett fedezni, s amennyiben ez az összeg nem elegendő, a hiányzó pénzt a három fiú egyenlő arányban tartozott kiegészíteni.

³⁹ A nemességet és a címet Tibolth Mihály a pesti királyi gimnázium tanára, valamint általa testvére, Ferenc a szentgotthárdi uradalom tisztartója, továbbá ennek házastársa, Mörkenstein Rozália és fiuk, Alajos kapta. MOL A 57 Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii (=A 57), 60. kötet 17.; 18.; 19.; 20., illetve MOL A 39 Magyar Kancellária Levéltára, Acta Generalia (=A 39), – 1799 – N° 354.

⁴⁰ I. Ferenc magyar király 1825. augusztus 19-én kelt oklevelében Tibolth Mihály és testvére, Ferenc részére engedélyezi a kocsobai (de Kocsoba) előnév használatát. MOL A 57 65. kötet 81., 82.

⁴¹ Tibolth Mihály a pesti királyi gimnázium tanára és testvére, Ferenc a szentgotthárdi uradalom tisztartója birtokadományt kap az Arad vármegyei Kocsobán. MOL A 57 60. kötet 20.; 21.; 22., illetve A 39 – 1799 – N° 354.

⁴² MOL P 623 I. k. 3. sz. II. cs. 120. sz. 28. pont „nem kevesebb hálaadással tartozom Tibolth Mihály urhoz, aki minekutánna Lajos fiamat istenessen és a familiámnak betsületére, magamnak pedig tellyes öröme nevelte volna: /:félre tévén egyéb magának és gyermekeinek jóval hasznosabb és ditsőségesebb hivatalokat, melyekre közönségesen meg esmért emberségére és ritka tudományára nézve többektől is hivattott:/ nékem kívánt inkább öreg napjaimban, és személyének egész fel áldozásával szolgálni, hogy sem akkor el hagyni, és gyermekeimnek utóbbi hasznára tzelőző igyekezetemet Idegnek Közben járásával eszközöztetni. Midőn magamnak, és Pap Ferenc barátomnak és Plenipotentiariusomnak ereje már hanyatlani kezdte, és a hasznosnak elé mozdítására tehetlenebbek valánk: ezen ritka mint magamhoz, mint pedig általam gyermekeimhez is kimutatott érdemeinek méltó meg jutalmazására Activa Capitalisaimból mindjárt halálom után huszezer forintokból álló Capitalis szabad dispositiójára cedaltasson már az az előtt néki kezébe adatott különös irományank értelme szerint, óhajtván, hogy ezen Kedves Barátom e tsekély köszönetet hálaadásomnak jeléül elfogadja. Ha pedig halálom előtt mulna ki e világból, rendelem, hogy feleségének és gyermekeinek tizezer forintok fizetessenek ki váltó czéduában”

⁴³ „A soproni ház újonnan épült részének alaprajza” 1833. június 10-i hiteles másolat. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 36. sz. 133–134. fol.; A soproni ház homlokzatának terve. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 36. sz. 135–136. fol. A két tervrajz a Széchenyi Pál által Lajos és István grófok ellen 1831. április 27-én indított per iratanyagában található meg.

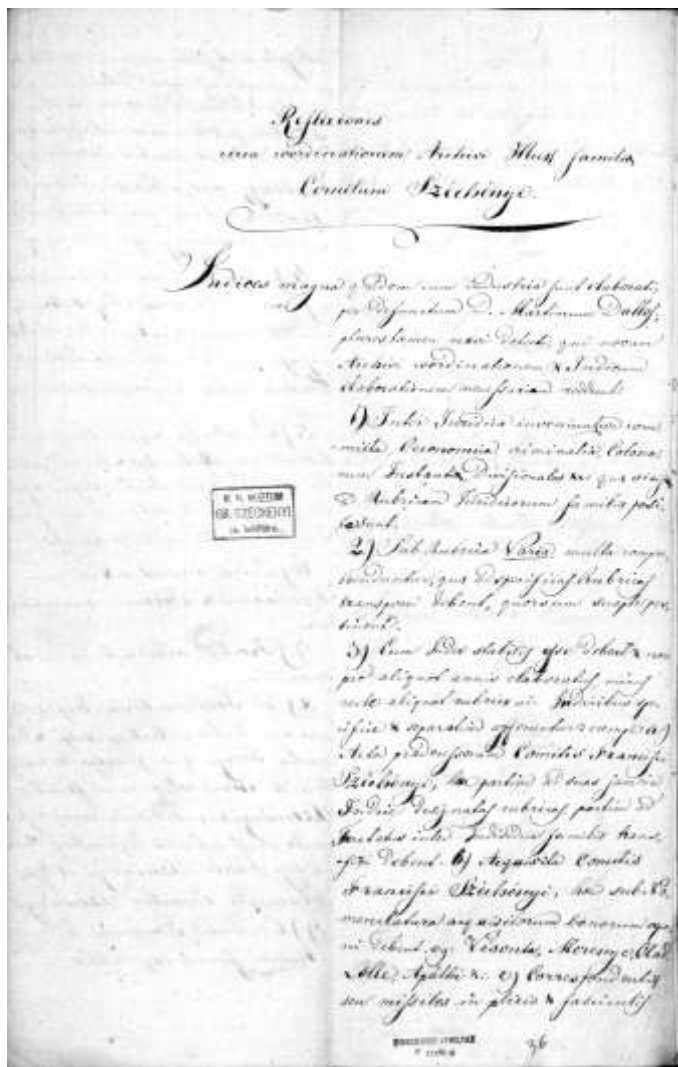
⁴⁴ MOL P 623 I. k. 4. sz. IV. cs. 296. G. Közölve: Áldásy 1902. 288–290.

Úgy rendelkezett továbbá, hogy a levéltár felügyelete a család legidősebb férfi tagját, seniorát illesse. A levéltárost közösen kellett választaniuk, vita esetén pedig a senior szavazata döntött. A levéltárnok javadalmazását évi 2000 forintban szabta meg.

Az egyszerűen megvalósítható és egyértelműnek tűnő végakarat teljesítése a három örökös számára korántsem jelentett könnyű feladatot. A sorshúzás ugyanis közbeszólt: míg az iványi majorátus Pál grófnak jutott, addig a család seniora Lajos gróf volt. A levéltár jövője szempontjából ez nem biztatott túl sok jóval. A „két bába között elvész a gyermek” közmondás esete következett be, mivel egyikük sem érezte sajátjának a levéltár ügyét. Egy dologban sikerült csak közös dűlőre jutniuk. Belátták, hogy a levéltár anyagának átrendezése időszerűvé vált, mert a Dallos-féle rendezési elvek idő közben elavultak, és szükségessé vált a modernizálás. 1821-ben Tibolth Mihály *„Reflexiones circa coordinationem Archivi Illustrissimae familiae Comitum Széchényi”*⁴⁵ címmel terjesztette elő tervezetét a levéltár átszervezése és az elenchesok szerkesztése tárgyában (3. kép), majd 1829-ben *„Ad Archivum Generale inferri possent ac deberent”*⁴⁶ című beadványában javaslatot tett a család központi levéltárába beadandó és megőrzendő iratokról.

⁴⁵ MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 16. sz. Közölve: Áldásy 1902. 296–298.

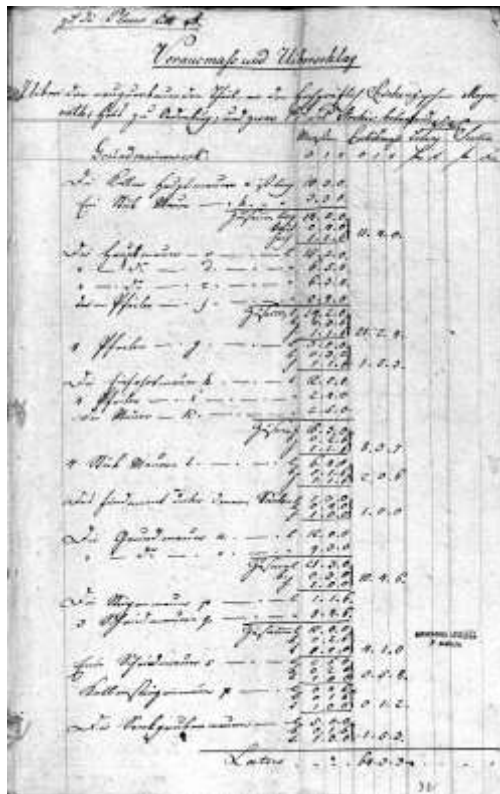
⁴⁶ MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 20. sz. Közölve: Áldásy 1902. 298–299.

3. kép. Tibolth Mihály rendezési terve (MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 16. sz.)

Az új terv szerint az iratokat nagyobb tárgyi egységenként „kötetekbe” javasolta osztani. Ennek megfelelően az I. kötet a család egészére vonatkozó iratokat, a II. a Sárvár-Felsővidékre, a III. a Nagyerdőre, a IV. Egervár, Pölöske, Szentgyörgyvár uradalmakra, az V. a marcali uradalomra, a VI. a nagydorogi uradalomra, a VII. a kisebb rész és zálogbirtokokra vonatkozó iratokat, a VIII. a

kötelezvénnyeket, nyugtákat, a IX. a jobbágysággal, gazdálkodással és perekkel kapcsolatos iratokat tartalmazta volna.

4. kép. Hild Vencel építési költségvetése a Széchényi család soproni palotájának építési tervéből (MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 31. sz.)

A X. kötetet személy- és helynévmutatónak szánta. A nagyobb tárgyi egységeken belül „számok” jelölték volna a kisebb tárgyi egységeket. Így például az I. kötetben belül a 3. szám a „Testamentariae dispositiones”, a 9. szám a „Correspondentiae familiae C. Széchényi familiares” anyagát foglalta magába. A „számok” további kisebb egységekből, az abc nagybetűivel jelölt fasciculusokból álltak, s évrőndben numerusok szerint tartalmazták a jogbiztosító, gazdasági, úrbéri, kegyúri, határügyi, jobbágyhagyatéki és peres iratokat. Tibolth rendezési tervét a három testvér megfelelően találta, ellene szakmai kifogást nem emeltek, ami persze nem is csodálható, hiszen levéltár-elméleti és metodikai kérdésekben nem igazán voltak jártasak.

Tibolth az átrendezést a fentiek szerint kezdte meg, majd a munkát hivatali utódai is ennek szellemében folytatták. Menet közben mindössze annyi változtatás történt, hogy a Nagyerdőre vonatkozó iratokat nem sorolták be a kijelölt III. kötetbe, hanem a II. kötet 18. szám alá osztották be. Így a IV–VII. kötetek a III–VI. sorszámot kapták. Az iratanyaghoz készített segédkönyvek, az elenchusok a kialakított jelzetrendszert tükrözték. A Széchényi család levéltárának törzsanyagát ma is a Tibolth által kidolgozott és megvalósított rendezési elvek szerint őrzi a Magyar Országos Levéltár.

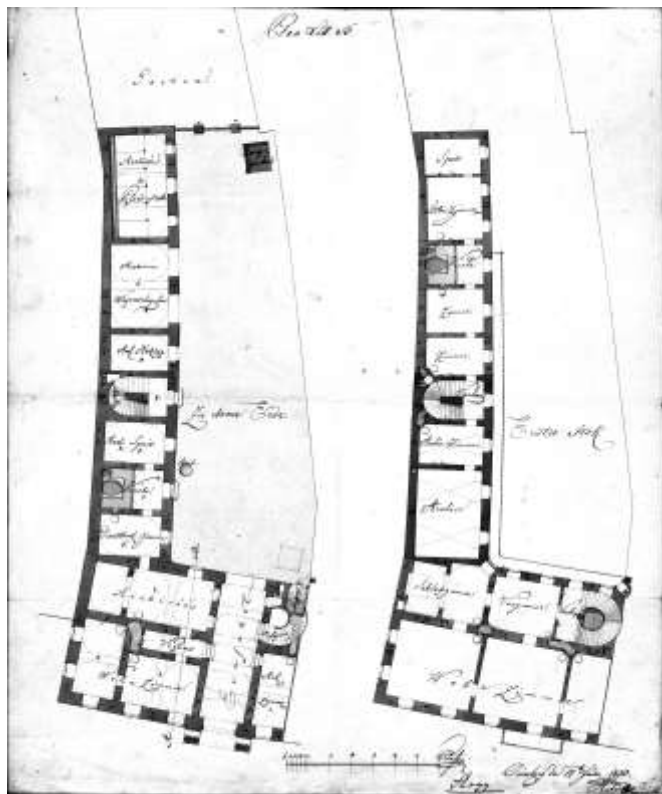

5. kép. Hild Vencel homlokzati rajza a Széchényi család soproni palotájának építési tervéből (MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 36. sz.)

Nem született viszont a testvérek között gyors megegyezés a felépítendő levéltári épület kérdésében, mivel ennek már súlyosabb pénzügyi vonzatai is voltak. 1821–1829 között Lajos, Pál és István gróf, valamint jószágigazgatóik, Tibolth Mihály, Ernuszt József és Lunkányi (Liebenberg) János nem egyszer kemény hangú levelet váltott ebben az ügyben. Végül Pál gróf vette kezébe a kezdeményezést, s a soproni kisebb ház romos állapota miatt annak lebontása mellett döntött. Hild Vencellel, a jó nevű soproni építőmesterrel tárgyalt az újjáépítés lehetőségéről, sőt építési költségvetést (4. kép)⁴⁷ és terveket (5. kép) is

⁴⁷ Felszámított Sopron Királyi Város kebelében lévő Széchényi grófi kisebb vagy is Kund féle házban

készítettet. Az építész felmérte a szükséges kőműves, asztalos, kőfaragó, rézműves, üveges, stb. munkákat, valamint számba vette az anyagköltséget, és persze a munkadíjat. Az 1829. december 29-én keltezett költségvetés 56.932 forint 541/2 krajcárra taksálta a várható költségeket. Ebből az összegből 29.075 forint 53 krajcárt tett ki a levéltár és levéltárnok számára kialakított épületrész költsége, míg a fennmaradó 27.857 forint 11/2 krajcár fedezte az épület földszinti és második emeleti, elsősorban bérlakás céljára kialakított helyiségeinek építési költségét. 1830. január 17-i keltezésű az épület első emeletének alaprajza (6. kép),⁴⁸ ahol a levéltári helyiségek és a levéltáros lakása kapott helyet.

6. kép. Hild Vencel alaprajza a Széchényi család levéltára számára tervezett épületrészről (MOL T 21 27/1)

felállítandó levéltári és levéltárnoki lakás, meg is bérbeadandó épületekre megkívántató anyagok minősége és mennyisége, úgy az erre vonatkozó kész pénzi összeg felett. Készítettet Hild Vencel építő mester által Sopronban. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 31. sz. 92–104. fol.

⁴⁸ MOL T 21 Tervtár, Széchényi család, 27/1

A terv alapján a költségvetésben is némi korrekcióra került sor. A levéltári építkezés költsége így 31.441 forint 42 krajcárra módosult. Pál gróf az árajánlatot korrektnek találta és a tervet elfogadta, majd 1830. augusztus 25-én írásba foglalták az építési szerződést. Ennek megfelelően az épület alapjainak az év végére, de még a tél beállta előtt el kellett készülnie, s az épületet 1831 őszére tető alá kellett hozni, 1832. augusztus végén pedig már lakható állapotban kellett átadni. A mester fizetését illetően úgy állapodtak meg, hogy 1830–1832 között évente a teljes összeg 1/9-ét kapja meg, míg a fennmaradó összeget 1835. augusztus végén veheti át. Pál gróf a Hild-féle költségvetés, terv és szerződés másolatát testvéreinek is eljuttatta. Lajos rögtön jelezte nemtetszését,⁴⁹ sem a költségvetést, sem a Hilddel kötött szerződést nem fogadta el. István gróf reagálására és észrevételeire nincs forrásunk, de valószínűleg ő is ellentmondott, mert Pál 1831. január 24-én mindkettőjük ellen pert indított a dunántúli kerületi táblán, az atyai végrendelet 16. és 17. pontjában foglaltakra hivatkozva.⁵⁰ A királyi táblát, majd a hétszemélyes táblát is megjárta, több évig elhúzódó perben végül 1844. január 27-én született ítélet.⁵¹ Ez az ítélet, amely Lajos gróftól 51.830 forint 45 krajcár megfizetésére kötelezte, Istvánra nem volt érvényes, mivel Pállal peren kívüli egyezséget kötött.

Mindeközben a soproni kisebb ház építése befejeződött. Sopron város előjárósága az 1833. augusztus 14-én tartott ellenőrzés alkalmával a 3 szobából álló, kettős vasajtóval zárható levéltárat biztonságosnak találta, a levéltáros lakására a lakhatási engedélyt kiadta.⁵²

A levéltár végleges helyre költözését Tibolth Mihály levéltárnok már nem érte meg. Hosszas betegeskedés után 1833. április 5-én, 68 éves korában hunyt el.⁵³ A helyére kiírt állaspályázatra három személy jelentkezett: Xantus Ignác táblabíró,⁵⁴ aki már 24 éve a Széchényiek ügyvédje volt, Sinkovich Pál actuárius,⁵⁵ aki 1823

⁴⁹ Bizonyítvány Sopron Megyei Szolgabíró, s esküdt által gróf Széchényi Pál részére gróf Széchényi Lajos ellen az iránt végbevitt törvényes intésrül, hogy az ezennel közlött, az építő mesterrel a levéltári, és levéltárnoki lakás felépítése iránt tett szerződésben foglalt költségekhez járuljon, az ítéletet Fél által erre adott feleletrül szeptember 19. 1830 kiadott bizonyítvánnyal. Kelt, Sopronban, Sept. 3. 1830. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 36. sz. 149–150. fol.

⁵⁰ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I. cs. 71.sz. 31–34. fol.

⁵¹ Kőszegi Kir. Tábla ülnökének gróf Széchényi Pál által Lajos és István ellen 1831. indított betöltési perben Kir. Curia által hozott ítéletnek végrehajtásáról január 22-én 1845. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 83. sz. 15. fol.

⁵² Bizonyítvány Sopron Szabad Királyi városban az úgy nevezett Széna téren elhelyezett, Széchényi Grófi Család kisebb házának, és ebben alkalmazott levéltári, s levéltárnoki szobák, és egyéb ehhez tartozó alkalmaknak a város Tiszti Karából kiküldött egyének által végben vitt megvizsgálásáról. Kiadott Sopronban, augusztus 14-én 1833. évben MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 41. sz. 12–15. fol.

⁵³ MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 39. sz.

⁵⁴ Folyamodása Xánthos Ignác Uradalmi Ügyvédnek Sarvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos Cs. K. Belső Titkos Tanácsoshoz a Grófi Család Levéltárnoki hivatalyára leendő kineveztetése végett. Költ Csokonyán Martius 30^{kán} 1833^{dik} évben. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 69. sz. 139–141. fol.

⁵⁵ Folyamodása Sinkovits Pál Actuáriusnak Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos Belső Titkos Tanácsoshoz a Grófi Család megürült Levéltárnoki Hivatalyára leendő kinevezés végett. Költ Német-Perezsteghen Április 17^{kén} 1833^{dik} évben. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 69. sz. 143–144. fol.

óta Tibolth mellett „regesztrált és írta az elenchusokat”, továbbá lébényi Csapó Móric.⁵⁶ Lajos – Pál és István grófokkal egyetértésben – ez utóbbi mellett döntött. Döntését mindössze azzal indokolta, hogy Csapó a másik két pályázónál hosszabb ideje áll a család alkalmazásában. A régi nemesi famíliából származó Csapónak⁵⁷ 1807-től volt kapcsolata a családdal. Előbb Széchényi Ferenc mellett tevékenykedett Vas vármegyei titoknokként, majd 1810-től a sárvár-felsővidéki uradalom ügyészeként. Levéltárnoki kinevezési okmánya 1833. május 3-án kelt,⁵⁸ a munkautasítást július 1-jén kapta meg,⁵⁹ levéltárosi esküjét július 3-án tette le. Az eskü szövege a következő: „*Én Chapó Móritz esküszöm az egy élő Istenre, Ki Atya, Fiu, és Szent-Lélek, tellyes Szent Háromság, Boldogságos Szüz Máriára, és Istennek minden Szentire, hogy gondviselésem alá bizott Méltóságos Gróf Széchényi Familia Levéltárának hiv Öre leszek, sem tselekedettel, sem szóval az abban rejtett Familia igazait, és titkait senkinek fel nem fedezem, annál kevesebbé valakivel közleni, ugy az abban talált, és foglaltak akárminémü tárgyokból elidegeníteni semmit nem fogok, s hivatalos munkálkodásim vezéréül előmbe szabott Instrukciónak minden pontjait híven, és igaz lelkűséggel tellyesíteni, és meg tartani fogom. Isten engem úgy segéljen!*”⁶⁰

⁵⁶ Kérelem levele Chapó Móricz Ügyvédnek Gróf Széchényi Lajoshoz a Grófi Családi fő Levéltárnál megüritült Levéltárnoki hivatalyra Kegyelmissen leendő kinevezése végett. Költ Sopronban Aprilis 6^{kán} 1833^{dik} éven. MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 69. sz. 141–142. fol.

⁵⁷ Címeres nemeslevelet II. Ferdinándtól 1621. márcz. 13. Cs. Mihály, apja Pál, unokatestvére Gáspár, testvérei István, Márton és György s Kováchy Lipót nyertek. (Ol.: 189/1906. sz., Vasm. és győri kpt. lt.) – Czímer: kék paizsban zöld hármás halom középsőjén egy hegyével fölfelé álló meztelen kard, hegyén csillag ragyok, a kardot pedig kígyó fonja körül, a két szélső halmon egy-egy befelé fordult oroszlán, mellső lábaikkal a csillagot tartják; sisakdísz: griff jobbáiban kardot tart; takarók: kék-arany, vörös-ezüst. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Budapest, 1911–1932. Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum DVD könyvtár IV. Bp., 2003. Arcanum Adatbázis Kft. DVD-ROM.

⁵⁸ Diploma Sárvári-Felső-Vidéki Gróf Széchényi Lajos Cs. Kir. Belső Titkos Tanácsostól Chapó Móricz folyamodó ügyvédnek a Grófi Családi fő Levéltárba Levéltárnokká Kegyesen lett kinevezéséről. Költ Bécsben, Ostria fővárosában Május 20^{kán} 1833. évben. 1841. december 3-án készült másolat. MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. 70. sz.

⁵⁹ Jegyző-Könyv néhai Kocsobai Tibolth Mihály Széchényi Grófi Család Levéltárnoka halála következtében az illető Grófi Testvérek által lett más Levéltárnoknak megválasztása folyamát tanusított. Költ Sopronban Julius 3^{kán} 1833^{dik} éven. MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. 70. sz. 146-147. fol.

⁶⁰ Formulája azon hitnek, mellyet Chapó Móricz megválasztott Széchényi Grófi Levéltárnok hivatalyábai beléptekor letett. Költ Sopronban Julius 3^{kán} 1833. MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. 71. sz. 151. fol.

7. kép. Csapó Móric levéltáros pecsétje. A Széchényi család levéltárának nem volt önálló pecsétje. A levéltárosok hivatalos iratokon is a saját címerpecsétjüket használták. (MOL P 623 I. k. 14. sz. I. cs. 81. sz.)

A részére kiadott utasítás 13 pontban foglalta össze levéltárnoki teendőit. Első és legfontosabb feladata volt a birtokiratok lajstromkönyvét – a Tibolth által kidolgozott rendszabályok szerint – négy példányban elkészíteni. Köteles volt továbbá a család egyetemére vonatkozó jogbiztosító iratok levéltárban történő elhelyezéséről és biztonságos megőrzéséről gondoskodni. Perekhez vagy egyéb ügyek intézéséhez szükséges oklevelek hiteles másolatban vagy reversális mellett eredetiben történő kiadását csak Lajos gróf írásbeli engedélyével tehetette meg. Hivatalos levéltári munkáját csak az erre a célra kialakított levéltári helyiségben végezhetette. Évente köteles volt a levéltárba beadandó iratokat begyűjteni. Feladatai közé tartozott a családot illető, hiányzó jogbiztosító oklevelek felkutatása és megszerzése is. Lajos gróf tudta nélkül levéltárnoki megbízásán kívül semmilyen egyéb feladatot nem vállalhatott. Év végén a közös költségekről köteles volt számadást készíteni. Vezette a cenki kripta számadásait, valamint egy naplót a család tagjaival vagy idegenekkel folytatott levelezéséről. Lajos gróf 1834. december 10-én Csapóhoz intézett levelében megkövetelte továbbá, hogy elvégzett munkájáról kéthavonta jelentést tegyen (7. kép). A sokrétű feladat végzését azonban a levéltárnok nem győzte egyedül. A levéltárból hiányzó iratok felkutatása, az újabbak átvétele és feldolgozása, valamint a hiteles másolatok

kiadása jelentősen hátráltatták a rendezési és lajstromozási munkákat. A munkavégzés meggyorsítása érdekében, noha Csapó elzárkózott segéderő felvételétől, Lajos gróf 1846. április elsejével Pláza Mátyást évi 300 pengő fizetéssel írnoknak vette fel mellé.⁶¹ A Frank Márton uradalmi ügyész mellett ügyvédbojttárkodó Pláza utasításként kapta, hogy „Az irtoki lemásolásokon kívül különösen és főleg az archívum regisztrálásánál segítőleg foglalatzkodjék”.⁶² Ezt követően Csapó 1846. szeptember 25-én Lajos grófhhoz intézett levelében⁶³ részletezte a levéltárban még hátralévő munkákat. Legfontosabbnak jelezte a Csokonyáról felküldött „számos irományok”,⁶⁴ valamint a Pesten Szentiványi táblabírótól átvett „egy nagy csomó iromány”, továbbá a Peresztegről megküldött „609 csomó irományok”⁶⁵ átolvasását, tartalmuk kivonatolását, lajstromba vételüket, darabonként jelzetük rávezetését⁶⁶ és eszerint történő elhelyezésüket. Ezután következett a „személyi-, tárgyi- és helységi indexek”⁶⁷ elkészítése. Ma is érvényes, amit a levéltárosi munkáról, illetőleg annak megítéléséről Csapó írt: „melly munka nem nagy elme megeröltetésbe kerül ugyan, de időt kíván, látszatja kevés, és e nézetibül háládatlan munka”. Ugyanebben a levelében fejt ki válaszában Lajos grófnak arra a kérdésére, hogy mi módon mehetett végbe Sopron vármegye levéltárának három év alatti tökéletes rendbetétele. 19 évi kitartó munkája ellenére Csapó Móric levéltárnok úgy fejezte be földi pályafutását 1852. június 3-án, hogy az iratok rendezésével nem végzett, és a tervezett lajstromok sem készültek el.

1852. november 10-én Frank Márton, a nemzetség közös ügyvédje, illetve ügyésze, korábbi tisztségeit is megtartva, elfoglalta a megüresedett levéltárnoki állást.⁶⁸ Fizetését évi 1200 forintban állapították meg. Hivatalba lépésekor ő is részletes instrukciót kapott teendőit illetően.⁶⁹ Első helyen természetesen ügyvédi és ügyészi feladatait körvonalazták. A törvények, törvényhatósági rendeletek ismeretének követelménye nem jelenthetett számára újdonságot, s ezek legújabb példányainak beszerzése és levéltárban történő elhelyezése sem okozhatott gondot, csakúgy, mint a különböző bíróságok előtt folyó perekben a család érdekeinek képviselője. A levéltárban végzendő feladatok tekintetében az 1832-es instrukciókhoz képest nem történt változás: továbbra is a rendezés és a

⁶¹ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 64. fol.

⁶² MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 64. fol.

⁶³ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. 44. sz. 23–25. fol.

⁶⁴ A Csokonyára vonatkozó iratok ma a MOL P 623 IV. k. 23. sz. Fasc. A.; P 623 X. k. 3. cs. 1–9. sz.; MOL P 623 X. k. 4. cs. 1–34. sz. jelzet alatt találhatóak. Évkörük: 1548–1858. Ma már egyértelműen nem azonosíthatók azok az iratok, amelyeket 1846-ban Csapónak megküldtek.

⁶⁵ A Pereszteggel kapcsolatos iratok ma MOL P 623 II. kötet 18. sz. Fasc. A.- Fasc. O.; MOL P 623 X. k. 1. cs. 5. sz.; MOL P 623 X. k. 3. cs. 1–9. sz.; MOL P 623 X. kötet 2. cs. 19. sz. jelzet alatt találhatóak 1559–1850 évkörrel. A 609 csomó azonosíthatatlan.

⁶⁶ A levéltári signaturát vörös tintával vezették rá az iratokra.

⁶⁷ Az említett index valószínűleg nem maradt fenn, vagy esetleg el sem készült.

⁶⁸ Áldásy 1902. 307.

⁶⁹ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. 46.sz. 35–40. fol.

lajstromozás élvezett elsőbbséget. Ez utóbbiak előmozdítása érdekében Lajos gróf – testvéreivel egyetértve – 1852. november 10-én a levéltárnok segítésének céljából évi 600 forint fizetés és 200 forint lakbér kiutalása mellett Pláza Mátyást lajstromozónak nevezte ki.⁷⁰ Ugyanekkor kelteződött a részére adott munkautasítás is.⁷¹ Munkáját a levéltárnok irányításával napi hat órában volt köteles végezni a levéltári irodában. Nagy eredménynek számított, hogy a levéltáros távollétében a levéltár kulcsát is felvehette és a levéltár helyiségeibe beléphetett. A Frank - Pláza páros tevékenysége sem hozta meg azonban a várt eredményt. A korosodó Lajos gróf úgy halt meg 1855-ben, hogy a felügyeletére bízott levéltárat még nem láthatta a megálmódott rendben. Frank Márton a kettős hivatalt nem tudta egyenértékűen ellátni, ezért 1858. május 2-án benyújtotta a levéltárnoki hivatalról szóló felmondását. Indokait méltányolva, addigi munkáját megköszönve a család seniorává előlépett Pál gróf a lemondást május 6-án elfogadta.⁷² Egyúttal kérte őt, hogy tegyen javaslatot az új levéltárnok személyére, kineveztetése esetén pedig a hivatali teendőkkel ismertesse meg. 1858. május 6-án Sopronból írt levelében Pál értesítette Pláza Mátyást is, hogy e nappal lajstromozói állását megszüntette, fizetését azonban június végéig még folyósítja.⁷³

Pál és István gróf 1858 májusában, a Döblingben tartott tanácskozás alkalmával megegyeztek, hogy a levéltárnoki állást Paúr Ivánnak kínálják fel.⁷⁴ Az 1806. június 21-én Kismartonban született Paúr elődjéhez hasonlóan szintén ügyvéd volt, 1832–1842 között a herceg Esterházy család lékai és köszegi uradalmainak ügyészeként szolgált. A jogi pálya azonban nem kötötte le, jobban érdekelte az archeológia és a fegyvertörténet. Ügyvédi hivatalát feladva a Magyar Nemzeti Múzeum díjnoka lett, majd a Magyar Tudományos Akadémiára ment át, ahol megbízást kapott az érem- és levéltár kezelésére. Ezt a tisztségét viszont ténylegesen nem töltötte be. 1860. október 26-án Sopronban kelt, Pál grófnak írt levelében így vallott erről: *„Én midőn hazánk legnépszerűbb intézetének, a Magyar Akadémiának szolgálatától hálától átrezgett szívvel bucsut vettem, és ama fényes főuri magyar család szolgálatába átléptem, mely az isteni gondviselés által hivatva volt a legnagyobb Magyarot nemzeni, erős fogadást tettem magamnak, hogy kitelhető minden erőmet új hivatalomnak szenteljem.”*⁷⁵ Ugyancsak fent idézett levelében említette meg, hogy 1858. augusztus 21-én tett hivatali esküt⁷⁶ Gyöngyösapátiban (ma:

⁷⁰ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 29. fol.

⁷¹ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 27–28. fol.

⁷² MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 186–187. fol.

⁷³ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 190. fol.

⁷⁴ Bártfai Szabó 1911. 58.

⁷⁵ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 105. fol.

⁷⁶ „Alulírott a Méltóságos Gróf Széchényi Család Levél Tárnokának Kinevezettvén, a Következendő hivatalos Esküt irtam alá, annak szoros megtartására magamat Kötelezvén: Esküszöm az egy élő Istenre a Szent Háromságra, hogy Kezelésem alá bízandó családi Levél Tárt hiven meg fogom őrizni, munkálódásomban az előmbbe szabandó Utasítást pontosan megtartandom, és hivatalomat mint a hűség, mint a szorgalom szempontjából ugy folytatandom, a mint tőlem azt a Mgos család iránt szoros Kötelességem, és a becsületesség megkívánják.” MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 209. fol.

Gencsapáti, Vas megye). Nem neveztek ki mellé segéderőt és személyzetet. Paúr ennek ellenére fogadalmat tett, hogy egyedül, igen rövid idő alatt elvégzi a hátralévő rendezést és lajstromozást.⁷⁷ Meg is volt benne minden adottság ahhoz, hogy – jogi végzettsége ellenére – a polihisztor levéltáros legyen, s mint ilyentől a legszínvonalasabb archivisztikai levéltárosi munka is joggal elvárható lett volna tőle. Ugyanakkor Paúr elődeihez képest meglehetősen hosszú, mintegy három évtizednyi pályafutása alatt csak a I–VI. kötetekbe tartozó iratok rendezése és lajstromozása fejeződött be. Sajnálatos, hogy pontosan nem rekonstruálható az iratok rendezésének a sorrendje, és nem állapítható meg a ma is érvényes lajstromok készítőinek neve és készítésük időpontja sem, noha a levéltárosoknak az instrukciók alapján végzett munkájukról jegyzőkönyv formájában éves jelentést kellett készíteniük. „A családi levéltár jegyzőkönyvei”⁷⁸ cím alatt őrzött iratok azonban nem a várt adatokat tartalmazzák, hanem a Széchényi vagy rokon családok tagjainak és a különböző uradalmi és egyéb tisztviselőktől beérkezett megkeresésekre adott válaszokat, intézkedési javaslatokat rögzítik.

Paúr Iván 1888-ban meghalt, a Széchényi család pedig ezután már nem nevezett ki levéltárost. Több magyar arisztokrata család példáját követve, és talán takarékosági megfontolásoktól is vezetve, Széchényi Kálmán, Béla és Bertalan – Pál, István és Lajos grófok leszármazottai – 1895. december 10-én kelt levelükben⁷⁹ a biztonságos megőrzést, szakszerű kezelést és a kutatók számára hozzáférést garantáló Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel a családi levéltárat. A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályát képviselő Fejérfataky László 1896 márciusában⁸⁰ Sopronban vette át a 17 faládába csomagolt, I–VI. kötetbe rendezett iratanyagot, illetve ömlesztett és rendezetlen állapotban a VII–XII. kötetbe tartozó gazdasági és peres iratokat, az egyes családtagok személyi dokumentumait, kéziratait, levelezését, elavult lajstromokat stb. Az iratanyag ekkor a Múzeum ún. 32-es szobájából nyíló mellékteremben kapott helyet. Innen 1926-ban került át a Magyar Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületébe, ahol ma is eredeti rendjében található. A családi levéltárakban, a P szekcióban a 623 törzsszámot kapta. Terjedelme 60 iratfolyóméter (378 csomó, 195 kötet, 20 doboz), s az eredeti segédkönyvek, mutatók, illetve repertórium segítségével kutatható. A Mohács előtti gyűjteménybe 22 oklevél került át, a szintén kiemelt 100 térkép és 35 tervrajzot pedig az S és T szekciókban helyezték el.

⁷⁷ MOL P 623 I. kötet 14. sz. I cs. Szám nélkül 209. fol

⁷⁸ MOL P 623 VII. kötet 23. cs. 1–4. sz. 1833–1888.

⁷⁹ Széchényi 1933. 219.

⁸⁰ Széchényi 1933. 219.

Ma alapvetően két Széchenyi-kép él a magyar emberek gondolatvilágában. Az egyik a mitikus Széchenyi, a tévedhetetlen hős, aki mindent tudott és mindent előre tudott, és akit úgy kell követni, ahogy a hívő követi a szentet. Nem kétséges, hogy a modern szent kultuszának nagyon pozitív szerepe is lehet egyes közösségek életében és működésében. A másik kép a történelmi Széchenyi alakja – egy hús-vér emberé, aki az életnek – kedvenc költőjével, Berzsenyi Dániellel szólva – „megcsókolgatta rózsáját, megizzadta vaspályáját”, és aki ráadásul beteg is volt ugyan, ám betegségében is nagyszerű teljesítményre volt képes. Sokszor bizonyult gyarlónak, sokszor hibázott, ezek miatt gyakran – nemegyszer túlságosan is – ostorozta önmagát, ám egyben kivételes zseni is volt, a magyar polgári átalakulás első programadó egyénisége. Aligha vitatható, hogy egy ilyen történelmi alak sorsa is a legpozitívabb erkölcsi élményt keltheti abban, aki közelebről megismeri.

A kétféle Széchenyi-kép sokszor keveredik, már csak azért is, mert mindkettőnek van kultusza. Hiszen ha minden kultusz alapvetően vallásos szerkezetű is, ebből még nem következik, hogy a kultusz tárgyát csak a vallásos képzelet hozhatja létre. Ám mégis érdemi különbséget tehetünk a történelmi Széchenyi tisztelete és a mitikus Széchenyi kultusza között, ha közelebbről megvizsgáljuk a dicsőtés fontosabb tartalmi elemeinek minősítéseit. Hatékony fogalmi eszközöket kínál ehhez az a szempontrendszer, amelynek segítségével a neves német katolikus teológus és vallástörténész, Rudolf Otto ma már klasszikusnak számító alapműve, *A szent* lapjain a jelenség leglényegét jellemzi.² Otto a transzcendens erő megtapasztalásának alapvetően irracionális, ám mégis valóságos élményére a *numinózus* (*numen* = isteni erő megnyilvánulása) fogalmát ajánlja, amellyel a találkozás a hívő számára megvilágosító erejű. Amit lényegileg megtapasztal, az valamiképp a rettentő titok (*mysterium tremendum*) – a rettentő alatt nem rettetetést, hanem a felfoghatatlan nagyság megsejtésének metaforáját értve. Olyan erőről van szó, amelyben fenséges hatalom (*tremenda majestas*) van jelen, mellyel szemben a hívő kicsinek, szinte semminek érzi magát. Ám ez a kisebbség-érzés nem okoz elveszettséget, mert a numinózus jelenségből energia árad, ami aktivizálja az ember lelkét, „buzgóvá” teszi, jótettekre, normatív cselekvésre kényszeríti. Bámulásra, csodálatra készítő mivolta ugyanis egyben lenyűgözően vonzó (*fascinans*) hatást gyakorol a hívőre, belső vágyat ébreszt benne, hogy e kontrasztharmóniákon át valamiképp elsajátítsa, magáévá tegye a numinózusban rejlő örömet és gyönyörűséget, amelyek számára abszolút értéként jelennek meg.

Aki olvasta Arany János örökszép Széchenyi-búcsúztatóját, azonnal fölismeri, hogy az abban megrajzolt alak Rudolf Otto definíciójának szinte minden lényeges elemével rendelkezik. Bár a költő megjegyzi: „Nézd az erőt: hatása mily tömérdek / De ne imádj: a munka emberé / Szellem s anyag, honszeretet s önérdék / Mily biztosan lejt a közjő felé”³ – azért ahogy Isten küldöttét bemutatja, munkálkodását és a hozzá való viszonyt méltatja, a kép egyértelmű: soraiból a mitikus Széchenyi emberfölötti figurája magasodik fölének, méghozzá olyan varázslatosan gazdag nyelven és költői alakzatokban, amelyekkel a lángész poézise még tovább fokozza a misztérium eredeti hatását.

¹ A tanulmányt és e számunk néhány más írását Soltra E. Tamás: Széchenyi István naplója I–X. című öntött bronz érem sorozatának darabjaival illusztráljuk. A sorozat 1991-ben az Országos Érembiennálén elnyerte az Országos Széchenyi Emlékbizottság díját. Az alkotások a Soproni Múzeum képzőművészeti gyűjteményében találhatóak. (A Szerk.)

² Rudolf Otto: *A szent*. Az isteni eszmében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz. Bp. 2001. 259.

³ Arany János költeményei. Bp. 1983. 311.

Ha valakit közelebről érdekel e modern szent hagiográfiája, érdemes belelapoznia a *Nagyecenki füzetek* legújabb (6.) számába.⁴ Egyfelől beszélgetések sorakoznak benne olyan emberekkel, akik számára – ahogy előszavában Szabó Attila szerkesztő fogalmaz – fontos a Széchenyi-örökség. Gondolataik, történeteik közreadásával a fizikailag is szép kiállítású kötet gazdája ahhoz kívánt hozzájárulni, hogy „a Széchenyi-örökség egyre inkább a nemzeti önismeret és műveltség, a közgondolkodás részévé, alkotásokat teremtő, tetteket ösztönző hatóerővé váljon.”⁵ E célkitűzést őszintén osztom, hiszen magam is abban a kitüntetésben részesültem, hogy meghívást kaptam a kötet szereplői közé.

Másfelől azonban e kis kötet – mondhatni akaratlanul – mindenképpen több néhány interjú érdekes sorozatánál. Erről a többről pedig talán érdemes egy kicsit eltöprengeni. Az olvasónak hamar föltűnhet, hogy a beszélgetések nem egyneműek, ami persze természetes: a sokszínűség szellemileg inspiráló, irodalmilag szórakoztató. A szerkesztő is utal erre, megemlítve, hogy az interjúalanyok „[t]ársadalmi helyzetüknek, érdeklődésüknek és hivatásuknak megfelelően más és más oldalról közelítenek Széchenyihez.”⁶ Ez olyannyira így van, hogy a mitikus Széchenyiről szóló vallomások egyik legérdekesebb darabját is tartalmazza a könyv: Eperjes Károly – a méltán népszerű Jászai- és Kossuth-díjas színész – előadását, amelyet egy zirci rendezvényen mondott el 2010 áprilisában.

Eperjes a mitikus Széchenyi elkötelezett híve, sőt, több ennél – ahogy érzéseiről, gondolatairól őszintén, friss fogalmazásban, megnyerően beszél, szavaiból sajátos, agitatív erő árad. Előadásában meg akar győzni valamiről, tulajdonképpen ígét hirdet, missziót teljesít. Nemcsak híve, de térítő papja is a mitikus Széchenyi kultuszának. És nemcsak metaforikus értelemben, hanem szó szerint kimondja, hogy „szentnek” tartja őt: „[h]iszem hogy majd eljön az idő, amikor elindulhat az ő kanonizálása.”⁷ Mondanivalója, érvei, gondolatfűzérei olyan gazdag választékban tárják elénk e jelenség majd minden fontos elemét, hogy segítségével fölvázolhatjuk „korunk szentjének” legjellemzőbb arcvonásait. De arra is alkalmas „prédikációja”, hogy a jelenségben rejlő egyes problematikus mozzanatokra is fölhívjuk a figyelmet.

Missziója során ugyanis Széchenyi „papja” nem szorítkozik kizárólag annak a szubjektív élményvilágnak a megvallására, amely őt a „kiválasztott” követőjévé tette. Bár többször megjegyzi, hogy nem történész, mégis vitába száll a kérdés kutatóival, és – hol kinyilatkoztatásszerű állításokkal, hol rövid elbeszélésekkel – beleereszkedik az egykori történeti valóság egyes jeleneteinek konkrét

⁴ Széchenyi büvkörében. Csorba László, Eperjes Károly, Szigethy Gábor, Fenyő Ervin, Körmendy Kinga, Koller Sándor, Horváth Sándor, Kocsis Sándor vallomásai. Szerkesztette Szabó Attila. Nagyecenki Füzetek 6. szám. Nagyecen, 2010. Simon Péter kiadó, 129.

⁵ Széchenyi büvkörében i. m. 7.

⁶ Uo.

⁷ Széchenyi büvkörében i. m. 29.

bemutatásába, vitatásába. Ezáltal azonban egy egészen különös beszédhelyzet keletkezik: a hívő szubjektív monológja – melynek világnézeti tartalma, mint minden egyéni meggyőződés, tiszteletre méltó és semmiféle kritika tárgya nem lehet – összekeveredik egy szaktudomány művelésének szabályrendszerével, amelynek lényege az éppen érvényes tudományos paradigma szerinti módszerekkel a források vizsgálata és ennek alapján álláspontok megfogalmazása, illetve szakszerű vitatása. Eperjes monológja tehát kommunikációs szempontból igazi abszurditást hozott létre: összekeverte az igehirdetést és a tudományos vitát, miközben a modern európai szellemi élet egyik nagy vívmánya, hogy e műfajokat immár jó háromszáz éve elválasztjuk egymástól.

Meglepő, de úgy látszik, hogy a művész – aki színészként természetesen a kommunikáció nagymestere – valójában nincs tudatában ennek az ellentmondásnak. Ezt valószínűsíti az a kommentár, amivel előadásában Kosáry Domokossal folytatott vitáját földézte. A Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke, a neves történész professzor a színész nyilatkozatait olvasva, azt üzenté neki a *Heti Világgazdaság* hasábjain: „ahelyett, hogy történelemfilozófiával foglalkozna, jobban tenné, ha maradna a kaptafánál.” Eperjes azonban önérzettel vágott vissza: „[...] Önnek, mint történésznek, tudnia kellene, hogy mint minden tudomány, a történelemtudomány is két nagy ágra oszlik. Az igaz és a valós történelemre. És az igaz történelem csak Krisztus feltámadásával szemlélhető. Pont! Na, ezt leközltek az utolsó oldalon. Azóta sem válaszoltak. Senki.”⁸

A fentiekből természetesen világos, miért nem válaszolt Kosáry akadémikus: azért, mert – mint említettük – a modern korban a társasági illemhez tartozik, hogy a világnézeti véleményt tiszteletben tartjuk, nem vitatjuk. Amiként persze az is ide tartozik, hogy nem keverjük össze a szakmi vitával. A művész vallomása a keresztény hívő szempontjából talán érthető, de szakmai szempontból minden párbeszéd vége, hiszen aligha várható el, hogy a földgolyó majd ötmilliárd nem keresztény lakója kizárólag Krisztus feltámadásán keresztül tekintszen az igaz történelemre. A színész tehát kissé visszaélt azzal a helyzettel, hogy manapság már nem folytatunk nyilvános hitvitákat – nyilatkozata emiatt a HVG oldalán kommunikációs zavart okozott, amivel nem megnyerte, hanem csupán elvágta a vitát.

⁸ Széchenyi büvkörében i. m. 21.

Soltra E. Tamás: Széchenyi István naplója III. (1991)
(Bolodár Zoltán felvétele)

Ha most innen nézve pörgetjük át újra a *Nagyecenki füzetek* 6. kötetét, a hasonló helyzet szembeszökő: megint az történik, hogy ugyanabban a nyilvános térben, ugyanabban a kommunikációs helyzetben keveredik össze két minőségileg eltérő beszédmód, két alapjában különböző szövegtípus. De miért is baj egymás mellé tenni a tudományos szöveget és a missziós igehirdetést – kérdezhet vissza a szerkesztő –, ha egyszer az is volt a cél, hogy a kötet megmutassa, milyen sokféle gondolkodásmódot, megközelítést, szempontot és véleményt vonz magához ellenállhatatlanul a nagy Széchenyi bűvköre? Azért, mert a mitikus Széchenyi követői megnyilatkozásaikban nem szorítkoznak a témával kapcsolatos belső, lelki érzéseik megvallására, vagyis nem maradnak meg a klasszikus lelkeségi irodalom területén. Lépten-nyomon a „szent” egykori élettörténetének, a vele kapcsolatos események történeti rekonstrukciójának konkrét részleteiről is deklarálják álláspontjukat – ám mivel ez szakmai kérdés, amelyet tudományos szempontok alapján lehet és kell elbírálni, így el kellene választani a világnézeti vallomástól. A mitikus Széchenyi követője persze, mint látjuk, nincs tudatában annak, hogy elköveti ezt a „hibát”, mert ő a maga hitében rejlő sajátos üzenet, az „euangelion” szoros részének tekinti a tényekkel kapcsolatos hitét is. Ám a kötet szerkesztőjének tisztában kellene lennie azzal, hogy akik a kiadványt forgatják, úgy vélhetik majd, hogy a mitikus Széchenyiről szóló kultikus vallomásban éppen olyan történeti hitelességű tényekről értesülnek, mint a filológusok,

történészek, könyvtárosok szakmai szövegeiből. Márpedig ez nem így van – így őket ez a sajátos kommunikációs zavar – mondjuk ki nyíltan – kissé bizony becsapja.

A kötet szerkesztője tehát mindenkit, aki a fenti problémáról szólni akar, egy kissé Kosáry akadémikus egykori vitapozíciójába szorítja bele. Ám úgy vélem, mégis néhány ponton érdemes fölhívni a figyelmet azokra a problémákra, amelyek túlmutatnak önmagukon és fontos összetevői a mitikus és a történelmi Széchenyiről folyó párbeszédnek. E megjegyzéseknek természetesen semmi közük a világnézeti állásfoglaláshoz. A legmesszebbmenőkig tiszteltem azt a frissen lobogó lelkesedést, ahogyan Eperjes Károly „az élet örömét a feltámadás örömével párosítva” megvallja hitét. Felejthetetlen élményeim közé tartozik az a beszélgetésünk, amikor egy régi nyári éjjelen a római Regina Margherita Kórház elsősegély részlegének folyosóján arra vártunk, hogy a színész talpába fúródó tengeri sünn-tüskéket az orvos eltávolítsa, és ő lefegyverző közvetlenséggel és természetes költőiséggel beszélt a hit kegyelméről, ami tékozló ifjúsága után végre rádöbentette arra, merre is vezet az út, az igazság és az élet.

A prédikációban nem lehet egy állítást tizenöt lábjegyzettel körbetámogatni – frappánsan, röviden kell fogalmazni, és közben bátran támaszkodni a hallgatóságban már meglévő előzetes véleményekre, meggyőződésekre, netán előítéletekre, amelyeket az előadó jól ismer. Nos, alább lesz róla szó, mi annak a történelmi oka, hogy egy Széchenyi-előadás közönsége körében milyen mértékben lehet Kossuth Lajos életművét, tetteit, szavait, gondolatait kritizálni. Vegyük példaként Eperjes előadásából a következő rövid részletet:

„Mit mondott Kossuth? *Fegyverkezni, elszakadni!*

Mit mondott Széchenyi? *Ne hallgassatok rá, az ördög szól belőle!*

Ott indult el Trianon! Mit mondott Széchenyi? *Ha mi elszakadunk a császártól, akkor a peremnépek meg tőlünk akarnak majd elszakadni.* Be is következett.”⁹

Bár itt nyilvánvalóan nem szó szerinti idézetekről van szó, hanem a beszélő mintegy összegzi a történelmi szereplők álláspontjának leglényegét, ám ezt sajnos nem hitelesen teszi: alapvető történelmi tények mondanak ellent e beállításnak. Kezdjük azon, hogy nem volt épelméjű politikus a reformkori Magyarországon, aki a Habsburgoktól el akart volna szakadni. Mindenki tudta jól, hogy a magyarság a szláv és a germán népek tömbjei közé van beszorítva, ezért nélkülözhetetlen számára a Monarchia védőernyője. A Habsburgok államának létét a nagyhatalmak egyébként is az európai hatalmi egyensúly nélkülözhetetlen részének tekintették. Csupán a szabadságharc eseményei, a téli hadjárat és az 1849. márciusi ún. olmützi alkotmány, amely fölszámolta a magyar különállást, alapozta meg sokakban (köztük Kossuthban is) a fölismerést: erre a védőernyőszerepre Ausztria immár nem alkalmas. Túl gyenge, főként azért, mert elzárja a határai között élő népek nemzeti fejlődését (miáltal nem riasztja, hanem éppen

⁹ Széchenyi büvkörében i. m. 27.

hogy vonzza a nagyhatalmi beavatkozást). A megoldás – amiként azt tervezeteikben a forradalmi emigrációk az 1850-es évek elején kidolgozták – a felbomló-felbomlasztandó birodalom területén élő, Duna-menti kis népek valamilyen (minimálisan katonai-védelmi) együttműködése lehet, amely egyben az európai egyensúly rendszerében is betöltheti Ausztria átmenetileg üresen maradó helyét.

1848 nyarán tehát egyszerűen nem létezett olyan ellentét, miszerint Kossuth el akart volna szakadni Ausztriától, Széchenyi pedig nem. Azt pedig, hogy mi lett volna Széchenyi álláspontja 1849 tavaszán (az olműtzi oktrojált alkotmány ismeretében), nem tudhatja senki, hiszen már 1848 szeptemberében Döblingbe került. A nemzetiségi követeléseknek meg végképp semmi közük nem volt a nem létező ellentéthez: a Délvidéken és Erdélyben már régen tombolt a polgárháború, amikor a magyar országgyűlés még mindig azzal kísérletezett, hogy békeküldöttséget menesszen Windischgraetz fővezérhez. És hogyan köthető Trianon a 48-as nemzetiségi mozgalmakhoz, amikor a Habsburg Birodalomnak és a kiegyezéses Magyarországnak az I. világháborúig még további teljes fél évszázada(!) volt arra, hogy ha akarta volna, a helyzetükön javítson, nemzeti követeléseiket mérsékelje, netán kielégítse, megoldja – és így eleve elejét vegye bármilyen elszakadási törekvésnek? Ha mindezekbe belegondolunk, a Kossuthtal szembeni fenti kritika – mivel az egész korabeli valóság beállítása téves, nem létezik – egyszerűen szétfoszlik, eltűnik, megsemmisül.

Eperjes igazi színész, aki jól ismeri a történetmondás erejét. Valóban, a deklarált igazságnál sokszor meggyőzőbb az elbeszélés, amelynek belső logikája szinte észrevétlenül, ám roppant hatékonyan vezeti rá a hallgatót-olvasót a közölni kívánt igazságra. Előadásának egyik legszuggesztívebb részlete, amikor elmeséli egy öreg szerzetes-professzor leckéjét a Gellérthegy tetejéről a városra alátekintő kisdíákoknak. A pergő ritmusban, szinte kalapácsütés-szerűen, az ismétlés erejével bevésődő szöveg szerint bárhová kalandozik a tekintet – Lánchíd, Duna, Akadémia, gőzhajó, vasút, lóversenypálya, gyárak, hengermalom, múzeum, könyvtár – a fiatalok mindenütt Széchenyi, illetve a Széchenyi család máig eleven, köztünk ható, az országot gyarapító alkotásaival találkoznak. Majd következik a csattanó. *„Na, srácok, ez meg itt micsoda? Pénzérme. Ki van rajta? Kossuth Lajos. Úgy van! Na, srácok, ezt a pénzermét megkapja az, aki megmondja, hogy ő mit hagyott hátra. (Hosszú csönd.) Nem mindegy, hogy a hazából élek, vagy a hazáért élek.”*¹⁰

Valóban izgalmas szellemi kaland fölfejtünk, mi minden találkozik össze ebben a rövid szövegben. A felszín majdhogynem egy posztmodern regény jól ismert idézési láncolata a kézirat kéziratának kéziratáról. Itt sem a színész saját szellemi leleményét halljuk, mert a történetet ő a tihanyi apátság perjeljétől vette át – aki azonban szintén nem saját élményét mondta el, hanem egy másik, nem

¹⁰ Széchenyi bűvkörében i. m. 24.

történelem-szakos kollégájáról meséli mindezt. Bevallom, amikor leültem a számítógéphez, hogy e sorokat megfogalmazzam, egy pillanatra arra gondoltam, megkérdezem Korzenszky Richárdot, vajon ő is úgy emlékszik-e vissza milderre, ahogy Eperjes Károly? Róla ugyanis joggal föltételezhetem, hogy – ha másért nem, hát annak a Rónay Jácintnak a rendtársaként, aki nemzetőr papként a megtorlás elől emigrációba kényszerült, és nagyszerű tudósként nemcsak a lélektan úttörője és a darwinizmus első hazai népszerűsítője lett, hanem Kossuth gyermekeinek londoni tanítója is – pontosan tudja, mit is alkotott Kossuth Lajos a magyar történelemben. De mégsem írtam neki, mert rájöttem, hogy Eperjes szövegének hatásmechanizmusa szempontjából – amiről itt szó van – valójában mindegy, hogy csak költői túlzás volt-e a bencésekre hivatkozás, vagy valóban így adták át a történetet szájról szájra.

Ami a Gellérthegy tetején lejátszódott, nem pusztán az iskolai történelemoktatás csődjének tekinthető. Mondhatni, objektívebb oka is volt annak, hogy mindez bekövetkezhetett. A tanár, aki a történetben szerepel, nyilván még a két világháború között szerezte ismereteit, amikor a reformkor és a magyar polgárosodás történetéről jelentősen kevesebbet tudott a historiográfia, mint manapság. Emellett nem csupán Széchenyi személyének és művének rendkívül erőteljes, állami eszközökkel messzemenően támogatott kultusza érvényesült akkoriban, de kiemelkedő koponyák írtak mélyenszántó gondolatokat arról, hogy a magyar nemzet ezredéves nagy kérdései miképp jelennek meg Széchenyi és Kossuth ellentétében. Mára azonban ez a kép jelentősen átalakult. Immár nincs vita a történettudományban arról, hogy a hazai polgári átalakulás döntő áttörése 1848-ban következett be – ezt sajátos módon igazolja vissza március 15. jelentőségének meggyökeresedése a nemzeti közérzetben. Az ezt megalapozó reformkort sem egyetlen ember, hanem egy egész nemzedék közös művének látjuk, amelyből négy nagyszerű egyéniség emelkedik ki: Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc és Kossuth Lajos. 1848-ban pedig még hozzájuk társult Batthyány Lajos alakja is. És nincs vita arról sem, mi volt az a legalapvetőbb intézkedés, a döntések legfontosabbika, amely gerincét törte az embernyomorító feudális rendszernek és megnyitotta a szabad, polgári nemzet kialakulásának nagy lehetőségét. Nem az infrastrukturális és civilizatórikus kezdeményezések, amelyeket oly lelkesülten sulykolt Eperjes-bencés professzor úr a tágra nyílt szemű nebulók lelkébe a Citadella lábánál! Bizony nem. Hanem valami más – ami azonban valamiképp kihullott mára a közgondolkodásból: a jobbagyfelszabadítás. Az, amelyért már a reformkorban is az elvek, majd 1848-ban a tettek mezején Kossuth Lajos tette a legtöbbet.

Mi lehet ennek az elképesztő aránytévésztesnek az oka? Hiszen azonnal világos, hogy a Széchenyi zsenijét megillető tiszteletből az égvilágon semmit nem von le, ha elismerjük Kossuth szintén korszakos érdemeit. Túllépve a történet szereplőinek szubjektív horizontján, van egy sajátos jelenség, amely belejátszik a

kollektív emlékezet alakításába és képes megváltoztatni a múltbeli események jelenkori értékelését. A nyelv használatában közismert az a helyzet, hogy az élet változása szükségképpen folyamatosan átalakítja, átírja egy-egy szó helyét, sőt értelmét – előfordul, hogy a kifejezés elsüllyed a jelenséggel együtt, amelyet megjelölt, de az is lehet, hogy tovább él, csak változott jelentéssel használjuk. Nos, valami hasonló történik a jobbágyszabadság kifejezéssel is. Immár több mint másfél évszázada megszűnt a jobbágyszabadság Magyarországon – és hiába értjük, mit is jelent maga a szó, egykori súlya, nehézkedése, irtózata, iszonyata, aurája, holdudvara, asszociációs mezeje lassan enyészetnek indul. Nem váltja már ki azt a hatást, mint egykor, mert régen meghaladta, túlhaladta az élet. Annyira evidens ma már, hogy régóta nincs jobbágyszabadság, hogy lassan elfelejtjük értékelni azt, amikor megszűntették. A diákok még értik, hogy maga a szó mit jelent – de az érzelmeiket nem mozgatja meg. Amikor ma valaki szabad polgárként, öntudatos magyarként szól, cselekszik, nincs benne az agyában, a műveltségében, hogy ezt bizony igen jelentős részben Kossuth Lajosnak köszönheti – amiként viszont például a Lánchídon sétálva azért eszébe juthat a zseniális gróf teljesítménye. Elfelejtettük, mit jelent ez a kifejezés – és persze nagyon jó, hogy elfelejtettük, mert rémes, gonosz, emberellenes népnúzással volt egykor kapcsolatos.

A mai nemzedék igazából akkor döbben rá, hogy mit jelentett a jobbágyszabadság, akkor érti meg ennek egykor valóban korszakos jelentőségét, ha azon kezd el töprengeni, hogy 1848 nyarától – az európai forradalmak között egyedül minálunk – vajon miért is özönlöttek ezrével, tízezérek a honvédszászlók alá az önkéntesek? Nos, nem a központi sugaras vasútertvért, az Al-Duna szabályozásáért vagy a selyemhernyó-tenyésztés népszerűsítéséért – hanem hogy megvédjék a tavaszi forradalmi vívmányokat, a jogegyenlőséget és hogy a nép ne süllyedjen vissza a robot és a deres világába... Ma még él a kollektív emlékezetnek az a hagyománya, amely csalhatatlan bizonyossággal tudta és megőrizte, hogy mindezt a szegény, adózó nép legelsősorban Kossuthnak köszönhetette: a magyar népdal. A szabadságharc korszakának népzeneje nem véletlenül fonta dalok százaiba épp az ő nevét. Tisztelet, becsület, de igazság is: Széchenyiről nem szólnak népdalok. Nincs ezzel persze semmi baj – csak ne tévesszük szem elől az arányokat. Ha mindezt végiggondoljuk, akkor a bencés diákok történetének úgy kellett volna véget érnie, hogy a gyerekek egymást túllicítálva kiabálják: „A jobbágyok felszabadítását, az egyenjogú polgárok szabad magyar nemzetének kialakítását köszönhetjük elsősorban Kossuth Lajosnak! Kérjük a pénzermét, kedves Tanár úr!” És együtt rázendítenek a dalra: „Esik eső karikára...”

Ehelyett azonban, mint emlékszünk rá, egészen másként hangzik a gellérthegyi történet befejező mondata: „*Nem mindegy, hogy a hazából élek, vagy a hazáért élek.*” A kontextusból nyilvánvaló, hogy ezt a végtelenül súlyos erkölcsi vádat Kossuthra kell érteni. Az utóbbi ugyanis, aki a *hazáért* él, nyilván maga

Széchenyi, az önzetlen hazafi, a legmagasabb morális elvek elkötelezettje - az előbbi pedig, aki tehát a *hazából* él, eszerint Kossuth, egy sehonnai, bitang ember, aki úgymond csak élösködik honfitársain és a haza ügyén. Igazi rejtély mármost, hogy egy Kossuth-díjas színész, aki nyilvánvalóan komolyan veszi a keresztény hagyomány erkölcsi kötelezettségeit, hogyan fogalmazhat meg ilyen súlyos vádat egy olyan emberrel szemben, akiről mintha még azt sem tudná, amiről a népdalok százai mesélnek? Vagy vajon föltehetjük a művésztől, hogy kétségbe vonná a magyar népdalokban - mint valamiféle kollektív népi bölcsességben - megnyilvánuló történeti ítélet érvényességét? Föltehető, hogy milliók és milliók tévedtek, és e tévedésért mentek a csatamezőre meghalni, majd évtizedeken át fokozódó, kultikus tiszteletben részesítették azt, aki ezt netán nem érdemelte meg? Ha valaki képes ilyet feltételezni, azonnal érdemes megfogadnia Kosáry akadémikus jó tanácsát...

De lépünk tovább: kézenfekvő arra gondolni, hogy a színész nézeteire akaratlanul is hatással lehetett az a szellemi világ, amelyben felnőtt. Így érdemes föl hívni a figyelmet azokra a fordulatokra, amelyeken az utóbbi fél évszázad során a Széchenyi - Kossuth vita keresztülment. A II. világháború után szovjet segítséggel hatalomra kerülő kommunista csoport fölismerte azt, hogy a szimbolikus politika szintjén múltat kell magának találnia, vagyis törekvéseinek szerves helyet kell keresnie a magyar történelmi hagyományban. A jól megválasztott múltnak ugyanis azt kellett sugallnia, hogy képviselőjének hatalomra kerülése nem idegen fegyverek erőszakos műve, hanem történelmi szükségszerűség volt. Széchenyi nem jöhetett szóba, részben a gyűlölt Horthy-korszakban kialakult kultusza miatt, de amiatt sem, mert a „munkások és parasztok államának” hogyan is lehetne egy arisztokrata a politikai példaképe? Így a Moszkvából hazatérő kommunisták inkább Kossuthot választották, pedig vele is voltak súlyos „bajok”: egyfelől nem volt elég „osztályharcos”, másfelől a függetlenségért folytatott küzdelemmel is kínosan összeforrt a neve. Kossuth személyének kisajátítása így durva történelemhamisítással járt együtt. Ennek során persze Széchenyi alakját is meg kellett hamisítani, hiszen ellenpontként belőle sötét hazaárulót kellett csinálni.

A manipuláció azonban nem tudta tönkretenni Kossuth valódi örökségét: 1956-nak vezérlő csillaga lett a függetlenségért harcoló, demokratikus gondolkodású államférfi. Őt tekintette Nagy Imre is politikai példaképének. A forradalom leverése után így megpecsételődött Kossuth sorsa: az új rezsim sem Rákosiék „hamis”, sem Nagy Imre „igaz” Kossuthját nem használhatta fel múltkereső céljaira. Új hősöket kellett találnia. Így került a képbe ismét Széchenyi, akiről 1960-ban, halálának centenáriusán engedélyezték a megemlékezést. Történész körökben ekkor már föléledt az igény - ebben élen járt az MTA Történettudományi Intézete -, hogy újra foglalkozni lehessen Széchenyi életművével. A pártközpontban pedig ráeszméltek arra, hogy Széchenyi megünneplésével két legyet is üthetnek egy csapásra. Egyfelől kapóra jött a gróf

bírálat az úgymond meggondolatlan, „rossz forradalmár” Kossuth ellen. Másfelől pedig újra aktuális lett a „magyar civilizátor” mítosza. Mint tudjuk, a levert forradalomra adott reakcióként elindult a kádárista kísérlet egy „élhetőbb” szocializmus kialakítása érdekében. Ebben a helyzetben a hatalom jól használhatott egy olyan történelmi személyiséget, aki egykor azt mondta: ne foglalkozzunk azzal, hogy egy nagy birodalomba tartozunk – törődünk csak a magunk háza tájával, itt csináljunk korlátozott modernizációt, jobb életkörülményeket, stb. Azt hiszem, nem túl nehéz kitalálni, kire kellett emlékeztetnie ennek az „új” Széchenyinek. 1960-ban tehát újra tarthattak akadémiai megemlékezést a gróf haláláról, könyvek jelenhettek meg róla, megkezdődött „politikai” rehabilitációja. Ez az új Széchenyi-kultusz azután végigkísérte az egész Kádár-korszakot. Ebbe például jól illeszkedett az is, hogy az új gazdasági mechanizmus propagandájában is megjelent a reformer Széchenyi alakja.

A hatvanas években már alkotó ereje teljében lévő történészgeneráció fölismerte, hogy a politika oldaláról megnyílt egy lehetőség, és azt gondolták, hogy ha Széchenyit ebben a szerepkörben mutatják be, az valamiképp ideológiailag erősíti a Moszkvától független magyar „út” esélyét, és így áttételesen az egész magyar társadalom jobb élet-lehetőségeit szolgálja. Sőt, Széchenyi itt egy még szélesebb összefüggésbe is beleilleszkedett: ekkoriban indult meg a Habsburg Birodalom, a kiegyezés és a dualista rendszer átértékelése. Az ötvenes években Deák művét még az imperialistákkal kötött sötét alkuként ábrázolták. A gazdaságtörténeti kutatások új eredményeinek figyelembevételére azonban megalapozta a kiigazítást: immár azt hangsúlyozták, hogy az alkukötés mélyebb összefüggések felismeréséből fakadt, és valójában 1848 követeléseiből csak annyi volt reálisan elérhető, amennyi 1867-ben megvalósult. Ez megint csak kapóra jött a pártközpont illetékeseinek: azt sugallta, hogy Magyarország nem önmagában modernizálódik, hanem egy nagyobb egység részeként. Ezt pedig lehetett úgy is érteni, hogy a nagyobb egység a KGST és a szovjet birodalom, amelybe beletartozunk. A történészek tehát jóhiszeműen úgy érezhették, hogy ha azt bizonyítják, milyen kiváló esélyei és eredményei voltak a magyar modernizációnak a Habsburg Birodalmon belül, és milyen nagyszerű volt Széchenyi koncepciója, aki nem akart ütközni Béccsel, azzal a kádári Magyarországon élők esélyeit is javítják: lám, nem konfrontálódunk Moszkvával, és mégis elviselhetőbb világban élünk, mint a többi szocialista ország lakói.

Ez a lendület persze olykor kissé „meghegyezte” a tollat. Nem kétséges, hogy Széchenyinek és Kossuthnak rengeteg vitája volt egymással és nagyon nem szerették egymást. De ezt a vitát a történészek és közírók egy része tovább élte, érzelmileg is túlszínezte, sokakra rákényszerítve a döntést: csak úgy lehet az egyiket elismerni, ha ugyanakkor gyűlöli a másikat. Ez pedig nyilván nagyon jól

jött azoknak, akik az 56-tal azonosított Kossuthot háttérbe akarták szorítani a magyar közgondolkodásban. Nos, Eperjes Károly vallomásának Kossuthtal foglalkozó részeinél az jut eszembe, sejtí-e vajon, hogy amikor imádott Széchenyijének vitaellenfelét bántja, valamiképp még mindig a rég letűnt pártközpont manipulatív akaratát hajtja végre...?

Összegezve a Kossuth alakjával kapcsolatos mozzanatokot, nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy a Széchenyi-hagiográfia spontán alakításakor rendre ő kapja a logikailag és irodalmilag nélkülözhetetlen ellenpólus, a mindenkori „rossz”, „démoni”, „ördögi” stb. szerepkört, ami nélkül a szent élete elképzelhetetlen, csodája felfoghatatlan, hatása megrajzolhatatlan lenne.¹¹ És itt megint drámaian ütközik a mítoszképzés igénye a történeti forrásokból kirajzolódó képpel. Egyfelől azért, mert a két politikus egykori tényleges ellentéte, vitája valójában nem írható le hitelesen a „szent” és a „gonosz” örök küzdelmének kategóriáival. Másfelől pedig azért, mert – mint az előbb láttuk – akár morális kényszernek is tekinthetjük a Kossuthtal szembeni túlzások, bántások, igazságtalanságok jóvátételének kötelezettségét. Van erre nagyszerű előkép a 48-as történetírásban is, hiszen 1848/49 hadtörténeti irodalmának komoly gazdagodását az utóbbi évtizedekben az írástudók imponáló felelősségvállalása kísérte: mára a nyilvánosságban teljesen képviselhetetlenné vált az a vád, mintha Görgei Artúr tábornok valóban politikai árulója lett volna a szabadságharc törekvéseinek. Ugyanígy kellene erkölcsi lehetlenséggé válnia annak a szemléletnek is, amely Széchenyi nagyságát csak Kossuth igazságtalan alábecsülésére tudja alapozni. Ám ezzel az erkölcsi igénnyel a mitikus Széchenyi-szemkép Kossuthot spontán módon démonizáló reflexe sajnos élesen ellentétes.

Van a történelmi Széchenyi életrajzának két olyan neuralgikus pontja, amellyel a mitikus Széchenyi hívei nemigen tudnak mit kezdeni: a betegség és az öngyilkosság problémája. Hogyan néz szembe velük Eperjes missziós prédikációja? Gondolatmenete így hangzik: „Gróf Széchenyi István nem volt bolond. Idegösszeroppanása volt. Ha elfogadom ok-okozat ezt az állítást, hogy gróf Széchenyi István bolond és öngyilkos, akkor milyen lehet a többi? Akkor ez egy öngyilkos, halálra ítélt nemzet.”¹² Az itt követett logika tisztán spekulatív: azon a (teljességgel bizonyítatlan) előfeltevésen alapszik, hogy Széchenyi személye és sorsa mágikus módon az egész magyar nemzet állapotának valamiféle lényegi reprezentánsa. A következtetés szerkezete ennek megfelelően fordított: mivel nem fogadhatjuk el, hogy az egész magyar nemzet öngyilkos és halálra van ítéelve, ezért nem lehetett ilyen Széchenyi sem.

¹¹ A szent potenciájának kellően szemléletes ábrázolásához van szükség a gonoszra, vö. Peter Brown: A szentkultusz. Bp. 1993. 139–143.

¹² Széchenyi bűvkörében i. m. 24.

Soltra E. Tamás: Széchenyi István naplója V. (1991)
(Bolodár Zoltán felvétele)

Ez a fajta gondolkodás, nem kétséges, valamiféle racionalitásként is felfogható (a „hit logikája”), és így van előképe a keresztény hagyományban – a művész bizonyára örömmel veszi, ha érvelését Pál apostolével állítom párhuzamba. A *korinthusiakhoz írt első levélben* szerepel az a híres passzus, miszerint „Ha azért Krisztusról hirdtetik, hogy a halottak közül föltámadott, mimódon mondják némelyek ti köztetek, hogy nincsen halottak feltámadása? Mert ha nincsen halottak feltámadása, akkor Krisztus sem támadott föl. [...] Ha pedig a Krisztus fel nem támadott, hiábavaló a ti hitetek: még bűneitekben vagytok. A kik a Krisztusban elaludtak, azok is elvesztek tehát. Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk.”¹³

Azonnal világos a párhuzam: itt is ugyanezzel a sajátos, „visszaható” logikával találkozunk. Mivel nem akarjuk, hogy a hitünk hiábavaló legyen, ezért kell hinnünk Krisztus feltámadásában. Ám ami pszichológiailag működik egy két évezredes tradícióban, problematikussá válik egy modern kori esemény értelmezése kapcsán. A jelenben kifejtett akaratunkról ugyanis nehéz elhinnünk, hogy tényt teremt a lezárt múltban. A hithirdetés nyelve, logikája, beszédmódja

¹³ 1 Kor 15, 12-14., 17-19., ld. Új Testamentom azaz: a mi urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. [Hely, év nélkül.] Bibliatársulat. 185.

ismét kibékíthetetlenül összeütközik a történeti rekonstrukció elemi szakmai szabályaival.

A fentebbi idézet a betegség problémájára is tartalmaz állítást: a grófnak Eperjes szerint idegösszeroppanása volt. „Én ugyanis idegösszeroppanást játszottam, nem bolondot. Mert ha az idegösszeroppanásosnak helyreáll a központ, virulens lesz. És én virulens Széchenyivel fejeztem be a művet! [...] Tehát nem volt bolond.”¹⁴

Ténynek tekinthető, hogy napjainkban a közvélemény általános tájékozottsága bizonyos orvosi területeken rendkívül alacsony, egyszerűen azért, mert a mindennapi életben viszonylag ritkán találkozunk vele. Ide tartozik a pszichiátria tudománya is. A szélsőséges esetekben persze természetesnek tekinti mindenki, hogy például különösen durva bűncselekmények elkövetésekor a bíróság elmeorvosi vizsgálatot rendel el. De ezen túl az ismerethiány oly mértékű, hogy a közvélemény például azzal az elemi ténnyel sincs tisztában, hogy a közbeszédben a pszichiátriai jelenségekre használt kifejezések nem azonosak a szakma saját nyelvhasználatával. A mindennapi beszédben különbséget teszünk a „lelki betegség” és az „elmebetegség” fogalmai között, az előbbit valami enyhébb dolognak képzelve, és csupán az utóbbihoz társítva a „bolondság” klasszikus jellemzőit. Ennek a megkülönböztetésnek azonban orvosilag nincs értelme: az emberi szervezetben ugyanaz a „mechanizmus” felel mind az idegrendszer, mind az agyi tevékenység működéséért, így ezek zavarait is csak együtt lehet értelmezni, vizsgálni.

Közismert laikus elnevezés a lelki problémák traumatikus jelentkezésének megjelölésére az „idegösszeomlás”, „idegösszeroppanás” kifejezés. Ám az orvosi szaknyelvben ez sem létezik: a szakember inkább krízisekről, válsághelyzetekről beszél. Azon két kijelentés között, hogy valakinek „idegösszeomlása van”, vagy „kitört rajta az elmebetegség”, orvosi értelemben nincs semmi különbség. A mindennapi nyelv azonban nagyon is éles határvonalat húz közöttük: idegi problémája ugyebár bárkinek lehet (főleg a mai világban!), ám elmebeli problémája csak keveseknek van, mert az köznyelvünkben – és így közgondolkodásunkban – a „megbolondulás”, vagyis a téveszmék, alaptalan kényszerképzetek, a zavart és logikátlan viselkedés szinonimája. Vagyis röviden: elmebetegnek csak a skizofrén beteget tekintik, míg a mánia, depresszió, hisztéria, melankólia kórképeit a lelki betegség kategóriájába sorolják, és így kivonják a klasszikus „bolond” minősítése, bélyege alól.

Mindezt Széchenyi betegségére vonatkoztatva, ma az a kutatók többségének egyértelmű álláspontja, hogy a gróf – közelebbről egyelőre meg nem határozható diagnózis szerint, a mániás és depressziós elemek valamiféle keveréke következtében – elmebeteg volt, ám lelki baja – az 1848–1851/56 közötti szakaszt kivéve – nem érintette a logikáját és a memóriáját. Az elmúlt másfél évszázad

¹⁴ Széchenyi bűvkörében i. m. 25

orvosi irodalma megfigyelések százait halmozta fel arra vonatkozóan, hogy az ilyen esetekben miképp is váltják egymást a sötétebb és a feltisztult periódusok. Ezt persze a kortársak még nem tudták, és a feltisztulást gyógyulásként értelmezték – őket követve, ezért beszél Eperjes is virulens állapotról. Az orvosi följegyzések elfogulatlan áttekintése azonban nem hagy kétséget aziránt, hogy a gróf természetesen továbbra is beteg maradt, csak éppen ennek sajátosságai nem zárták ki a magas színvonalú politikai-értelmiségi munkát. Nem a politikai gondolkodása volt „zavaros”, „bolond” – hanem a viselkedésében, hangulati világában, indulatai hullámvásában maradtak meg továbbra is bizonyos kóros elemek. Fentiekből világos, hogy a mitikus Széchenyi híveinek nem kell attól félniük, hogyha elismerik, miszerint Széchenyi elmebeteg volt, akkor azt egyben a zavaros bolondsággal kell azonosítaniuk. Ám az „idegösszeroppanás” olyan laikus terminus, amelyet a tudomány sajnos nem használhat, mert orvosilag nincs semmi értelme.

Soltra E. Tamás: Széchenyi István naplója VII. (1991)
(Bolodár Zoltán felvétele)

Végül elérkeztünk a mitikus Széchenyi-kép igazi botránykövéhez: az öngyilkosság problémájához. Eperjes két szinten is deklarálja, hogy ez lehetetlen állítás. Közvetett érve az, hogy az öngyilkos eltemetésének egyházi tilalma visszafelé bizonyító erejű: mivel egyházi temetést kapott, tehát nem lehetett öngyilkos. „Tiszteletreméltó bencés történészekkel – teszi hozzá – megnéztem. Se a győri levéltárban, se a bécsi levéltárban, se a vatikáni levéltárban nincs írás a

pápához, hogy el lehet-e temetni az öngyilkos Széchenyit. Így aztán a pápa nem is engedélyezhette.”¹⁵

Ez egyébként roppant népszerű érvelés, széles körben van jelen azok körében is, akik a Széchenyi-mítosz egyéb elemei iránt fenntartással viseltetnek. Engem először is az érdekelne, kik is lehettek azok a bencés történészek, akik a művész kérésére átnézték az említett, nem csekély iratanyagot őrző gyűjteményeket. Főleg azért lennék kíváncsi, mert valamirevaló bencés történészről föltehetjük, hogy mielőtt beutazná fél Európát, kézbe veszi Szeredy József professzor alig pár évvel a gróf halála után kiadott, tehát bizvást kortársnak tekinthető egyházjogi alapművét, amelyet mindenki használt akkoriban, és föllapozza benne az egyházi temetéssel kapcsolatos tilalmakat felsoroló fejezetet. Ott pedig azt olvashatja, hogy az öngyilkost valóban nem szabad eltemetni, kivéve, ha elmezavar valószínűsíthető: „Kétség esetén az teendő föl, hogy az öngyilkosság nem esik beszámítás alá, s ily esetben az öngyilkos egész csendben egyházi szertartással eltemethető. Némely országban annak megítélése: vajon az öngyilkosság beszámítható-e? és következőleg az öngyilkos eltemethető-e? a helybeli lelkész-, az előljáróság- és orvosból álló bizottsághoz tartozik; Magyarországon ennek megítélése a plébános lelkiismeretére van hagyva; a beszámíthatás megítélésére pedig irányadóul lehet tekinteni az öngyilkos körülményeit, előéletét, de különösen az orvosok véleményét.”¹⁶

Hát, nagyon kezdő bencés történésznek kell lennie annak, aki ezek után nemhogy Rómába, de akárcsak Győrre is elutazik, hogy a levéltárban pápai diszpenzációt keressen... Fentiek értelmében nyilvánvaló, hogy erre nem volt szükség. Tolnay Antal cenki plébános, a Széchenyi-család közeli híve a fentieket mérlegelve maga döntött úgy, hogy eltemetheti a gróft – és e döntését, illetve a hozzá való jogát semmilyen hatóság, se egyházi, se világi, soha kétségbe nem vonta.

Végül Eperjes Károly, mintegy közvetlen bizonyítékként, tesz néhány megjegyzést a holttest helyzetére vonatkozóan is, lényegében megismételve azoknak az érveknek egy részét, amelyekkel Kacziány Géza próbálja valószínűsíteni ismert röpiratában¹⁷ a gyilkosság teóriáját. Közben egy apró intermezzo: a színész megjegyzi, hogy „[a] Széchenyi meggyilkoltatása című könyvet rajtam kívül – két napig keresték a könyvtárban, mire előtalálták – történész, magyar történész abban az évtizedben nem vette ki.”¹⁸ Vajon mi ennek a megjegyzésnek az üzenete? Nem a tárgyi igazság a lényeges, hiszen én 1990-ben (tehát több mint tíz évvel korábban) használtam ugyanazt a példányt, és akkor

¹⁵ Széchenyi búvkörében i. m. 30.

¹⁶ Szeredy József: Egyházjog különös tekintettel a magyar Szent Korona tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra. II. Pécs, 1874. 1235.

¹⁷ Kacziány Géza: Széchenyi István meggyilkoltatása 1860. április 8-án. Országos Habsburg Ellenes Liga. Budapest. 1931.

¹⁸ Széchenyi búvkörében i. m. 23.

percek alatt kihozták, mert benne van a cédulakatalógusban (még nem volt számítógépes rendszer...). Valójában a prédikáció hatásos fordulatáról van szó: a mesélő önmagát mint az igazság egyetlen kutatóját akarja ezáltal hitelesíteni. Azt mondja: ne hallgassatok a történészekre, mert lám, nem akarják megismerni az igazságot. Rám hallgassatok, mert én meg akarom ismerni... A vallomás szubjektív erejének hatása alatt nyilván senki nem ellenőrzi, hogy a vékonyka kötet vajon más hazai könyvtárban is megvan-e? (Manapság egy perc alatt megállapítható, hogy például az Országos Széchényi Könyvtárban három példány is van belőle.)

Kacziány érvelésének megértéséhez idézzük fel, milyen helyzetben találták meg az inasok és a segédorvos, dr. August Goldberg április 8-án reggel a holttestet a grófi lakosztály belső szobájában. „Micsoda rémületes látvány várt ott bennünket! – vallotta később az egyik szolga, Jakob Brach. – A gróf felöltözve, szétroncsolódott fejfelül ült a karosszékekben, és a jobb kéz tartotta még a pisztolyt, amellyel a halálba küldte magát.” „Két keze a combján nyugodott, könyöke a szék karfáján – állapította meg később a büntetőbíró helyszínelő bizottsága. – A gyilkos szerszám ferdén feküdt a combon és a bal kézen. Fejének bal oldala teljesen szét volt roncsolva, a koponyafal négy-öt lábnyira hevert a földön, a szétloccsant agyvelő a falakon és a mennyezeten volt. Lőanyag gyanánt gyapotfojtást találtak, és az agyvelőben elszórtan több madársöréte.”¹⁹

Kacziány ismerte ezt a leírást és erre reflektálva fejtette ki saját elméletét. „A fennebbiekből kitűnik, hogy a gyilkos lövés baloldaltól érte a koponyát, eszerint Széchényi, ki nem volt balog, öngyilkosságára balkezét használta volna. Ez azonban olyan embernél, ki nem akarja, hogy esetleg csak kínlódjék, kizártnak tekinthető. A balkéz megbízhatatlan és ügyetlen szolga e célra s ha a gróf magát akarta megölni, föltétlenül az igen gyakorolt jobbot választja. A pisztoly a bal combon feküdt. Próbáljon egy öngyilkos egy homlokához szorított pisztolyt elsütetni s aztán hagyja kezét szabadon lehullani, mintegy önsúlya szerint, vajon eshetik-e a pisztoly és a kéz a combra? Semmi esetre sem, – mindkettőnek a test mellett kell lehullania, a pisztolynak a földre, a kéznek egyenesen a test mellett. A helyzet tehát, melyben a vizsgálóbíró a testet találta, preparált volt. Feltehetjük dr. Görngenről, hogy nem nyúlt hozzá, a vén szolgálókról pedig, a gyáva svábokról, kik a halálnak első meglátói voltak, azokról meg éppen [azt tehetjük fel], hogy jobban iszonyodtak a halottól, mintsem rajta igazítani mertek volna.”²⁰

Az utolsó megjegyzések nyilvánvalóan komolytalanok: sem az orvosról, sem a gyógyintézeti ápolószemélyzetről nem tehető fel, hogy ne mernének egy halotthoz hozzányúlni, főleg ha komoly érdek szólna a „preparálás” mellett. (A durva nacionalista kiszólás csak tetézi a lélektanilag hibás megállapítást.) De ennek mérlegelése valójában fölösleges, ugyanis arra a „technikára” vonatkozóan,

¹⁹ Csorba László: Széchényi István. 3. kiadás. Bp. 2010. M-érték Kiadó. 8. o.

²⁰ Idézi Csorba i. m. 332.

hogy miképp is eshetett a lövés, olyan tanúbizonyság áll rendelkezésünkre, amely maradéktalanul megmagyarázza a kezek és a pisztoly helyzetét is.

Soltra E. Tamás: Széchenyi István naplója IX. (1991)
(Bolodár Zoltán felvétele)

A halála előtti esztendőben Széchenyi sokat foglalkozott a nagycenki új katolikus templom felépíttetésével, így ekkoriban közeli kapcsolatot tartott a már említett plébánossal, Tolnay Antallal. Manapság a nagycenki kastélymúzeum kiállításán láthatók a jeles pap történeti értékű feljegyzései. „Tisztelt Utódim! – róttá emlékezéseit a parókia történetének adatai közé a döblingi halott egykori meghitt embere. – Lehetséges, hogy idővel fognak lenni, valamint halálakor is voltak, kik belviszonyaiba nem lévén beavatva, az agyonlövést, vagyis öngyilkosságot tagadni buzgólkodnak és azt véletlennek vagy más által megparancsoltak, érdekből vagy félelemből történtnek lenni állítják. Ez nem áll, ő maga magát végezte ki, erről szeretett neje, a kegyes Grófnő, kedves Gyermekei és grófi nemzetségének minden egyénje erősen meg voltak győződve. Ő, még egészséges korában, öngyilkosságról lévén szó, állította, hogy az öngyilkosság nemei között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van az agyonlövés összekapcsolva és azon ellenvetésre, hátha az ember rosszul talál? válaszolta: legbizonyosabb, ha az illető bal kezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi és a pisztolynak csövét alája teszi és elsüti, a fenntartott bal kéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó bal kezének

tenyere (Zselle székben ült) fekete volt a löpornak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett.”²¹

A ravaszt tehát valóban a jobb kéz húzta meg, de a csövet a bal szorította a két szem közötti részbe. Amikor a becsapódó sörétadag szétrobbantotta a bal koponyafelet és lerepesztette a hátsó koponyafalat, a két kéz aláhullott a karosszékben ülő halott combjaira: előbb nyilván a bal, elengedve a csövet, majd rá a pisztoly, amelyet még markolt a jobb. Nem kizárt, hogy ezen a pozíción még igazgattak a holttest megtalálói, de magának az alaphelyzetnek a létrejöttéhez – immár könnyű belátni – nincs szükség külső beavatkozásra.

Kacziány Géza természetesen nem ismerte a nagycenki plébános feljegyzéseit (ez csak 1958-ben került elő a parókiáról), így nem tudta, maga Széchenyi milyennek képzelte el az ideális öngyilkosságot. Elméletét tehát Tolnay magyarázata teljes egészében megcáfolja. Eperjes persze olvasta Tolnay tanúságát, de bagatellizálja. „Csak megjegyzem: hogy a helyi, a cenki esperes is azt írja, hogy öngyilkos volt. Képzeljék el, milyen lehetett a Bach-korszak, hogy a helyi esperes ezt írja.”²² Hát... talán már nem is meglepetés, ha elárulom: ekkor már nincs Bach-korszak, a rettegett belügyér már majdnem egy éve menesztve volt... Még önkényuralmi viszonyok érvényesültek természetesen, de éppen az elbizonytalanodás és útkeresés időszakát élte a Habsburg Birodalom: a solferinói verseny után vagyunk. Már nem azok az idők járták, hogy egy pap ne írhatott volna le bármit titokban egy füzetbe, hogy azután száz évig ne is lássa senki, csupán pap-utódai lapozgassák néhanapján...

(Zárójelben jegyzem meg, hogy a mítikus Széchenyinek a kötetben szereplő másik elkötelezett hívője, Koller Sándor elméleteire is Tolnay Antal tanúsága a cáfolat. A lelkes amatőr kutató állításait azért nem lehet a szöveg jelen állapotában minősíteni, mert nem mondja meg, hogy kijelentéseit konkrétan és pontosan milyen dokumentumokra alapozza. A történelmi vita ott kezdődik, hogy a forrásokat, amelyekre hivatkozunk, mindenki számára hozzáférhetővé tesszük. Ám alapvetően ő is a holttest helyzetéből kiindulva spekulál – és erre Tolnay ad megfelelő feleletet.)

Bizonyára érdemes lesz majd a jövőben visszatérni a mitikus Széchenyi-kép alakulására és meg lehet, más elkötelezett hívek szövegeiből a kultusz karakterének újabb, eddig homályban maradt lényeges vonásait ismerhetjük meg. És talán annak az alapvető lélektani rejtélynek a megoldásához is közelebb juthatunk, hogy mivel is magyarázható az a missziós hevület, amellyel napjainkban némely honfitársunk mély morális elköteleződéssel prédikálja a mítikus Széchenyi új evangéliumát? Ha hívő keresztény az illető, akkor minden bizonnyal lenyűgözi az a különleges párhuzam, hogy amiként a szent hagyomány szerint egykor a Megváltót meggyilkolták a gonoszok, látszólag

²¹ Idézi Csorba i. m. 333.

²² Széchenyi bűvkörében i. m. 29.

ugyanígy ölték meg a magyarok Messiását a bécsi udvar ügynökei. Számára így a halál tényeit fölülírja a hitélmény nagyszerűsége – új valóság keletkezik, amelynek híveként már nem hatnak rá a tudomány által igazolt tények. Tisztelete és erkölcsi elköteleződése kizárja az orvosi vélemények érdemi mérlegelését is, mert Széchenyit a nemzetvallás modern szentjének tekinti – márpedig a „szent” a maga klasszikus fogalma szerint nem lehet egyben „bolond” is. Ráadásul a szentek sosem lesznek öngyilkosok. És e hit révén a nemzeti történelem örök kétségekkel teli, folyton bizonytalan, állandó vitákkal terhes, sosem végleges világában is lehetségessé válik számára némi rend és nyugalom.

Mert talán ez a mitikus Széchenyi keresésének és megtalálásának igazi lélektani motorja: a bizonyosság örök sóvárgása...

MŰHELY

TÓTH IMRE

Széchenyi a “nemzeti és szocialista”? Seyß-Inquart birodalmi helytartó a legnagyobb magyar bécsi emléktáblájának felállításáról

Sopron Vármegye törvényhatósága Östör József¹ kezdeményezésére 1938. június 1-jén határozatot hozott arról, hogy emléktáblát állít gróf Széchenyi István bécsi szülőházán.² Az egykori osztrák főváros akkor már több mint két hónapja a Harmadik Birodalom legújabb tartományának székhelye volt. A magyar hatóságok táblaelhelyezéssel kapcsolatos intézkedésére éppen ezért már nem az Anschluss után azonnal megszüntetett bécsi követségen keresztül került sor. Az ügyben a berlini magyar misszió járt el a német külügyminisztérium illetékeseinél, kérve közbenjárásukat, hogy a legnagyobb magyar születésének helyén, a Wilczek-palota falán mielőbb méltó emlék díszelgehessen.³

Noha a hivatalos magyar vezetés üdvözölte a német-osztrák újraegyesítést, a politikai és társadalmi körök egy részében nyugtalansággal fogadták a német triumfátor újabb annexióját. Ezek az aggodalmak egyrészt azok körében fokozódtak, akik a dunai országok kiszámítható jövőjét nem a hitleri Németország oldalán képzelték el. Nem csupán a hazai baloldal képviselői, hanem konzervatív politikai erők részéről is sokan látták a Harmadik Birodalom külpolitikai dinamizmusát kihasználó, arra támaszkodó magyar külpolitika kockázatait. A félelem hátterében nem nehéz felfedezni annak a traumatikus felismerésnek a jeleit, amely egy ideje már a náci új Európa előérzetében formálódott. Másokban ezzel egyidejűleg aggályt keltett a Németországban egyesek részéről rendre megfogalmazott területi igény a többé-kevésbé zárt német „néptalaj” részének tekintett területek birodalomba illesztésére. A versailles-i korlátok és határok lebontása csupán előjátéknak számított Hitlernek ahhoz, hogy – elvetve az 1914 előtti német állam földrajzi kereteit – először a

¹ Östör József (1875–1949) a Sopron megyei törvényhatósági bizottság tagja, nemzetgyűlési képviselő, majd a képviselőház tagja. A legnagyobb magyar leszármazottaihoz – elsősorban Széchenyi Bertalanhoz – szakmai kapcsolatok és személyes szálak is fűzték. Az 1930-as években az egyik legemlélyültebb Széchenyi-kutatóként tartották számon.

² A kezdeményezést megelőzően jelent meg a Soproni Szemle hasábjain Lauringer Ernő írása, mely tisztázta Széchenyi születésének pontos helyét. A ház 1737-ben épült, 1825-ben vásárolta meg Franz Josef Wilczek. Gróf Széchenyi Ferenc 1788-tól bérelte a palotát, ahol nejevel együtt 1815-ig laktak kisebb-nagyobb megszakításokkal. Itt született Zsófia lánya és István fia.

³ A berlini magyar követség szóbeli jegyzéke, Berlin, 1938. szeptember 28. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) Pol. IV. Po. 1. Ungarn. Politische Beziehungen zu Deutschland 6706.

teljes etnikai egyesítést végrehajtsa, majd az egységbe forrasztott germán-német faj számára megszerezze a fennmaradásához szükséges területeket (*Grund und Boden*). A program előkészítő fázisaként megkezdődött a nemzetiszocialista agitáció a kérdéses területeken. A német propagandagépezet különös figyelemmel kísérte a határ menti németek helyzetét, és nagy gondot fordított a befolyásolásukra akkor is, amikor nyíltan nem vetették fel a területek bekebelezését.

Németország az Anschluss idején hivatalosan mellőzte az olyan feszültségek kiélezését, amelyek a Magyarországgal kapcsolatos területi polémiákkal függtek össze. A Führer környezetében minden német igényt cáfolni igyekeztek, s óvatosan kiálltak a kialakult határok mellett, egyszersmind elutasítva minden magyar határmódosító kezdeményezést.⁴ Az egyesüleskor – a Párizs környéki békék logikájából következően – ugyanis a hangsúly először a magyar igényekre helyeződött át, amit jelez, hogy hazai körökben óvatos puhatólózások indultak meg a térség státuszával kapcsolatban. A magyar kormányra a kérdésben nyomás nehezedett az integrális revíziót követelő magyar fajvédők részéről, akik 1938 tavaszán számos beadvánnyal fordultak Hitlerhez, hogy a területet bocsássa ismét Magyarországra rendelkezésére.⁵ Az Anschlusst követően – ugyancsak feltehetően fajvédő csoportok – szemére is hányták a magyar vezetésnek, hogy az nem használta ki a kínálkozó lehetőséget, és nem vonult be csapataival legalább az elszakított területek magyarok által lakott vidékeire. Szerintük a német kormány még ki is várt a térség bekebelezésével, hogy a magyarokat „helyzetbe hozza”, és lehetőséget biztosítson Burgenland túlnyomóan magyarok lakta területeinek elfoglalására. Csak miután a magyar honvédség nem mozdult, adtak parancsot a magyar határig terjedő térség megszállására.⁶ Ilyen durva és előkészítetlen lépést Budapesten természetesen senki sem kockáztathatott meg. Néhány diszkrét próbálkozás ennek ellenére mégis történt a nyugati revízió terén. Ezek közös jellemzője az volt, hogy a kormány holdudvarában működő személyiségek tettek óvatos lépéseket Burgenland megszerzése érdekében.

A hiú reményekkel szemben azonban hamarosan világossá vált, hogy a Führer nem lelkesedik a magyar elképzelésekért. Ezt a német külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Ernst Weizsäcker is megerősítette egy erre vonatkozó feljegyzésében.⁷ Feltűnő volt az is, hogy a német kormány, illetve a kancellár külön

⁴ Idehaza nagy zavart keltett Alfred Rosenbergnek a *Völkischer Beobachter*-ben közzétett hírhedt cikke. Az NSDAP Külpolitikai Hivatalának volt irányítója, a párt hivatalos lapjában ismertette az új Európára vonatkozó nézeteit. Az írás – mely elítélte a magyar revíziós törekvéseket – nagy felháborodást keltett Magyarországon, s a német külügyminiszter kénytelen volt hevesen magyarázkodni miatta. Ormos Mária: Magyarok – nemzetiszocialista szemmel. *Limes*, 2002/1. 25.

⁵ Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936). In Pritz Pál: *A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 180.

⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944. Kossuth, Budapest, 1968, 121. sz. dok. 268–269. (a továbbiakban: Wilhelmstrasse).

⁷ Akten zur der deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D. (1937–1945) Bd. V, Polen, Südosteuropa, Lateinamerika, Klein-und Mittelstaaten. Juni 1937–März 1939. Imprimerie Nationale, Baden-Baden 1953. 215. o. 1. jegyzet.

kérés nélkül is elismerte a jugoszláv és svájci határok sérthetetlenségét, az olasz-német Brenner-határt pedig már március 11-én garantálta Mussolininek. Az leendő szomszédok közül csupán Csehszlovákia és Magyarország nem kapott megnyugtató garanciát határaitra. Igaz, 1937 novemberében a német kormány ígéretet tett arra, hogy a küszöbön álló Anschluss Magyarország német lakta területeit nem veszélyezteti.⁸ A világ előtt meglehetősen ismert volt, hogy Hitler következő célja a cseh állam, illetve a Szudéta-vidék annexiója lesz. Nem volt mit csodálkozni azon, hogy a csehszlovák kormánynak magának kellett kieszközölnie a németek – megnyugtatónak csak nehezen nevezhető – biztosítékát, a határokat illetően. A német–magyar határ elismertetésére azonban a csehekhez hasonlóan a magyar kormánynak is külön lépéseket kellett tennie. Március 14. után Sztójay Döme berlini követ hozta szóba a garancia kérdését állomáshelyén. Erdmannsdorff budapesti német misszióvezető erre hivatkozva közölte Kánya Kálmán külügyminiszterrel, hogy a magyar–német határt magától értetődőnek ismerik el. Kánya nem kis megütközésre azonban hozzáttette: a birodalmi kormány kéri, hogy a biztosítékot ne hozzák a nyilvánosság tudomására. Miután Kánya ragaszkodott hozzá, hogy a német deklarációt a közvélemény elé tárják, március 22-én Karl Werkmeister német ügyvivő megismételte: a birodalmi kormány elismeri Magyarország határainak sérthetetlenségét. Kánya ezt másnap a parlament külügyi bizottságában ismertette.⁹ A határok kérdését Berlin ezzel a maga részéről elintéztnek tekintette.

Részben ezek az események szolgálták előzményként illetve háttérül annak kezdeményezésnek, amely Széchenyi István emlékét kívánta megörökíteni a birodalmi Bécsben. Az imént részletezett, feszültséggel terhes helyzetben a német vezetés számára nem volt opportunus bárminemű probléma kiélézése, ami a magyar kormányhoz, illetve Magyarországhoz fűződő viszonyt rontotta volna. A kormányzati kapcsolatok szinten tartására az emléktábla avatásához való hozzájárulás elegendő volt. Német részről a jelképes gesztusban rejlő propaganda-lehetőségek kiaknázását azonban legalább annyira fontosnak tartották. Arthur Seyß-Inquart Ausztria (Ostmark) birodalmi helytartója¹⁰ éppen ezért jó alkalmat látott a terv megvalósításában arra, hogy a két ország közvéleményét – irányított módon – közelítse egymáshoz. A magyar nemzetet csipkerózsika álmából felrázó magyar reformer élete kapcsán könnyen lehetett olyan olcsó gondolati szerkezetet kreálni, amely képes lett volna akár a hősi Németországot feltámasztó nemzetiszocializmus törekvéseire irányítani a figyelmet, és amely a birodalmi helytartó szerint magyar és német érdekeket egyaránt jól szolgálta volna. A történelmi párhuzam brutalitását leginkább az

⁸ Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai, Debrecen, 1998. 72.

⁹ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Harmadik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1988. 134. Vö. Wilhelmstrasse, 118–119. sz. dok. 263–265.

¹⁰ Arthur Seyß-Inquart (1892–1946) ügyvéd, 1938-tól nemzeti szocialista politikus, Ausztria (Ostmark), Lengyelország, majd Hollandia helytartója. Hitler öngyilkossága (1945. április 30.) után rövid ideig külügyminiszter az új német kormányban. A nürnbergi perben halálra ítélték és kivégezték.

jelzi, hogy a náci helytartó, az általa írt előterjesztésben Széchenyire a *nemzeti szocialista* (sic!) jelző(k) kombinációját aggatta. Nem hisszük, hogy túlzottan nagy ideológiai jelentőséget kell tulajdonítanunk a birodalmi vezető gondolattársításainak, melyek mindazonáltal jelzik, hogy a propaganda terén milyen szabadság jellemezte a náci hatalomgyakorlókat, a történelem eseményeinek értelmezésében.

A táblaállítás ügyében azonban több zavaró tényező is felmerült. Részint féltő volt, hogy a helyi hatóságok – Sopron és Sopron megye – szűklátókörűsége zátonyra futtatja az elképzelést, vagyis az ünnepséget nem sikerül az elképzelt keretek között tartani. Erre abból következtek, hogy Magyarországon, közvetlenül a határ mellett sokkal nagyobb hatást váltott ki az Anschlusst követően felerősödött nemzetiszocialista ideológia, illetve a határon túlról gerjesztett propaganda, mint a fővárosban. Az itt élők zöme abban a tudatban élt, hogy Németország előbb vagy utóbb ráteszi a kezét Sopronra és környékére. A hatóságok számára a kívülről jelentkező német szorítás, a hazai volksdeutsch irányzatok megjelenése, a szélsőjobboldali mozgalmak megerősödésével együtt nőtt szinte megoldhatatlan problémává. Féltő volt tehát, hogy azok, akiknek a városa fölött a Harmadik Birodalom most eltakarta a napot, meggondolatlan kijelentéseket tesznek a helyszínen, kellemetlen meglepetést okozva az ünnepelőknek. A helyi politikusok diplomáciai tapasztalatlansága is ennek az árnyékát vetítette elő.

Másfelől viszont – legalábbis Seyß-Inquart szerint – figyelemmel kellett lenni a bécsiek érzékenységére is. Kevésbé valószínű, hogy a volt osztrák főváros közvéleményében élénken élt volna Sopron-Ödenburg németiségének képe és a „népszavazási csalás” emléke. Annyi bizonyos, hogy 1938 nyarán és őszén több alkalommal rendeztek felvonuló tüntetést éppen Bécsben – elsősorban az ottani egyetemi ifjúság részvételével – Sopron és környéke Németországhoz csatolásának kikényszerítésére,¹¹ ám ezek nagy hazai vagy magyarországi visszhangot nem váltottak ki. A nem oly rég kinevezett náci helytartó kockázatosnak ítélte, hogy a nemzeti hevület a résztvevőket esetleg ösztönös megnyilvánulásokra ragadtatja. Eltökélt szándéka volt, hogy minden disszonáns hangot kiszűrjön az ünnepségről, mely szándéka szerint a német-magyar eszmei harmóniát volt hivatott szolgálni. Sopron e tekintetben zavaró tényezőnek számított. Seyß-Inquart – aki feltehetően nem volt kellően tájékozott a magyar történelem és Széchenyi István életének eseményeiben – aligha tudhatta, hogy a legnagyobb magyar a Sopron megyei Cenk birtokosa, Sopronnak pedig díszpolgára volt. Mindenesre erre utal, hogy levelében – a bécsiek Sopronnal kapcsolatos ellenérzéseire utalva – elsősorban azt kifogásolja, hogy a megkeresés Sopron megye törvényhatóságától érkezett. Nem kétséges, hogy Sopron vörös posztó volt az osztrák náci vezér szemében, ám az emléktábla leleplezés

¹¹ Bizalmas jelentés, 1938. december 7. Magyar Országos Levéltár, Belügyminisztériumi Levéltár (BM), rezervált iratok (K 149), 1938-2-18076.

kockázatát a buzgó, sok esetben túlbuzgó helyi politikai szereplők alkalmatlanságában látta. Saját maga és az általa támogatott, a két állam érdekeit kölcsönösen szolgáló terv „kompromittálódásának” úgy szerette volna elejét venni, hogy a kezdeményezést valamely – a diplomáciában jobban exponált – szerv kezébe kívánta adni. Erre a kormányt, illetve az akadémiát tartotta a legalkalmasabbnak.

A kérdés azonban megrekedt a korábbi szinten. Az Auswärtiges Amt december folyamán a magyar követség kérését, Seyss-Inquart állásfoglalásával együtt továbbította a belügyminisztériumnak, kérve, vizsgálják meg, hogy a külpolitikai irányelvek mellett figyelembe kell-e venni bármiféle egyéb szempontot a kérés elbírálása során. Felmerült a kérdés, hogy külföldi szervezetek, vagy politikai testületek vajon jogosultak-e emléktáblát állítani a Német Birodalom területén, s igen ennek milyen feltételei vannak.¹² A rendelkezésünkre álló források azonban a továbbiakban nem tájékoztatnak róla, hogy mi lett a kezdeményezés sorsa. Annyi bizonyos, hogy a házon 1941-től az az emléktábla díszelgett, mely ma már a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban látható. A palota falán jelenleg látható márvány emlék avatására csak jóval a második világháború után, 1966-ban került sor, külföldön élő magyarok kezdeményezésére.

A dokumentum magyar fordítása:

Ausztria Birodalmi Helytartója (Der Reichsstatthalter in Österreich) a Birodalmi Külügyminisztériumnak¹³
(Ausztria Német Birodalommal való újraegyesülésének kormánybiztosa útján)¹⁴

Tárgy: A Magyar Királyi Követség, Berlin érdeklődése Széchenyi-emléktábla elhelyezését illetően
RSt. I-II. 970/38. sz.

Előző hó 30-án kelt, Pol. IV. 6706. számú, Gróf Széchenyi István tiszteletére a politikus bécsi szülőházán elhelyezendő emléktáblájával kapcsolatos kérésükre válaszolva az Osztrák Birodalmi Helytartói Hivatal (Amt der Reichsstatthalters in Österreich) a következőket kívánja megjegyezni.

Műemlékvédelmi szempontból semmilyen kétség sem merül fel az emléktábla elhelyezése ellen, mivel a Bécs, Herrengasse 5. számú ház nem áll műemléki

¹² PA AA zu Pol. IV. Po. 1. Ungarn 7523.

¹³ PA AA Pol. IV. 7523. A szerző fordítása.

¹⁴ Az eredeti szövegben: „über den Reichskommissar für die Wiederangliederung Oesterreich an das Deutsches Reich”. Az iraton szereplő birodalmi helytartó, az Ausztriát teljhatalommal irányító Josef Bürckel birodalmi biztos (Reichkommissar). Hitler az Anschlussról szóló ausztriai népszavazás után helyezte Seyss-Inquart fölé a Németországhoz való csatlakozás kormánybiztosaként. A levelet az ő hivatala továbbította a német külügyminisztériumba, 1938. október 14-én.

védelem alatt. Ennek ellenére kívánatos lenne, hogy a kérelmezők a felhelyezés előtt lépjenek kapcsolatba a helyi hatóságokkal, hogy az itt érvényben lévő városépítészeti irányelveknek megfelelő megoldás szülessen. A szükséges intézkedések érdekében az Osztrák Birodalmi Helytartói Hivatal kész közvetíteni.

Politikai szempontból az emléktábla elhelyezése igazán üdvözlendő, mert az avatónapság alkalmat nyújtana a magyar nemzet ébredését előmozdító, Bécsben született grófnak, mint *nemzeti szocialistának* (sic!) a tetteit magasztalni és az alkalmat kihasználva olyan gondolatokat felvetni, melyek mind a Német Birodalomban, mind Magyarországon követendő példaként szolgálhatnak.

Nemzeti szempontokat figyelembe véve bizonyos megfontolásokat nem szabad ellepleznünk. Kérvényezőként Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottsága¹⁵ lépett fel az ügyben. Bécs lakosságában joggal vetődik fel a kérdés, vajon miért éppen a még mindig német városnak számító Sopron kíván emléktáblát állítani a legnagyobb magyar emlékének? Könnyű belátni, hogy a túlnyomórészt magyar Sopron megye és Sopron város nem ugyanaz. Elképzelhető, hogy a leleplezési ünnepségen kínos jelenetek játszódnak majd le, a német város, Sopron képviselői („dass Vertreter der deutschen Stadt Sopron”) képviselői is jelen lesznek, és ott, a magyar nemzet szószólóiként szólalnak fel. További nehézségek adódhatnak a tábla szövegezéséből is, ha az állítató egy esetleges német szövegben ragaszkodna Ödenburg hivatalos magyar nevének alkalmazásához. Utóbbi olyan körülmény, ami semmi esetre sem vállalható.

A fentiek értelmében akként foglalom össze a véleményemet, hogy a terv eredendően jóváhagyható és üdvözölhető, ám a berlini Magyar Kir. Követség értésére kellene adni, hogy Széchenyi jelentőségének megfelelően alkalmasabb lenne, ha a kérés valamely magasabb testülettől érkezne, akár a magyar kormánytól, akár a Magyar Tudományos Akadémiától. Ez esetben az avatási ünnepség a német és a magyar nép közös ünnepévé válhatna. Ezáltal sikerülne kiküszöbölni azokat a lehetséges veszélyeket, amelyek egy vidéki magyar törvényhatóság viselkedéséből bizonyossággal várhatóak lennének.

1938. október 10.
Dr. Seyß-Inquart

BRUMMER KRISZTIÁN

A gróf Széchenyi István
emlékének szentelt esztendő és
Sopron

¹⁵ A kezdeményező Sopron vármegye kisgyűlése volt.

A Széchenyi Társaság, az Országos Széchenyi Kör, a Széchenyi Alapítvány, Nagycenk Nagyközség Önkormányzata és a Duna Televízió elhatározása nyomán fogalmazódott meg az az elképzelés, hogy Széchenyi István halálának 150-ik évfordulója alkalmából a 2010. esztendőben a „Legnagyobb magyarra” emlékezzünk, az ország ezt az esztendőt Széchenyi István emlékének ápolására szentelje. Ennek szellemében ez az öt szervezet 2009. március 19-én felhívást bocsátott ki az évforduló méltó megünneplésére, és az évet Széchenyi-emlékévként nyilvánították.¹ Minden önkormányzatot, oktatási és kulturális intézményt, civil szervezetet, magánszemélyt felkértek arra, hogy szervezzék meg saját szakmájuk és működésük szerinti megemlékezésüket. Az emlékévként védnökségét *Sólyom László*, a Magyar Köztársaság elnöke és *Pálinkás József*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta. Az emlékévként mottója a következő Széchenyi-idézet lett: „Csak az ön nemesítés és Magyarország jóléte legyen a cél, mely bennünket egyesít.”. Az elmúlt esztendőre visszatekintve elmondható, hogy a Legnagyobb magyar emlékére olyan rendezvénysorozatot valósított meg az egész magyar nemzet, amelyet Kárpát-medence szerte több mint 200 különböző ünnepi esemény fémjelzett, és amelyeken mindenki a legnagyobb lelkesedéssel, a lehető legtöbbet tette azért, hogy Széchenyi örökségére, máig ható tevékenységére felhívja a figyelmet.²

Sopron számára különleges jelentőséggel bír a Legnagyobb magyar személye, elég itt csak annak jelzése, hogy a polgári Magyarország megteremtésének megálmodóját 176 éve, 1835. február 20-án iktatta Sopron szabad királyi város, legelsőként „tiszteletbeli polgárainak” sorába, azaz mai fogalommal díszpolgárai közé. A díszpolgári cím hivatalos átadására 1835. szeptember 30-ai tisztújító közgyűlést követően került sor, és a város azóta is büszkén és töretlen hittel ápolja gróf Széchenyi István emlékét, ezért nagy örömmel csatlakozott a jubileumi év eseményeihez.

2010. április 8-án múlt 150 éve annak, hogy gróf Széchenyi István elhunyt, így az emlékévként központi ünnepe ezen a napon, Nagycenken került lebonyolításra. Ezen a csütörtökön Széchenyi István halálának 150-ik évfordulójára emlékezett az ország. Az ünnepeket megelőzően, délelőtt az osztrák főváros kerületében Döblingben, Széchenyi István halálának helyszínén koszorúztak az emlékezők. Majd hagyományteremtő módon a Nagycenki Honismereti Kör szervezésében 13.00 órakor Sopronból gyalogos emlékmenet indult Nagycenkre, annak felelevenítésére, hogy 150 évvel ezelőtt a nagycenki emberek gyalogosan, a vállukon hozták Sopronból Nagycenkre gróf Széchenyi István koporsóját (1. kép).

A zászlós menetet a Soproni Honvéd Hagyományörző Egyesület és a Soproni Huszárok vezették fel, amihez Nagycenken a köztársasági elnök is csatlakozott. Délután nagyon jó hangulatú rendezvény volt Nagycenken. A megemlékezés

¹ <http://www.szechenyiemlekbizottsag.hu/files/felhivas150.pdf>, letöltve: 2011. június 7.

² http://www.szechenyiemlekbizottsag.hu/files/honlapra_Rubovszky_Andras.doc, letöltve: 2011. június 7.

kezdetén *Ivánkovic*s Ottó, Nagycenk polgármestere, és az emlékbizottság nevében *Rubovszky András* köszöntötte a jelenlévőket, majd mintegy 4500 ember jelenlétében Súlyom László köztársasági elnök és Pálinkás József, az MTA elnöke tartották az ünnepi beszédeket.

Súlyom László köztársasági elnök Széchenyi István utat mutató örökségének méltatása során hangsúlyozta: „Százötven évvel ezelőtt, 1860. április 11-én, ezen a helyen több mint tízezer ember vett részt Széchenyi István temetésén. Tízezren jöttek el, annak ellenére, hogy a bécsi rendőrség mindent megtett azért, hogy a temetés ne lehessen Széchenyi melletti tüntetés.(...) Az országos gyászt sem lehetett megakadályozni. Április 30-án Pesten nyolcvanezren mentek el a Belvárosi templomhoz, ahol Széchenyi jelképes koporsójánál az Akadémia gyászünnepélyt rendezett. A gyászmisét az a Scitovszky János esztergomi érsek mondta, aki 1857-ben – ugyanabban az évben, amikor Széchenyi visszatért a közéletbe – országos zarándoklatot vezetett Mariazellbe, s ezzel a hatalmas megmozdulással éppúgy a magyar kérdés megoldatlanságára hívta fel Európa figyelmét, mint majd Széchenyi két év múlva a híres „sárga könyvben”, a *Blick*-ben. (...) Ez a mai ünnepség nem gyászünnepség, mint a 150 évvel ezelőttiek. Tanúi vagyunk annak, hogy Széchenyi műve másfél századon át – Arany János szavával – éltető eszmévé finomult, s eligazítást nyújtott annak, aki hozzá fordult. Élünk tehát ezzel az ajándékkal!”³ Pálinkás József, a MTA elnöke beszédében Széchenyivel kapcsolatban kiemelte: „Százötven éve véget ért, nagyformátumú kísérlet az övé. Az eredmény pedig nemzetmértékű, hazai értékű, jövő-érvényű lehet. Ahhoz azonban, hogy ez megvalósuljon, az ő moralitásával, elkötelezettségeivel, meggyőződésével kell gondolkodnunk. Értelmet kell adnunk a szolgálatnak, helyet kell engednünk a belátásnak.

³ http://www.solyomlaszlo.hu/beszedekek20100408_nagycenk_szechenyi_megemlekezes.html, letöltve: 2011. június 7.

Széchenyi Emlékmenet

Sopron-Nagycenk

2010. április 8.

A Nagycenki Hónimésztő Kör 2010. április 8-án emlékménetet szervez annak felelevenítésére, hogy **150 évvel ezelőt a nagycenki emberek gyalogosan, a vállukon hozták Sopronból Nagycenkre Széchenyi István koporsóját.**

Az idei Széchenyi Emlékmenet országos megemlékezésünk egyik központi eseménye lesz az április 8-án 16 órakor kezdődő Emlékünnepség Nagycenken, a Széchenyi téren. Fővédnök: Sódrom László köztársasági elnök úr. Az esemény mellet megemlékezéséhez csatlakozik a Széchenyi Emlékmenet, amely 13:00 órakor indul Sopronból, a vasútállomás elől, és előreláthatólag 15:45-kor érkezik meg Nagycenkre, a Széchenyi térre.

A zászlós menetet a Soproni Honvéd Hagyományőrző Egyesület és a Soproni Huszárság Hagyományőrző Egyesület vezeti fel, aminek bármely csatlakozását szívesen fogadjuk.

A menet biztonságát rendezőcsapok biztosítják. A 13 km-es emlékméneten való részvétel saját felelősségre történik. Kérjük mindenkit, hogy kellő mennyiségű folyadékot (vízre) és meleg ruhát, további eső elleni felszerelést hozzon magával. A nagycenki Emlékünnepség utáni hazautazás megszervezése mindenkinél saját feladata. A szervezés megkönnyítése érdekében kérünk **MINDENKIT**, hogy előre jelezze részvételi szándékát a 30/686-1305-ös telefonszámon, ahol bővebb információ is kérhető.

Indulás: 2010. április 8. 13.00 h

Érkezés: 2010. április 8. 15.45 h

Útvonal: Sopron vasútállomás -

Csengery u. - Győri út - 84 sz. főút -

Kópháza - Nagycenk, Széchenyi tér

Bővebb információ: 30/686-1305

A választások közeledte miatt kérünk minden résztvevőt, hogy a megemlékezés méltóságát szem előtt tartva tartózkodjon mindenféle politikai megnyilvánulástól. Köszönjük.

1. kép. A nagycenki Széchenyi-emlékmenet meghívója, 2010. április 8.

*Ami szépet kereső tekintetünknek a márványszobor, az jövőt kutató gondolatainknak nézőpont, terveinknek beszédmód. Széchenyi István modor és hozzáállás. A holnap optikája, a magyar nemzet értelemadó jelentése. Nem emlék, és nem is varázslat. Hanem kútfő, az értelmezés, a tervezés forrása.”*⁴ A rendezvény keretében a helyi és környékbeli iskolások adtak szép műsort, Csende Zsuzsa pedig Jókai Mór: Széchenyi halálán című versét szavalta el. Ezt követően megkoszorúzták Széchenyi István szobrát, és koszorút helyeztek el a Mauzóleumban is. Az eseményt a Széchenyi adományából felépült nagyeceni római katolikus templomban tartott ünnepi szentmise zárta.

Ki kell emelni, hogy a központi rendezvényre érkező Széchenyi Emlékbizottság tagjait az egyedi arculattal felöltöztetett, gróf Széchenyi István portréjával és „*Merjünk nagyok lenni*” idézetével díszített Taurus villanymozdony szállította a Budapest és Sopron között közlekedő InterCity-n. A Széchenyi-mozdony egyedülálló látványtervét egy soproni grafikus, *Németh László*, a színvonalas fóliázást pedig egy soproni grafikai cég végezte el. Magyarország egyik legerősebb és leggyorsabb villamos-mozdonya ez a Taurus. A magyar vasút atyjának joggal tekintett gróf Széchenyi István emléke előtt így fejezte ki tiszteletét a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Zrt. (GYSEV). A vasúttársaság egyedi matricázással, ünnepi köntösbe öltöztetett villamos-mozdonya 6400 KW teljesítményű, 230 km/h-s csúcssebességre képes és mindösszesen 86 tonnás.⁵ Pünkösdkor ez a különleges Taurus a GYSEV csíksomlyói búcsúra induló, Soprontól Gyimesbükkgig közlekedő különvonatát, a Csíksomlyó Expresszt vitte történelmi útjára.

Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata a soproni Széchenyi Emlékév szimbólumaként az alábbi jelmondatot választotta: *„Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn.”* Az emlékév nyitórendezvényeként 2010. március 28-án a Széchenyi-szobornál került sor ünnepi megemlékezés megtartására, amelyen a Széchenyi István Gimnázium diákjai is közreműködtek. Az emlékbeszédet *Firtl Máttyás*, Sopron és környéke országgyűlési képviselője, Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzatának alelnöke mondta. Az ünnepi szónok Sopron város egykori országgyűlési képviselőjének, a Széchenyi életút egykori kutatójának, Östör Józsefnek gondolatait idézte: *„Az isteni Gondviselés osztotta el nagyjainkat hazánk különböző tájain. Felsőmagyarországnak megvan a maga Rákóczi Ference és Kossuth Lajos, Erdélynek Bethlen Gábor és Teleki Mihály, Zala vármegyének Deák Ference, Biharországnak Tisza Istvánja – hogy csak az államférfiaknál maradjunk. Így van meg nekünk, Sopron vármegyének ezer esztendő legnagyobb magyarja: gróf Széchenyi István.”* (...) *„Elmondhatjuk, hogy Széchenyi István az egész országé ugyan, de reá mi sopronmegyeiek különös juszt formálunk. (...) Ha a kereszténység hőskorában élnénk, azt hiszem, hogy őt választotta volna Sopron vármegye védőpatrónusának.”*⁶ Ugyancsak e szakirodalmi forrás alapján elevenítette fel a gróf utolsó soproni útját: Húsvét kedden 1860-ban jött Széchenyi utoljára Sopronba. Vasúton érkezett. Az állomáson rokonainak, barátainak és tisztelőinek nagy

⁴ <http://mta.hu/oldmta/?pid=3811>, letöltve: 2011. június 7.

⁵ https://www.gysev.hu/gysev/?p_h=20&t=1929697&m=5, letöltve: 2011. június 7.

⁶ Östör József: Széchenyi és vármegyéje. Klny. Melléklet az 1941. évi alispáni jelentéshez. [Sopron], 1942. (=Östör 1942.) 1.

serege várta – talpig feketében. A 6000 főnyi tömeg némán kísérté a cenki földesurat a kriptához. Beszéd nem volt, csak zokogás. Utána ezer ajkon egy lélekkel zendült fel legkedvesebb magyar ének: a Szózat. Gyászba borult az egész ország. Pest órák alatt fekete színbe tompult. Ilyen gyászt csak azok láttak még egyszer, akik megérték 1894. március 20-át.⁷ Amikor Sopron 1835. február 20-án Széchenyi Istvánt díszpolgárává választotta, akkor a gróf köszönőlevelében ezt írta: „Nincs nagyobb öröm, mint ott nyerni borostyánt, hol földi pályafutásom kezdém. Legyenek kérem meggyőződve: ami csekély erő, s tehetség van bennem, csak polgártársaim javára s honunk előmenetelére lesz áldozva.” Az ünnepi szónok kiemelte, az országnak most hasonló feladatai vannak mint Széchenyi korában. Történelmi pillanat és lehetőség áll Sopron, és Magyarország előtt, a gróf szavaival szólva: „Sokan azt gondolják: Magyarország volt. Én azt szeretem hinni: lesz.”

Az ünnepi beszédet és műsört követően a város vezetői – dr. Fodor Tamás polgármester, Abdai Géza és dr. Simon István alpolgármesterek – a város országgyűlési képviselőjével együtt megkoszorúzták a Legnagyobb magyar szobrát, majd őket sorban követték Sopron oktatási, kulturális intézményei, és minden olyan civil közösség, amely fontosnak tartotta, hogy az évfordulón a szobor talapzatánál az emlékezés virágait elhelyezze.⁸

Sopron városa adott otthont a középiskolás diákok részére kiírt „Széchenyi és kora művelődéstörténeti verseny” országos döntőjének. Az országos versenyt a nagycenki és soproni Széchenyi nevét viselő iskolák szervezték. Összesen 59 középiskolai és 62 általános iskolai csapat nevezett be, 4–4 fővel. Az első két írásbeli forduló megoldásait a csapatok interneten küldték el. A középdöntőben a legjobb 30–30 csapat 6 helyszínen mérte össze tudását. Míg a középiskolások Nyíregyházán, Szegeden és Budapesten, a Széchenyi Istvánról elnevezett intézményekben, az általános iskolások Budapesten, a zuglói, illetve a kőbányai Széchenyi István általános iskolákban, valamint Győrben, a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumi Igazgatóság Képtárában találkoztak. Minden helyszínről két-két csapat jutott tovább az országos döntőbe, ahol is e csapatok találkoztak a felvidéki versenyek első két helyezettjével. Így és itt alakult ki a nyolcas döntő. A versenyre április 16–18-án került sor Sopronban, illetve Nagycenken, a két iskola által szervezett igen változatos feladatokkal. A diákok tudását, ötletességét, szónoki képességeit, játékosságát is értékelte a dr. Csorba László, illetve dr. Katona Tamás által vezetett zsűri. A középiskolások versenyét a nagykanizsai Batthyány Lajos Gimnázium diákjai nyerték meg, míg az általános iskolások között a kaposvári Kodály Zoltán Általános Iskola csapata végzett az első helyen.⁹

Az Emlékév egyik legjelentősebb kezdeményezése a „Széchenyi István Tanulmányi ösztöndíj” létrehozása volt. Sopron Megyei Jogú Város 2010. augusztus 26-ai közgyűlésén döntött a Széchenyi Ösztöndíj megalapításáról. Az erről szóló rendelet szövege szerint az ösztöndíjat Sopron város képviselő-testülete a tehetséges, és kiváló tanulmányi eredménnyel rendelkező magyar felsőoktatásban tanuló soproni fiatalok sikeres előmenetelének támogatására, és a

⁷ Östör 1942 18.

⁸ http://firtl.sopron.hu/Sopron/portal/firtl_article_show?contentId=14326, letöltve: 2011. június 7.

⁹ http://www.szechenyiemlekbizottsag.hu/files/Szechenyi_Kor_hirlevele.doc, letöltve: 2011. június 7.

saját szakirányban ideiglenesen külföldön tanuló soproni diákok tanulmányainak, nemzetközi tanulmányi versenyen való részvételének segítésére alapította. Az ösztöndíj odaítélése független attól, hogy a pályázó részesül-e más ösztöndíjban, vagy támogatásban, a döntést ez a tény nem befolyásolja. Az ösztöndíj az alábbi juttatásokkal jár: a mindenkori köztársasági ösztöndíj havi összegének 130%-a vissza nem térítendő havi támogatás formájában, az ösztöndíjas nevére szóló ...@sopron.hu végződésű e-mail cím, névre szóló meghívó az önkormányzat rendezvényeire és lehetőség az ösztöndíjas tevékenységének helyi médiában való ismertetésére. Az ösztöndíj egy teljes tanévre, azaz tíz hónapra szól.¹⁰

A rendelet értelmében egy Előkészítő Bizottságnak kell döntenie a pályázat feltételeinek meghatározásáról, annak kiírásáról, elbírálásáról. A Bizottságot Sopron polgármestere, *dr. Fodor Tamás* vezeti, tagjai a Soproni Tudós Társaság elnöke, *dr. Závoti József*; a Nyugat-magyarországi Egyetem megbízottja, *dr. Takáts Péter* rektorhelyettes és a Soproni Középiskolai Igazgatók Tanácsának delegáltja, *Sterbenz László* igazgató. Az Önkormányzata által létrehozott Előkészítő Bizottság a Széchenyi István tanulmányi ösztöndíj létrehozása céljából 2010. szeptember 6-án kihelyezett ülést tartott a Legnagyobb magyarról elnevezett téren.¹¹ A helyi média képviselői előtt tartott ülésen ez a grémium egyhangú igen szavazattal hozott döntést az ösztöndíj kiírásáról, melynek értelmében a kimagasló eredményt elért soproni tanulók október 31-éig nyújthatják be pályázatukat. A résztvevők hangsúlyozták, hogy a Széchenyi István tanulmányi ösztöndíjat fontosnak ítélik, hiszen a kiemelkedően tanuló soproniakat díjazza, nem is akárhogy. A nyertes diákok két féléven keresztül fejenként közel 500.000 forintos támogatásban részesülnek. Az Önkormányzat a következő időszakban felhívásokat tett közzé, valamint a www.sopron.hu weboldalon elérhetővé tette a teljes kiírást és a jelentkezési lapot. A beérkezett pályázatok alapján az ösztöndíjak odaítéléséről a közgyűlés a 2010. november 25-ei ülésén döntött, és 5 soproni tanulót részesített támogatásban, így *Gibicsár Annát*, a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar emberi erőforrás tanácsadás szakos hallgatóját; *Locsmáncsi Dánielt*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar történelem-latin tanári szak hallgatóját; *Torma Noémit*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar pszichológus szakos hallgatóját; *Vámosi Pétert*, a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Kar általános orvos szakos hallgatóját; *Velicsányi Pétert*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar kémia BSC vegyész szakos hallgatóját.¹² 2010. december 12-én, vasárnap a Liszt-központban tartott Hűség-napi rendezvény keretében dr. Fodor Tamás polgármestertől, Abdai Géza

¹⁰ <http://portal.sopron.hu/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/bba9579e-ab68-11df-8f97-89f2cf52175c/Szechenyi%20osztzondij%20alapitasa.pdf>, letöltve: 2011. június 7.

¹¹ Forrás: Sopron Megyei Jogú Város Széchenyi István Tanulmányi Ösztöndíját előkészítő bizottság 2010. szeptember 6-ai rendes üléséről készült jegyzőkönyv.

¹² Forrás: Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése 2010. november 25-ei közgyűlésének nyilvános üléséről készült jegyzőkönyvi kivonat.

és dr. Simon István alpolgármesterektől átvették a fiatalok a város által alapított Széchenyi Ösztöndíjakat.

A Széchenyi Emlékév soproni eseményeinek lezárásaként 2010. szeptember 15-én az Önkormányzat emlékünnepséget rendezett a Széchenyi-szobornál (2. kép). Az ünneplők a Liszt Ferenc Pedagógus Énekkarral közösen elénekelték a Himnuszot, ezt követően pedig dr. Fodor Tamás polgármester köszöntötte a soproniakat. Az ünnepség szónoka, *Pokorni Zoltán*, az Országgyűlés Oktatási és Tudományos Bizottságának elnöke kiemelte, hogy ismernünk kell a nemzet nagyjainak példáját. Majd elmondta, hogy az életben azt értjük meg, amihez valamiféle modellt, sémát rendelünk. Ebben segíthetnek őseink, de a családi emlékek elhalványodnak, megkopnak. Éppen a reformkor, a szabadságharc időszaka az, amelynek dilemmái érthetőek a számunkra. Majd kiemelte, Széchenyi István gondolata az is, hogy ezeket a sürgető változtatásokat nem elég egyszerűen lemásolnunk, az idegen minták tükreként majmolnunk, hanem azokat szervesen be kell építenünk saját kultúránk, hagyományaink körébe is. A beszédet követően a Petőfi Színház művészei, *Bregyán Péter* Jászai Mari-díjas színész, *Kurkó József* énekes-, előadóművész, valamint *Nemcsák Károly* Jászai Mari-díjas színművész idézték meg Széchenyi Istvánt és korát. Az emlékünnepség koszorúzással zárult a Legnagyobb magyar szobránál.¹³

¹³ http://portal.sopron.hu/Sopron/portal/front_show?contentId=17711, letöltve: 2011. június 7.

2. kép. Önkormányzati emlékünnepe és szónoka, Pokorni Zoltán, 2010. szeptember 15.

Az emlékévkülönleges záróakkordja volt, hogy 2010. szeptember 19-én Budapesten, a Művészetek Palotájában, a Széchenyi-est keretében bemutatták városunk díszpolgárának, *Szokolay Sándor* zeneszerzőnek *Organum Hungaricum* című művét. Ezt a háromtétéles kantátát a művész kifejezetten Széchenyi István halálának 150. évfordulójára írta, így gyönyörű zenei keretbe foglalta az emlékévkeményeit.

TÓTH IMRE | A Széchenyi Emlévkülönleges programjai a Nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban

2010. április 8-án volt 150 éve, hogy meghalt gróf Széchenyi István. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Soproni Múzeuma - a

nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum üzemeltetője – számára jelentékeny, egyszersmind szép feladat volt a legnagyobb magyarra való emlékezés. A következőkben időrendben tekintjük át az év legfontosabb múzeumi eseményeit.

2010. február elsején kezdődött az Országos Széchenyi Kör hagyományos akadémiai előadásorozata, melynek során nyolc kiváló tudós előadásait hallgathatták meg az érdeklődők. *Szentkúti Károly* Széchenyi és Moson vármegye kapcsolatáról; *Horváth Attila* a vállalkozó Széchenyiről; *Pelyach István* Széchenyi és a forradalom viszonyáról; *Katona Tamás* a gróf 1848-as kormányzati szerepéről; *Gergely András* az író Széchenyiről; *Csorba László* a gróf haláláról és az azt körülvevő mítoszokról; *Simon V. Péter* Széchenyi Istvánról, a magánemberről, családapáról és fiúról; *Kocsis István* pedig a legnagyobb magyarnak az irodalomban való megjelenéséről tartott előadást.

Az emlékévé hivatalos nyitóprogramja márciusban a *dr. Környei Attila* néhai múzeumigazgató halálának 10. évfordulójára rendezett kiállítás volt. Szimbolikus, hogy a két kerek halálévforduló néhány hetes különbséggel egy időpontra esett. A soproni és nagycenki múzeumot is vezető igazgató történelmi mesterségének és egyéni életpályájának egyaránt meghatározó alakja volt a legnagyobb magyar. Széchenyi István életművének bemutatása mellett – valószínűleg a téma továbbgondolása nyomán – a 19. századi civil társadalom, egyesületi élet, voltaképpen a polgárosodás rendkívül összetett folyamatának feldolgozását is hasonlóképpen feladatának tekintette. A rendhagyó módon nem a kiállító térben, hanem az emlékmúzeum igazgatói helyiségében berendezett tárlat Környei történelmi, múzeumszervezői tevékenységének állított emléket.

Április 8-ra, Széchenyi István halálának évfordulójára készült el az a külön kiállítás, amely a kastély földszinti előadótermében a gróf halálakor viselt ruházatát mutatta be a látogatóknak. Széchenyiről a halála után levették a ruháit (csizmáját. úgy vágták le róla), melyeket a családi kriptában helyeztek el egy vasládában. A ruhák átszállításának pontos ideje nem ismert, de feltételezhető, hogy arra nem sokkal a gróf halála után került sor. A család a Döblingben leltárba vett és a rendőrség által lefoglalt tárgyakkal együtt kaphatta meg ezeket is. A ruházat darabjai: sárga zakó és barna mellény, pepita hosszúnadrág (pantalló, olyan, mint amilyen Sterio Károly színeztetett körrajzán látható), nagykockás, színes pamuting, színes zsebkendő, négyszögű selyem nyakkendő, vászon alsónadrág, egy pár zokni, nyers-fehér hosszú kötött házikabát, hálósapka, bőr sérvkötő, egy pár csizma. A textíliák egyes rétegei közé gondos kezek vágott dohányt szórtak abban a reményben, hogy az majd távol tartja a molyokat. A vasládában a gyapjúruhák nagy része ennek ellenére a penészesedés és egyéb károsodások miatt tönkrement. Az idők folyamán többször javították, restaurálták őket, sajnos szakszerűtlenül. A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum állandó kiállításának megnyitására a ruhák a mauzóleumból a múzeumba kerültek át. Az addigi őrzési hely dohos, nyirkos levegője és a vasláda után tehát a múzeum száraz, megvilágított tárlójába kerültek. Ismételt romlásuk után újabb restaurálás következett, mely 5 évig tartott 1998 és 2003 között. A restaurátor *Szalay Zoltán*

egyetemi docens volt. A tér másik felén berendezett vetítőben, a Soproni Múzeum és a Pulzus Televízió által közösen készített kisfilmet tekinthették meg az érdeklődők Széchenyi halálának körülményeiről és a ruhák történetéről.

Május 6-án „Széchenyi emlékek nyomában Európában” címmel poszterkiállításra és előadásokra került sor az I. emeleti különteremben és a vetítőben. Áprilisa elkészült a Széchenyi munkásságát és a kiállítást feldolgozó gyermekvezető füzet, melyet a 2009. év országos múzeumpedagógiai nívódíjáért kapott támogatásból készítettek el a múzeum munkatársai. A múzeum csatlakozott a nagycenki Széchenyi Vágta és a Múzeumok Éjszakája rendezvényeihez, 2010. május 15-én pedig a Világörökség Nap programjába kapcsolódott be. Ezt május 28-án gyermekrajz kiállítás követte. Utóbbi a Széchenyi emlékévkapcsán a múzeum, a megyei önkormányzat és a megyei könyvtár közös kezdeményezésére kiírt rajzpályázat legjobb alkotásait vonultatta föl. A diákokat egyéb formában is megpróbáltuk Széchenyi István szellemi örökségének közelébe hozni. Az említett kiállítás megrendezése mellett a megye általános iskoláinak kiírt vetélkedő döntőjére a kastély kiállítótermeibe hívtuk a fiatalokat, ahol a Nemzeti Casino szellemét idézve mérköztek meg egymással.

Július 31-től egy héten át tartottak a nagycenki Művészeti Napok a kastélyban. Ez a rendezvénysorozat adta a foglalatát Madarassy István szobrászművész kiállításának, melyet Szokolay Sándor nyitott meg a Múzeumban. Az egy héten át tartó zenei sorozatban fellépett a Spengler trió, az Ewald rézfúvós kvintett, az Akadémiai vonósnégyes, Jandó Jenő zongoraművész és Környei Zsófia hegedűművész.

Augusztus 19-én A lehetőségek országa – Polgárosodás a 19. századi Magyarországon” címmel nyílt kiállítás a Széchenyi István Emlékmúzeumban. A kiállítás katalógusának bevezetője a következőképpen foglalja össze a tárlat gondolati háttérét: *„Polgár, polgárság – e fogalmakat különösen sokat halljuk és használjuk a rendszerváltozás óta. De vajon tudjuk-e, miről is van szó, mit jelentenek? A polgárjogot nyert, személyi szabadsággal rendelkező városlakó osztályként átmenetet képezett a nemesség és a jobbágyosság között. Ez a rendi polgárság vajon milyen szerepet játszott a polgári mentalitás és értékrend megformálásában? A 18. század végén – 19. század elején nemcsak a szabad királyi városokban lakók lehettek polgárok, bár a szerepük, súlyuk kétségtelenül itt volt a legnagyobb. Mivel a polgárjog elnyerésének előfeltétele legtöbbször az ingatlantulajdon volt, így a házzal, földdel rendelkező önálló iparűzők és kereskedők voltak a városi szabadságjogok élvezői. A 19. század elejére már megváltozott a helyzet: a polgár már nem feltétlenül volt tulajdonos. Hogyan alakult ki az a fontos szerep, amelyet a polgárság betöltött az ipar, kereskedelem, a tudományok, a kultúra, a közélet terén? Ezt a folyamatot mutatjuk be családok történetein keresztül. Ezeket megismerve érthetjük meg, miként lehetett bárki – származásra, nemre való tekintet nélkül – „hazájának hasznos polgára”, ahogy ezt Kner Imre édesapjának írt levelében célként megfogalmazta. A szabadság adta lehetőségek országában, a 19. századi Magyarországon...”*

A kiállítás rendezését és a hozzá tartozó katalógus létrehozását a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága irányította. A program szakmai felelőse *Basics Beatrix* művészettörténész, történész szakértője Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatója, a kölcsönzések koordinátora *Tóth Imre* és *Fehér Csilla* (Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága), helyi kurátora Tóth Imre volt. A kiállított tárgyakat és dokumentumokat a következő intézmények anyagából válogattuk: Békés Megyei Levéltár, Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Történelmi Múzeum, Corvin János Múzeum, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Göcseji Múzeum, Gödöllői Városi Múzeum, Herendi Porcelán Manufaktúra, Herman Ottó Múzeum, Kner Nyomdaipari Múzeum, Kubinyi Ferenc Múzeum, Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténelmi Gyűjtemény, Ballassagyarmat, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Országos Levéltár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyar Zsidó Levéltár, Magyar Zsidó Múzeum, Országos Közlekedési és Műszaki Múzeum, Petőfi Irodalmi Múzeum, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Thúry György Múzeum, Zala Megyei Levéltár. A vándorkiállítás „törzsanyagát” helyben két személyiség, id. Storno Ferenc és természetesen gróf Széchenyi István anyagával egészítette ki a Soproni Múzeum, *Kiss Melinda* művészettörténész és *Kelemen István* történész szakmai közreműködésével. A németül beszélő Storno mint Sopron városának megbecsült polgára, a városi polgárság intézményeinek létrehozásában és működtetésében komoly szerepet játszó művész-restaurátor került a kiválogatott személyek közé. Széchenyi Istvánt mint a nyugati mintájú civilizatorikus fejlődés képviselőjét mutattuk be a látogatóknak. Olyan emberként igyekeztünk bemutatni a gróft, aki az átalakulás modelljéhez önmaga adta a mintát – az akkori szemléletmód szerint – különösképpen viselkedésével, életmódjával, kastélya berendezésével. A kiállítás megnyitóján *Firtl Máttyás* Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének alelnökének köszöntője után *dr. Vándor László*, a Megyei Múzeumok Igazgatóságának Szövetsége elnöke mondott megnyitóbeszédet. A nyitva tartás idején a múzeum szakemberei folyamatos szakvezetést tartottak a kiállításban a vendégeknek. A szakmai programok között fontos kiemelni az Osztrák Tudományos Akadémia látogatócsoportja részére szervezett tudományos előadást. A kiállítás szeptember 30-ig volt látogatható Nagycenken. Az időzítés tudatos volt, hiszen – kissé ellentmondásos módon – a születési dátumhoz közel, szeptember 17-18-án, a kiállításához kapcsolódóan került sor Széchenyi halálának évfordulós megemlékezéseire, egyúttal az emlékévk záró rendezvényére a múzeumban.

A Széchenyi István halálának áprilisi évfordulójával kezdődő rendezvénysorozat szeptemberben könnyedebb, művészeti jellegű programokkal zárult. A gróf dédunokáinak védnöksége mellett és jelenlétükben rendezett programok részeként pódiumbeszélgetést hallgathattak meg az érdeklődők a Hídember című film alkotóival és szereplőivel. A beszélgetést – *Bereményi Géza* rendező jóvoltából – a film munkafotóiból összeállított időszaki kiállítás kísérte. Szeptember 18-án ősbemutatóra került sor a kastélyban. A műsorban – egyebek mellett – Liszt Ferenc: Magyar történelmi arcképek című sorozatából Széchenyi

István címmel írott, hegedűre, gordonkára és zongorára átdolgozott művét mutatta be *Kocsis Zoltán* zongoraművész, a Nemzeti Filharmonikus Zenekar főzeneigazgatója. A kastély udvarán lovasbemutató került sor szeptember 18-án délelőtt. A rendezvényt hagyományteremtő bál zárta, melynek háziasszonya *Zsédenyi Adrienn (Zséda)* volt.

Mindeközben április folyamán befogadták az Új Magyarország Fejlesztési Terv Nyugat-Dunántúli Operatív Program keretében „Széchenyi faluja. A Nagycenki Széchenyi István emlékmúzeum és kastélypark turisztikai attrakciófejlesztése” címmel benyújtott pályázatunkat. A Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat közel 130 millió Ft vissza nem térítendő támogatást nyert. A fenntartó és konzorciumi partnerei – a Nagycenk Beszélő Köemlékei Alapítvány, illetve a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága – a pályázati támogatást további 22,8 millió Ft saját résszel egészítik ki. Az európai uniós pályázati támogatással és a Győr-Moson-Sopron megyei önkormányzat, valamint konzorciumi partnerei anyagi hozzájárulásával megvalósuló projekt első szakasza, a kastélypark rehabilitációja már el is kezdődött. A kastélypark rehabilitációja során első ütemben a labirintusok – a főkapu közelében található gyertyánlabirintusok és az alacsonyabb, tömöttebb buxus sövények – helyreállítására kerül sor. A talajcserét követően felújítják a rododendron ágyásokat és lágyszárú, élő virágokat is ültetnek majd, illetve talajtakaró növényeket telepítenek oda, ahol a fű nem él meg. A kiállítás és a park együttes fejlesztésének eredményeként olyan nemzeti emlékhelyet szeretnénk létrehozni, mely méltó lesz Széchenyi István, a Legnagyobb magyar emlékéhez. Az említett fejlesztés mellett lezárt projektum is gazdagította a múzeum kulturális – elsősorban múzeumpedagógiai – kínálatát. A Széchenyi István Emlékkiállítás múzeumpedagógiai szolgáltatásainak fejlesztésére irányuló elképzelések megvalósításával a nyáron zárult le a TIOP 1.2.2.08/1-2009-0002. hagyományörző, kutató múzeum múzeumpedagógiai módszereinek és alkalmazásainak infrastrukturális támogatását szolgáló pályázat. Ennek részeként 4 tematikus IKT pontot alakítottunk ki az állandó kiállításban, interaktív, multimédiás eszközök, érintőképernyős konzolok elhelyezésével.

Ezek a fejlesztések jelentik az alapját annak, hogy Széchenyi István örökségét az emlékévé múltával is a 21. század színvonalán tudjuk megmutatni a látogatóknak. A 2010-ben megrendezett eseményeket – a pályázattal szervezettek és a szponzorok mellett – Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata és a Soproni Múzeum Alapítvány támogatta.

A Soproni Szemle 2011. évi 1. számában közölt íráshoz kapcsolódva¹ az alábbiakban a vasútüzemre vonatkozó helyreigazításokat állítottam össze. A tanulmány egyéb megállapításainak helyességét nem vizsgáltam.

A brennbergi szén szállításával kapcsolatos korai próbálkozásokat a szerzők nem említik. A brennbergi szénbányát 1791. október 31-től 1835-ig az osztrák Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft bérelte Sopron városától. A korszerű bányaművelés bevezetésével egyidejűleg 1793-ban más osztrák érdekeltekkel közösen a brennbergi szén Bécsbe juttatása érdekében hajózható csatorna építését is tervezték. A bécs-sopron-győri (!) csatorna tervét 1794-ben terjesztették a császár elé. A császári jóváhagyás alapján a társaság 1799. június 1-i hatállyal a K. k. Priv. Kanal- und Bergbau Kompanie nevet vette fel (a császár is tagja a társulatnak!). A társaság kimondott célja, hogy egy hajózható csatorna megépítésével Bécset a Rábán keresztül először Győrrel, majd egy későbbi terv alapján Trieszttel kösse össze. A csatornának a tervek szerint lett volna soproni kiágazása is a brennbergi szénnek gyors és olcsó Bécsbe juttatása érdekében. A tervek első része 1814-ig megvalósult (Bécs – Baden – Bécsújhely – Pötsching), a folytatás viszont a pénzügyi nehézségek áldozatául esett. A társaságot a kincstár 1802-ben megvásárolta, ezzel a császári és királyi kincstár lett a brennbergi bánya bérlője is. 1822-ben a kincstár érdekeltségeit a bécsi Fries et Co. bankháznak adta bérbe, majd annak bukása után több kézen át 1834. augusztus 18-tól Sina György, majd 1846. november 9-től az Udvari Kamara felügyelete mellett Missbach Alajos bérelte. Sina egyébként már az új közlekedési eszközben, a vasútban látta jövőt. 1838-ban kidolgozott, Bécset Győrrel összekötő vasúti tervének egy Sopron – Brennberg szárnyvonal is része volt.

78. oldal, utolsó bekezdés: Heinrich Drasche Ritter von Wartberg nagybátyja, Missbach Alajos 1857. évi halálától kezdődően bérlő a bányát, és nem 1865-től. Drasche egyébként a brennbergi mellett további 29 bányát és 9 tégláégetőt örökölt nagybátyjától. A Missbach-, ill. Drasche-féle téglagyárak ma Wienerberger néven ismertek Magyarországon is.

¹ Becher Nándor – Kovács Gábor: Adalékok a brennbergbányai szénszállítás történetéhez. SSz. 65. (2011), 78–83.

79. oldal, 2. bekezdés: A m. kir. keresk. és közmunka miniszter által 1867. augusztus 7-én kiadott építési engedély alapján a 7,2 km hosszú pálya 1868–1869-ben épült meg 790 mm nyomtávval. A lóvontatásra berendezett pálya 0 pontja a Szt. István akna előtti platón volt, ívben fekvő 2 vágányú rakodó formájában. A vonal 36–41 szelvényei között volt a sikló (Bremsberg). A pálya emelkedése 25‰ (ezrelék) volt és nem 25% (százalék), ahogy a szerzők megadják. Ez azt jelentené, hogy a lovaknak 100 méteren 25 méter szintkülönbséget kellett volna leküzdeniük, ami ma még terepjárók számára is nagy kihívást jelent. A szén szállítására ekkor 150 darab csille állt rendelkezésre.

A szerzők összetévesztik a bánya belső vasúthálózatát a Brennberget Ágfalvával összekötő vasútvonallal. Ugyanis nem ezt a vonalat építették át 480 mm nyomtávra, hanem 1860–62 között a Sopron akna beomlása után a bánya 1600 öl hosszúságú és 600 mm-es belső vágányait. A bánya területén, azaz belső szállítási célokra 1857. évi adatok szerint már 40 öl hosszú fapályát (azaz a sínek fából készültek!) és 1211 öl hosszú vaspályát használtak, amelyek nyomtávja 600 mm volt. A lórék mozgatása állait erővel (lovakkal) történt.

79. oldal, 1. kép: a gerendahíd nem 1892 körül épült, hanem bő 20 évvel korábban, 1868–1869-ben. A vasútvonal a Rák-patak völgyét a 31/36 szelvények között 222 m hosszú, középen 27 m magas kőalapokra épített gerendahíd segítségével hidalta át.

A részleges gőzvontatást az 1875. szeptember 12-én kiadott miniszteri engedély alapján vezették be. Az első mozdony a müncheni Krauss gyár 552/1876 gyári számú, XXVIIb gyári típusú, 790 mm-es mozdonya volt. A Drasche által megrendelt és I. pályaszámot kapott mozdony megengedett legnagyobb sebessége 1,5 mérföld/óra (kb. 11,4 km/ó) volt.

1878-ban az osztrák kincstár lemond a bánya bérletéről. Helyét, mint a bánya főbérelője, az addigi albérlő, Drasche veszi át. (A tulajdonos továbbra is Sopron városa.) A bérleményben történő kedvező változások alapján Drasche jelentős fejlesztésekbe kezd. 1879-ben vezették be a gőzüzemet a teljes vonalon, azaz a cs. kir. Déli Vasút Ágfalva állomása és a sikló alja, valamint a sikló tetejétől Brennbergbányáig vezető két szakaszon. A 10.900 birodalmi márkába került, II. pályaszámot kapott mozdony szintén a müncheni Krauss gyárban készült (750/1879, XXVIIb gyári típus). A *Sopron* című lap 1879. december 2-i számában részletes beszámolót közöl a mozdonyról és a siklóról.

1880-ban Drasche halálát követően fia, Richárd bérli a bányát Sopron városától. Drasche Richárd azonban a brennbergi bányát illető összes jogát annak minden tartozékával egyetemben a Patzenhofer Konrád, Rotterman Rudolf, Lenck Sámuel és a Nagycenki Cukorgyár tagokból álló konzorciumnak adta el. (A félszerfalvi, cinfalvi cukorgyárosok, akik a nagycenkiben is érdekeltek voltak, saját kézbe akarták venni a cukorgyártáshoz szükséges szén bányászatát. Ugyan

ez az érdek vezette Lenck Sámuel soproni kereskedőt is.) Ez a társulat alapította meg 1882. május 13-án a Brenneri Kőszénbánya Részvénytársulatot.

1882-ben a pályát átépítik, megerősítik (a 11 kg/folyóméteres sínek helyett 16 kg/folyóméter tömegűeket fektetnek); Brunsberg névvel újabb gőzmozdony érkezik (Floridsdorf 442/1882). Emellett további 40 darab 18 mázsa teherbírású szénszállító kocsit is beszerettek. A vasútvonal vezetését mintegy 800 m hosszban új nyomvonalra helyezték át. 2001-ben Brennerbánya község határában félredobva 1879-es hengerlési számú sínszálak heverték a fűben.

80. oldal 1. bekezdés: 1875-ben benzinmotoros vontatót nem vezethettek be, hiszen 1875-ben még a benzinmotor nem létezett! 1886-ban jelent meg Daimler és Benz első benzin motoros autója. A 31–36 szelvényben fekvő, a Rák-patak völgyét áthidaló 222 m hosszú, középen 27 m magas kőlapokra épített gerendahíd 1868–1869-ben épült, nem 1892-ben. 80. oldal 2. bekezdés: 1892–93-ban a keskeny nyomtávú (790 mm) vonalat (1. kép) normál nyomközűvé (1435 mm) építik át. A vonal részben új nyomvonalon épül, a sikló megszűnik, a faszervezetű híd helyett mellette (!) a görbehalmi oldalon töltés épül. (2001-ben a Rák-patak völgyét a Fehérúti tó környékén kitisztították. A völgy két oldalán a gerendahíd hídfői még megvoltak: 2. kép) Az alagút mellett bevágás készült. A Rák-patakot 6 m nyílású boltozott áteresztel segítségével bújtatják át a töltés alatt. A bécsi Maegle építési vállalkozó 12 t tengelyterhelést lehetővé tevő déli vasúti, használt pankráci síneket épített be. Ez azzal magyarázható, hogy a Déli Vasút üzemeltette az Ágfalva – Brennerbánya vasútvonalat a bányatársaság költségére. A normál nyomközre átépített 7,93 km hosszú vonalat 1893. szeptember 5-én nyitották meg. Brennerbányán a vasúthálózatot átépítik, bővítik, a vonalat tovább vezetik Sopron Aknáig (830 m) ahol fűtőház is épül. A teljes vonalon az engedélyezett sebesség 15 km/ó.

1. kép Az Ágfalva és Brennbergbánya közötti elsőként épület keskeny nyomközű vasút egyik határkőve. Ilyen határkővekkel (rajta a két keresztbe tett bányász kalapács) jelölték a vasúti pálya két oldalán, hogy meddig terjedt a vasút tulajdona.

A GySEV VIII osztályú 24 pályaszámú Elbel-típusú poggyásztéres mozdonyát 1893-ban a bányatársaság veszi meg, feltehetően ez az első normál nyomközű mozdony Brennbergbányán, amely ott állomási tolatási feladatokat látott el. (A I. és II. pályaszámú mozdonyokat, mivel azokra szükség már nincsen, a bányatársaság 1894-ben az Alföldi Első Gazdasági Vasútnak adja el. A Déli Vasút és a Brennbergi Kőszénbánya Rt. még az átépített vonal megnyitása előtt 1893. június 12-én a Déli Vasút Ágfalva állomásához kapcsolódó csatlakozási szerződését megújítja, ennek alapján Ágfalva és Brennbergbánya között a normál nyomközű vonalon a Déli Vasút látja el a bányatársaság költségére a vonattovábbítási és más feladatokat. A szerződést 1894-ben módosítják, ennek alapján a Déli Vasút fékes teherkocsikat közlekedtet csak. Tervezték Brennbergbánya állomáson egy harmadik vágány, valamint egy fordítókorong építését is. Utóbbi nem épült meg. Személyszállítás továbbra sincs. Ágfalva és

Brennbergbánya között a forgalmat a Déli Vasút Sopron Déli állomására állomásított 32d sorozatú mozdonyokkal látta el. A 1803 pályaszámú mozdonyról közölt fotót Lovas Gyula a SSz. 21 (1967) 3. számában.

2. kép. A gerenda völgyhíd vasútvonal végpont felőli (azaz a völgyáthidalás brennbergbányai oldalán lévő) hídfője. A vasútvonal a kép bal alsó sarkából vezetett rá a hídra. A háttérben a fák között a Fehérúti tó vize látszódik, tó gátját a felhagyott vasúti töltés alkotja.

1924-ben az időközben már Sopronvidéki Kőszénbánya Rt. nevet viselő társaság a Berlin melletti Drewitz székhelyű Orenstein & Koppel mozdonygyártót vásárolt belső célokra egy darab 110 LE-s mozdonyt (10219/9123). 1925-ben a keresk. m.kir. miniszter 1923. évi rendelete alapján az Ágfalva – Brennbergbánya vonalat 23 kg/folyóméter sínek felhasználásával korszerűsítik. A Déli Vasút magyarországi jogutódjának, a Duna – Száva – Adria Vasút (DSA) 1932. évi megváltását követően a MÁV a Sopron Déli állomásra állomásított 32d sorozatú volt pankráci mozdonyokat már állagába nem vette át, azokat selejtezte. Az Ágfalva – Brennbergbánya vonal kiszolgálására a MÁV 1932-től 3 darab 475 sorozatú mozdonyt (475,011; 475,023 és 475,040) állomásított Sopron Déli állomás fűtőházába. Tehát nem két ilyen mozdony volt, hanem három és ezeket a bányatársaság nem vette meg.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER

Tilcsik György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében.

Szombathely, 2009.

A Vas Megyei Levéltár mind szerkesztésében, mind megjelenésében nagyon igényes könyvsorozata, az *Archivum Comitatus Castriferrei* „Kismonográfiák” alsorozatában 2007-ben jelentette meg az első, az adott intézményhez kötődő disszertációt, *Bariska István* 15–16. századi nyugat-magyarországi koronázalóuradalmakról szóló munkáját. A vidéki tudományszervezés szempontjából is nagy fontosságú lépést 2009-ben újabb monografikus mű megjelenítése követte; *Tilcsik György* levéltár-igazgató 2002-ben, az ELTE Bölcsészettudományi Karán *summa cum laude* minősítéssel megvédett PhD disszertációjának könyvvé formált változata. A közel két évtizedes, primer forrásfeltáráson nyugvó alap kutatás oly eredményei összegződnek e kötetben, amelyek azokat a gazdasági, a kereskedelmi változásokat mutatják be, amelyekben alapulva, és amelyek révén a dualizmus-kori látványos városfejlődés bekövetkezhetett, azaz Szombathely régió városszerkezetében és városhierarchiájában modern kori pozícióit elfoglalhatta.

A Szerző a funkcionális várostörténet-írás alapmunkái, elsősorban *Bácskai Vera* és *Nagy Lajos* 18–19. századra koncentráló, a tárgyidőszak vizsgálati szempontjait megújító (városszerkezet, városhierarchia, centrális hely-kutatások) eredményeinek exponálását követően, a témakör rövid historiográfiáját, a kötet forrásbázisát mutatja be. A kutatás, a monográfia célkitűzését a következőkben összegzi: „...azon gazdasági és kereskedelmi tényezők egy bizonyos csoportját kívánja feltárni és megragadni, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a 18. század utolsó harmadának kezdetén még jelentéktelen gazdasági központnak számító Szombathely a 19. század közepére már a térség egyik igen fontos kereskedelmi és gazdasági centrumává lett”.

A várostörténet ívének, meghatározó tendenciáinak rövid áttekintését követően Tilcsik György a hazai városfejlődésben speciális típust jelentő privilegizált püspöki mezőváros kiváltságait (a várost és polgárait megillető kollektív és egyéni jogokat), kötelezettségeket tekintette át (pl. gabonadézma ügye). A gazdasági engedményekkel és terhekkal járó jogi keretek ismertetését követően a 18. század utolsó harmadától a 19. század derekáig (1787–1850 között) a város népességének alakulását, felekezeti megoszlását, a népesség házankénti

megoszlását, valamint a városszerkezetet és városképet mutatja meg, a legkülönbözőbb források alapján (nép- és adóösszeírások, térképek és azok rekonstrukciói, emlékiratok, korabeli sajtótudósítások). Az eddigiekkel szerves összefüggésben e fejezeteket követi a hierarchizált, funkciórendszerében differenciált, folyamatos fejlődése során szakszerű és bürokratizálódott városi hivatalszervezet struktúrájának, illetve a legfontosabb hatásköröknek a bemutatása, külön koncentrálni mindazon funkciókra, amelyek a város kereskedelmi életével, a piac működtetésével álltak összefüggésben. Mindezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert a központi törvények és rendeletek, illetve Vas vármegye e tárgykörökben keletkezett rendszabásainak betartatása mellett, a város kereskedelmi életét érintő csaknem minden kérdésben (pl. kereskedési, boltnyitási jog megadása, avagy megtagadása, bérleti díjak, illetve a piac rendjének szabályozása, kereskedelmi tevékenységgel összefüggő panaszok kivizsgálása és orvoslása stb.) a város közgyűlése és tanácsulése rendelkezett illetékességgel, amit a hivatalszervezeten keresztül gyakorolt.

Bár a tárgyidőszakban a kereskedelmi jog a városi polgárság közösségét saját termékeiket tekintve egyetemlegesen megillette, ugyanakkor, ha más termékeit – akár sajátja mellett – kívánta árusítani, úgy arra kereskedési jogot kellett kérnie, amelynek megadása polgárjoghoz és biztosítékot jelentő vagyoni kvalitáshoz volt kötve. A differenciált jogi szabályozás, az e téren hozott városi rendszabások részletes bemutatása mellett több, a városi háztartás és gazdaság szempontjából fontos terület működése került bemutatásra, így a városi erdőkben termelt gubacs, valamint a só árusítása, lisztkereskedelem, piaci hússütés, illetve a várost illető kocsmáltatási jog érvényesítése, mindezeknek gazdasági jelentősége került bemutatásra. Már a fenti sorok is jelzik, hogy az 1848 előtti Szombathely városi bevételei között meghatározóak voltak a különböző bérletek. E szisztéma jelentőségét, kiterjedtségét, konkrét működését a Szerző más aspektusból, a piactérre koncentrálni bérleti díjas városi boltok kiépülésében, rendszerében is bemutatta, hangsúlyozva: az 1817. évi városi tűzvész a licitációkon értékesített városi boltok egzisztálása terén új fejezetet nyitott. A piaci jövedelmek nagyságát, kezelését, kezelőinek, a piacinspektoroknak 1799–1848 közötti archontológiáját is összeállította a Szerző, mely összetett hivatal-, társadalom- és gazdaságtörténeti mélyfúrásokra adott lehetőséget. A boltok, bérletek mellett a regionálisan is nagy jelentőségű piac működése részletes bemutatásra került. Érdemes hangsúlyozni: a tárgyidőszak árucseréjének legfontosabb és legáltalánosabb intézményei az országos és hetivásárok voltak, amelyek közül az elsőből Szombathelyen évi ötöt, a másodikból évente 104-et (kedd, pénteki napokon) tartottak. A piaci rend, így a városi bevételt képező helypénzszedés, elárúsító helyek, zsúfoltság városi rendtartásokkal történő szabályozása, a Piac tér infrastrukturális kiépítése, bemutatása mellett a Szerző sajnálattal konstataulta az áruforgalom nagyságára vonatkozóan fennálló forráshiányt.

A kereskedők száma, polgárjogszerzésének, összetételének, vagyonnagyságának alakulása, az e mögött meghúzódó társadalom- és gazdaságtörténeti szempontok elemzése egyértelműen a város nyugat-dunántúli térségben betöltött gazdasági szerepének a rövid időn belüli rohamos felértékelődését mutatja. Alaptendencia: az 1720. évi országos adóösszeírásban 14 fő, az 1828. évi országos adóösszeírásban 28 fő, két évtized múlva, 1847-ben 79 fő azok száma, akik a bor-, gabona, gubacs- és gyapjúkereskedelemmel foglalkoztak (30,4%), illetve a liszt- és fűszerkereskedők (20% és 15,2%) voltak. A tágabb térségben döntően Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Győr, Pápa, Veszprém, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Csáktornya, Körmend, Rohonc városok kereskedőivel álltak kereskedelmi kapcsolatban, míg az országhatárokon átnyúló kapcsolatrendszerük a Habsburg Monarchia területén többek között Bécs, Prága, Graz, Ptuj/ Pettau, Trieszt városokhoz kötötte. E tendenciát két síkon, analitikus elemzéssel mutatja be két mikrotörténeti tanulmány; a szombathelyi boltosok és kereskedők 1836. évi kereskedelmi társaság alapítási törekvése, illetve a Sopron vármegyei Muzsajon született Horváth József (a neves ügyvéd és igazságügyi miniszter, Horváth Boldizsár apja) esetével egy kereskedőcsalád felemelkedésének adat- és szempont-gazdag esettanulmánya. Az eddigi eredmények mellett Szombathely kereskedelmi jelentőségének vizsgálata újabb aspektussal bővült, midőn a Szerző a zsidóság püspöki mezővárosba történő beköltözését, illetve a szomszédos szőkeföldi (hg. Batthyány család birtoka, ma a város része) megtelepedését vette társadalomtörténeti vizsgálat alá. Jól ismert, hogy a Batthyány család mezővárosában, Rohoncon élő zsidók már 1682-ben engedélyt kaptak szombathelyi kereskedésre, de városba költözésük elé a magisztrátus folyamatos akadályokat állított. A csekély számú engedéllyel beköltözött család száma az 1840:29. tc.-t követően nőtt meg, a tárgyidőszakot tekintve különösen az 1846–1850 közötti években. A boltnyitások, pálinka- és italmérések mellett jelentős részt vállaltak a rongy- és gubacskereskedésből. 1848-ban Szombathelyen és Szőke-földén 66 zsidó kereskedőt, -segédet és -tanulót írtak össze, akik a bolti aprócikkek elárúsításától a gyapjú-, textil-, bőrárak kereskedésén át a lókereskedelemig számos területen érdekeltek voltak.

A kereskedők vizsgálatát követően két fejezet a város kereskedelmi pozícióinak megváltozását mutatja be. Az 1828. évi országos összeírás feldolgozása Szombathelyet és Köszeget is erős piackörzeti funkciókkal rendelkező települések sorában tartja számon, míg a vasi megyeszékhely regionális és azon túlnyúló, a vármegye egyetlen szabad királyi városa régió túl piackörzeti szerepkörrel rendelkezett. A forrás komparatív elemzése a határszéli piacstruktúra átalakulására is utal, amely révén Sopron jelentősége Kőszeg rovására megnőtt, ugyanakkor Szombathely belső piackörzeti szerepének megerősödésével a város jelentősége fokozódott. A másik esettanulmány, a Sopron – Nagykanizsa közötti vasútvonal tervezéséhez elkészült adatgyűjtések és

felmérések (1847) már Kőszeggel szemben mind az iparúzők számának és foglalkozás szerinti összetételének, mind a kereskedési ágak és az áruforgalom tekintetében egyértelműen Szombathely jelentőségét emelték ki. Vas vármegye rendjei az utolsó rendi országgyűlésen egyértelműen a Sopron – Kőszeg – Szombathely – Nagykanizsa útvonal megvalósítását kívánták támogatni (1848. február 14.), de gr. Széchenyi István az ország közlekedésszerkezeti átalakulását hozó „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről” című nyomtatásban is megjelent munkája a Kőszeg elkerülő Sopron – Csepreg – Szombathely – Nagykanizsa irányt preferálta, miképpen két évtized múlva a vasi megyeszékhelyet bekapcsoló, de Kőszeg elkerülő változat valósult meg (1865).

Tilcsik György a térség korabeli városfejlődése szempontjából is nagy fontossággal rendelkező monográfiája azt a gazdasági folyamatot mutatja be, amely révén a 19. század közepére Szombathely a Sopron és Nagykanizsa közötti térség egyik legjelentősebb kereskedelmi központja lett. Ez a pozíció, piackörzeti szerepkör adott biztos alapot az 1860-as, 1870-es években megkezdődött dinamikus gazdasági fejlődésnek. A kötet mind módszertani szempontból, kérdésfeltevései és elemzési módszerei által, mind gazdag adatolásával Sopron város reformkori gazdasági fejlődéséhez is kitűnő analógiát nyújt.

DÁVIDHÁZY ISTVÁN | Hegedűs Elemér: A császári és királyi 9. huszárezred Sopronban. Sárvár, 2010.

A soproni helytörténetírás sokszínű palettáján eddig hiányzó szín feltűnésének fogható fel *Hegedűs Elemér* könyvének megjelenése. A széleskörű forráskutatás és a szakmai hozzáértés pilléreire támaszkodó munka négy évszázadon átívelő bőséges képanyag segítségével is betekintést nyújt a magyar hadtörténelemnek a Nádasdy-huszárokkal összefüggő fejezeteibe, és eddig ismeretlen részletekkel bővíti a 19. század végi valamint a 20. század eleji Sopronról meglévő ismereteinket.

A Nádasdy nevet 1888 óta viselő ezred 1688-as alapításától kezdve a Habsburg birodalom legtöbb hadjáratában részt vett, és a Sziciliától Schleswig-Holsteinig terjedő térség hadszíntereinek történeteiben jelentős szerepet játszott, amit a közölt számos kitüntetési névsor is bizonyít. A könyv első része a Czobor Ádám által 1688-ban alapított ezred történetét foglalja össze az alapítástól kezdve az ezred 1884-es Sopronba kerüléséig. Az ismertetésben kiemelt helyet foglal el az 1757. június 18-án Kolínnál vívott ütközet említése, amelyhez a Monarchia legmagasabb katonai kitüntetésének, a Mária Terézia-rendnek a megalapítása fűződik. Ez a nap lett később az évenként megünnepeelt ezrednap.

A nagy vonalakban ismert hadtörténelmi eseményekhez illeszkedő ezredtörténet után következnek a soproni helytörténetnek a 9. huszárezreddel kapcsolatos olyan részletei, amelyek a recenzens, és vélhetőleg a soproni olvasók többsége számára is különösen érdekesek. Az ezred 1884-ben foglalta el új, két évvel korábban meglepően rövid idő alatt felépült Baross úti laktanyáját. Figyelemre méltó, hogy az építkezésben csaknem kivétel nélkül helyi iparosok vettek részt. A korabeli Sopron lakásviszonyaira jellemző, hogy a laktanyához 24 tiszti lakás is tartozott. Ha megnézzük az ezred tiszti névsorát, a magasabb igényszint és a városi polgárságtól való elkülönülésre irányuló törekvés egyaránt érthetővé válik. Nagy számban tűnnek fel a soproni és Sopron megyei, meggazdagodott, földbirtokot szerzett és nemességet kapott, két generációval korábban iparosként vagy kereskedőként bevándorolt családok (darufalvi Patzenhofer, tormási Bauer, kőmáli Flandorffer, medgyesi Schwartz, stb.) tagjai az ezred tényleges és tartalékos tisztjei között.

A korabeli társadalmi viszonyokról szélsőségesen jellemző képet rajzolnak az uralkodóházhoz tartozó két ezredparancsnokról, Ferenc Ferdinánd és Ottó Ferenc József főhercegekről tudósító feljegyzések. Ferenc Ferdinánd csak egy tiszti családdal tartott fenn társadalmi kapcsolatot, amelynek hölgytagja a korabeli meghatározás szerint a Habsburgokkal „ebenbürtig”, azaz házasodás szempontjából számba jöhető családból származott. Mellékesen megjegyezve, állítólag ennél a családnál ismerte meg későbbi feleségét, gróf Chotek Zsófiát, akit nagy nehézségek alapján tudott csak feleségül venni, mivel a Chotek család nem volt „ebenbürtig”. A soproniak közül csak Szilvássy Márton ügyvéddel lépett érintkezésbe – igaz, nem önzetlenül. Szenvedélyes vadász lévén elfogadta az ügyvéd hozzájárulását a vadászterülete meghívás nélküli igénybevételére. Ma már sokan nem tudják, hogy a szóban forgó ügyvédé volt az a Hársfa sori, a néhai Alm vendéglővel szembeni bástyatornyos villa, amelyet a soproni néphumor „Zwetschkenburgnak”, Szilvásvárnak nevezett el.

Ferenc Ferdinánddal szemben Ottó Ferenc Józsefet mindenki szerette. A Szép Ottónak hívott főherceg Sopronba érkezése után ebéden látta vendégül a megye és a város egyházi, katonai és polgári vezetőit, akikkel egész soproni szolgálati ideje alatt zavartalan jó kapcsolatban állt. Tisztikarával együtt szórakozott. Kiváló lovas lévén aktívan részt vett a Lovas Egylet működésében is. A Lovas Egyletről szóló rész egyébként helytörténetileg hiánypótló jellegű. Tudomásom szerint Gantner Antal: A régi Sopron című kiadványában közölt fényképen kívül az egykori soproni lóversenyekről először a szerző emlékezik meg. Vasúttörténeti érdekesség, hogy a GySEV a lóversenyekre nyílt pályán megálló vonatokat közlekedtetett.

Az ezred történetének ismertetése az első világháború azon ütközeteinek és eseményeinek leírásával fejeződik be, amelyekben az ezred vagy annak kikülönített századai részt vettek. Természetesen külön hangsúlyt kap az ezred

legemlékezetesebb fegyverténye, a limanowai ütközet. Az 1924-ben leleplezett első soproni hősi emlékmű, amelynek képe a könyv fedőlapját díszíti, ennek az ütközetnek, és az abban elesetteknek az emlékét őrizte. Mivel az emlékművön az ütközetben elesettek és Limanowán eltemetettek, élükön Muhr Ottmár ezredes neve is fel volt tüntetve, Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásának az ötvenes évek elején végrehajtott lerombolása sírgyalásznak minősül.

A könyvet, amelynek megjelenését Sárvár városa támogatta, reméljük, a többi soproni ezred történetének ismertetése fogja követni. Ismereteink szerint ez csak azon múlik, hogy Sopron kövesse a sárvári példát.

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Kalocsai Péter: Városi
tömegközlekedés a Nyugat-
Dunántúlon
1867–1914.
Szombathely, 2011.

A könyv szerzője *Kalocsai Péter* történész, a Savaria Egyetemi Központ adjunktusa. A témában a szerző már több mint 15 éve kutat és publikál. Cikkei és tanulmányai a Városi Közlekedésben, a Vasi Szemlében, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közleményekben jelentek meg. Érdeklődési körébe tartozik többek között: az omnibuszközlekedés, a városi tömegközlekedés, a villamosvasút szerepe az urbanizációban, a vidéki közúti vasutak, a villamosvasút, a villamosvasutak járműparkjai, kocsitípusai. 2001-ben – Molnár Józseffel közösen – „Balra tarts, Jobbra előzz! Magyarország városi közlekedése régi képeslapokon” címmel jelentetett meg kötetet. A most bemutatásra kerülő új könyvében lapozgatva a szemünk előtt születnek újjá a hajdani közlekedési eszközök városaink útjain. Szinte látjuk a dualizmus korabeli Szombathely és Sopron utcáin közlekedni az omnibuszt és a villamost, odaképzelteljük magunkat a helyszínekre, együtt szállunk fel az utasokkal a járművekre. A 280 oldalas könyv tipográfiaiilag kitűnően szerkesztett és jól áttekinthető. A monográfia alapját a szerző 2009-ben *summa cum laude* minősítéssel megvédett disszertációja képezi.

A könyvben bemutatott időszak határai a modern Magyarország megteremtésének időszakára esnek. A témát először országos vonatkozásban, majd regionális szinten vizsgálja a szerző. A Nyugat-Dunántúl esetében a két kiemelt központ Sopron és Szombathely. Azért ez a két város, mert a két megyeszékhely jutott el a kor modern tömegközlekedésének szintjére. Az értekezésben kiemelt városok közlekedéstörténetével a szerzőt megelőzően kevesen foglalkoztak. Sopron esetében *Lovas Gyula* és *Dr. Kubinszky Mihály*

végzett úttörő munkát, de a téma olyan részletes tárgyalásával, ahogy a szerző azt összefoglalta most kiadott művében, még sehol sem találkozhattunk. A könyvben párhuzamosan egymás mellett találjuk a két szomszédvár közlekedésének történetét. Mivel magam soproni vagyok, engedtessek meg nekem annyi elfogultság, hogy főként Sopront vegyem górcső alá a monográfiában. A szerző minden létező és fennmaradt primer forrást felkutatott a témában: leleményesen ötvözi a hivatalos jelentéseket, a levéltári forrásokat, s mosolyt csal az olvasó arcára a vidéki sajtó anyagával. Külön megdobogtatja az ember szívét a kötet alig vagy kevéssé ismert képanyaga. Köszönet mindazoknak, akik bármilyen dokumentummal segítettek a szerzőt alapos gyűjtőmunkájában.

A könyv első nagy fejezetében a szerző több szempontból bemutatja az 1900-ban már 33,000 lakossal bíró Sopront. A város iparával, kereskedelmével és infrastruktúrájával ismerteti meg az olvasót. Hangsúlyt fektet a soproni Kereskedelmi- és iparkamara évi jelentéseire, és *Thirring Gusztáv* európai hírű statisztikusunk adatait is felhasználja. A fejezetben átfogó képet rajzol az 1847-ben megszülető soproni vasútról, bemutatva a város lüktető életét és társadalmát, a villamosítás lépéseit, a csatornázást, a vízvezeték kiépítését. Röviden utal a város arculatát később oly meghatározó Wälder József városi főmérnök szabályozási tervére is. „A városi közlekedés modernizációja” című fejezetből megtudjuk, hogy korszakunk kezdetén még elmaradott az infrastruktúra, de a század végén már robbanásszerű fejlődésről beszélhetünk. Sopronban 1890-től meghatározták a város úthálózatát, az utakat felmérték és törzskönyvezték is. A szerző bemutatja a korszak útburkolási anyagait Sopronban (a gránitkocka kötől a betonig).

A 19. század utolsó harmadától a nyugat-dunántúli városok forgalmában megjelentek – a gyalogosok és lovasok mellett – a fogatolt járművek és a kerékpárok. Sopronban 1886-ban 498 (!) fogatolt járművet írtak össze. Ezt követően Sopronban és Szombathelyen is szabályrendeletek sokaságával szabályozták a városi közlekedést. Különösen a lovasokra és a kerékpárosokra vonatkoztak ezek a rendeletek. 1908-ban hazánkban már 500 automobilt tartottak nyilván, ebből hármat Sopronban. A monográfia ezután bemutatja a bérkocsikat és a berautókat, valamint azok szerepét a városi közlekedésben. Sopronban a két pályaudvarnál és a Pannóniánál sorakoztak az utasra váró bérkocsik.

A mű következő nagy fejezetében átfogó képet kapunk a városi tömegközlekedés megszületéséről, amelynek ügye helyi szinten a városi mérnök és a mérnöki hivatal hatáskörébe tartozott. Olvashatunk a korszak oly népszerű tömegközlekedési eszközéről, az omnibuszról, melynek magyar megfelelője a társaskocsi. Sopron vidéki városaink közül az első helyen állt az omnibusz beindításával 1847–1851 között. Ez a jármű még 1908-ban is 40 vidéki városunkban szállította az utasokat! A kocsik befogadóképessége 6–24 személy volt, akadtak köztük kétszintesek is, és kezdetben bárhol megállhattak. A

következő lépcsőfokot a közúti vasutak jelentették. A tárgyalt korszakban ezek lehetettek ló-, gőz-, benzinelektromos-, vagy villamosvasutak. A soproni omnibuszjárat a vasúti pályaudvart kötötte össze a belvárossal. A továbbiakban bepillantást nyerhetünk a közúti vasúttervekbe, melyek a lóvontatású közúti vasút tervét ismertették. Kalocsai Péter rámutat, hogy a közúti vasúttervekből következtethetünk a helyi személyforgalom fő irányaira is. A források alapján megállapítható hogy, már 1895-ben felmerült a villamos létesítése Sopronban, de az ekkor csak Pozsonyban valósult meg, majd két év múlva - 1897-ben - a szombathelyi utcákon indult el a villamos közlekedés. Sopronban erre még három évig várni kellett, itt 1900-tól 1923-ig járt a villamos. A szerző az előkészületektől 1914-ig követi nyomon annak a közlekedési eszköznek az életútját, melyre napjaink soproni és szombathelyi polgára is bizonyos nosztalgiával tekint vissza. A kötet gazdag illusztrációs anyagában (képeslapok, fényképek, színes műmellékletek) lépten-nyomon látjuk a járművet, amint a Király utcában (Mátyás király), a Várkerületen, a Kosuth Lajos utcában vagy az Újteleki utcán végighalad. Villamosok állnak a GySEV és Déli pályaudvarnál, a villamos elér a Sörgyárig. (Már születése pillanatában felmerült, hogy a vonalat meghosszabbítják a Lövérek felé.) A villamos tetejét reklámtáblák díszítik. Az illusztrációk segítségével megismerkedhetünk a villamos szakaszhatárokkal, a legendás remízzel. A soproni villamost a Monarchia egyik legkorszerűbb erőműve, a Rába folyón álló ikervári látta el villamos árammal.

A közlekedéstörténész szerző ezután összehasonlítja a kiemelt városok vasútvonalait egymással, majd áttekinti a Nyugat-Dunántúl tömegközlekedését is. Példaadó a vidéki közúti vasutak és az urbanizáció összefüggésének, a városi közlekedés modernizációjának vizsgálata. A hazai városi tömegközlekedés feltárása és bemutatása hazánkban még gyermekcipőben jár. Sokunk nevében biztatnám a téma kiváló kutatóját műve folytatására, esetleg „A városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1914-1944” címmel újabb munka megírására. A monográfiában 1749 lábjegyzetet találunk A gyors keresést és eligazodást személy- és helységnévmutató könnyíti meg. A könyvet függelék egészíti ki, üzemi adatokkal, a villamos vasút járműveinek rajzával és színes képeslapokkal. A kötet nem hiányozhat egyetlen soproni, szombathelyi, nyugat-dunántúli lokálpatrióta könyvtárából sem.

| Közlemények

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2009. évi összeg, melyet az Alapítvány 2010. évben kapott meg, 77.122,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2009. évi összeg, melyet az Alapítvány 2010. évben kapott meg, 78.120,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány céljainak megvalósítására fordította.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Brummer Krisztián irodavezető, Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Csorba László történész, főigazgató, Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14-16.

Dávidházy István ny. műszaki tanácsadó, Evangélikus Nyugdíjasház 9400 Sopron, Kisfaludy u. 10.

Dominkovits Péter főlevéltáros, levéltár-igazgató Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.

Fazekas István bécsi magyar levéltári delegátus, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, A-1010 Wien, Minoritenplatz 1.

Kelemen István muzeológus-történész, Soproni Múzeum, Sopron, Fő tér 8.

Künstlerné Virág Éva főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.

Ifj. Sarkady Sándor történész, könyvtárigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtára, Sopron, Bajcsy Zsilinszky E. u. 4.

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.

Tóth Sándor vasúttörténész, minőségbiztosítási igazgató, 9400 Sopron, Bécsi út 85/E/4

